

ÕUDDPEÂMMPLAAN VUÂÐ 2018

OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSSTYRELSEN

Määräykset ja ohjeet 2018:3f

© Mätt'töshalltös (Opetushallitus)

Määräykset ja ohjeet 2018:3f

ISBN 978-952-13-6619-2 (pdf)

ISSN-L 1798-887X

ISSN 1798-8888 (pdf)

Koltansaamenkielinen käännös: Anna Lumikivi, tarkistus: Raija Lehtola

Taitto: Grano Oy

www.oph.fi

19.12.2018

OPH-2791-2018

Õuddpeâmm jä'rijsteei

Viõggâstâârramäi'gg 1.1.2019 ää'ljee'l mie'rräi'jtaa

Šiõttâlm, koid tuâimmvä'ldd meärrõõzz ouddmõ'sše
vuâđđââvv:

Õuddpeâmm lää'kk (540/2018) 21 §

Kää'mat mie'rrõõzz nr 39/011/2016

Õuddpeâmmplaan vuâđ 2018

Mätt'tõshalltõs lij tä'bbe meä'rräâm Õuddpeâmmplaan vuâđain 2018 mie'lddõõzz
meâlddsânji.

Meärrõs õõudâld kää'ddest, kää'ddõhttmet le'be privaatt kääzzkõõzz puu't'teejest
pääiklaž õuddpeâmmplaan raajjmõõžž. Kää'dd, kää'ddõhttâm le'be privaatt
kääzzkõõzz puu't'teejest âlgg raajjâd õuddpeâmmplaan ââ'nee'l, tõid mâi'd tain
vuâđain lij mie'rroom.

Pääiklaž õuddpeâmmplaan âlgg vä'ldded ââ'nnma pâr'gğmannust 2019. Ođđ
vuâđai mie'ldd rajjum pääiklaž plaani âânnmavä'lddem rajja jää'kketet ânn'jõž
vuâđai mie'ldd rajjum plaanid.

Kää'dd, kää'ddõhttâm le'be privaatt kääzzkõõzz puu't'teei ij vuei't kue'dded
jää'kktekani tain mie'rrõõzz le'be čârstoõttâd tõ'st.

Vä'lddjää'đteei

Olli-Pekka Heinonen

Jää'đteei

Jorma Kauppinen

MIE'LDDÕÕZZ

Õuddpeâmmplaan vuâđ 2018

1.	ÕUDDPEÄMPLAAN VUÂÐ DA PÄÄIKLAŽ ÕUDDPEÄMPLAAN	7
1.1	Õuddpeämmplaan vuâð da tõi õõlgtemvuõtt	7
1.2	Päaiklaž õuddpeämmplaan	8
1.3	Päärna õuddpeämmplaan	9
1.4	Päaiklanji tu'mmeem ää'sš	10
2.	TUÂJ ÕUDDPEÄMMAST DA TAKAI TÄÄVTÕÖZZ.	12
2.1	Õuddpeämm jä'rjstummuž o'hjjei õõlgtõõzz	12
2.2	Õuddpeämm tuâimmjemhääm	15
2.3	Õuddpeämm vue'ssen päärna šõddâm da mättjem pälggest	16
2.4	Ärvv-vuâðđ	17
2.5	Mättjemfi'ttjõs	18
2.6	Pedagooglanji teaddnam škoou'l'jem, mätt'tõõzz da hääid obbvõtt	19
2.7	Veiddsõs siltummuš	20
	Jorddmõš da mättjummuž	20
	Kulttuurlaž siltummuš, vuârrvaaiktõs da õlmmummuš	21
	Jijstes huõl äânmõš da aarg tääid	21
	Määnglookkâmtäidd di teätt- da saaggtemteknolooglaž siltummuš	21
	Vuässõõttmõš da vaaiktummuš	22
2.8	Päaiklanji tu'mmeem ää'sš	22
3.	ÕUDDPEÄMM TUÂIMMJEMKULTTUUR	24
3.1	Tuâimmjemkulttuur õõudummuš da tõn o'hjjei vuâðđjurddi	24
	Mättjeei õõutstõs tuâimmjemkulttuur õðđmen	25
	Siõ'rre da vuârrvaaiktõ'sse älsmõ'tti õõutstõs	25
	Vuässadvuõtt, õõutverddsazvuõtt da tää'ssärvv	26
	Kulttuurlaž määngnallšemvuõtt da kiõllteâðstõs	26
	Pue'rrvââjjam, staanvuõtt da keäll'jeei jie'llemnääl	27
3.2	Õuddpeämm mättjempirrõõzz	27
3.3	Õhttsažtuâjj õuddpeämmast	28
	Peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâjj	28
	Määngsuârglaž õhttsažtuâjj	29
3.4	Päaiklanji tu'mmeem ää'sš	30
4.	ÕUDDPEÄMM PEDAGOOGLAŽ TUÂIMMJEM PLAANMÕŠ DA ČÕÕÐ VIKKMÕŠ	31
4.1	Raam pedagooglaž tuâimmjumšest	31
4.2	Pedagooglaž dokumentâsttmõš	32
4.3	Määngbeällsaž tuâjnnääl	32
4.4	Siõrr õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam käivvan	33

4.5	Mättjem sue'rij	34
	Kiõli ree'ğges maai'lm.	35
	Määng hääm õlmmummšest.	36
	Mon da mi'jji õutstõs	38
	Tu'tkkääm da tuâimmjam muu pirrõõzzâst	39
	Šõõddam, likkääm da õuddnam	40
4.6	Kiõ'lle da kulttuu're kuulli tää'rķab vuei'nnemkuu'lm	41
	Kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm	42
4.7	Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	44
5.	PÄÄRNA ÕUDDNEM DA MÄTTJEM TUÄRJ	45
5.1	O'hjjei vuâđđjurddi tuärj jä'rjstummšest	45
5.2	Õhtsažtuâjj päärnain, peâmmjin da jee'res ä'sštobddjin tuärj äi'ğgen	46
5.3	Tuärj čõõđ viikkmöš õuddpeâmmast	47
5.4	Päärna õuddpeâmmplan tuärj äi'ğgen	48
5.5	Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	48
6.	VAAJTÕSMÄÄINLAŽ PEDAGOGI'KĶE LE'BE JII'JESNALLSEM ĶIÕČČMÕ'SŠE VUÂĐĐÕÖVVI ÕUDDPEÂMM	50
6.1	Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	50
7.	TUÂIM ÄRVVTÕÖLLMÕŠ DA ÕÕUDÂS VIKKMÕŠ ÕUDDPEÂMMAST	51
7.1	Pedagoглаž tuâim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmöš	51
7.2	Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	52

1. ÕUDDPEÄMPLAAN VUÂÐ DA PÄÄIKLAŽ ÕUDDPEÄMPLAAN

Õuddpeämmplaan vuâđ lij õuddpeämmlää'kk¹ vuâđain Mätt'tõshalltõõzz u'vddem vä'lddkåaddlaž meärrõs, koon mie'ldd pääiklaž da päärnai õuddpeämmplaan raajât da õuddpeämm viiggât čõõđ. Õuddpeämmplaan vuâđai raajmõõžž ohjjad jeä'rben õuddpeämmlää'kk, ko'st šioŧteet päärna vuõiggádvuõđâst õuddpiõmmu di õuddpeämm täävtõõzzin. Õuddmätt'tõs, koon šioŧtâäll vuâđdmätt'tõslää'kk, lij vue'ssen õuddpeämmast². Õuddmätt'tõõzz ohjjad Mätt'tõshalltõõzz meärrõssân uvddum Õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplaan vuâđ.

Õuddpeämm lij vue'ssen lää'dd škooltemriâšldõõggâst di tää'rkes podd päärna šõddâm da mättjem pälggest. Peämmjin lij vuõss-sâjjsaž va'stteemvuõtt päärnai škouu'l'jummšest. Õuddpeämm tuärjjad da tiuddad piärrji škouu'l'jemtuâj da va'sttad beä'lstes päärnai pue'rrvâäjimest.

Õuddpeämm vä'lddkåaddlaž o'hjeem jurddjen lij raajjâd õõutverddsaz õuddõõzzid õuddpiõmmu vuässõõtti päärnai tiuddväaldlaž šõddma, õuddnumša da mättjumša.

Õuddpeämmplaan vuâđai vue'lğgẽmsââ'jjen lie päärnai šõddâmpirrõõzz da õuddpeämm tuâimmjempirrõõzz muttâz. Lââ'ssen vuâđain lie vä'lddum lokku lää'jjšioŧtummuž muttâz. Vuâđaid lij valmšõllum čõnstõkjoukkõhttsažtuâjast äü'kkẽn ää'nee'l odšõmâs tu'tkķeem- da õõu'deemtuâj pu'httem aa'sšid.

Õuddpeämmplaanobbvuõtt lij kolmmtäss'saž. Tõt šâdd vä'lddkåaddlaž õuddpeämmplaan vuâđain, pääiklaž õuddpeämmplaanin di päärnai õuddpeämmplaanin.

1.1 Õuddpeämmplaan vuâđ da tõi õõlgtemvuõtt

Õuddpeämmplaan vuâđai tuâjjan lij tuärjjeed da ohjjeed õuddpeämm jä'rjstummuž, čõõđ viikkõõžž da õõudâs viikkõõžž di õõu'deed kudd da õõutverddsaz õuddpeämm teâuddjummuž pirr jânnam. Õuddpeämmain juu'rdeet plaanmallaš da täävtõõzz meâldlaž škouu'l'jummšest, mätt'tõõzzâst da hââidast šõddi obbvuõđ, ko'st teâdd lij jeä'rben pedagogiikkâst³.

Õuddpeämmplaan vuâđain meä'rreet õuddpeämm čõõđ viikkõõžž kõskksaž täävtõõzzin da siiskõõzzin, õuddpeämm jä'rjsteei da päärnai peämmji kõskksaž õhttsažtuâjast, määng sue'rij õhttsažtuâjast di päärna õuddpeämmplaan siiskõõzzâst⁴.

Õuddpeämmplaan vuâđ lij õuddpeämm jä'rjstee'jid juriidlanji õõlgteei meärrõs. Vuâđđä'sške'rij äân se'st meärrõõzzi lââ'ssen ää'veei tee'kst obbvuõđ fi'ttjem diõtt. Juõ'kk låågg lo'ppe lie norrum pääiklanji tu'mmeem ää'sš, kook ohjjee pääiklaž õuddpeämmplaan raajmõõžž da õuddpeämm čõõđ viikkõõžž. Õuddpeämmplaan vuâđain lij še vii'ttjum lää'jjšeättma. Vii'ttjõõzzi jurddjen lij čiołgeed vuâđđtee'kst õhttvuõđ lää'jjšioŧteem vuõđđu.

1 Õuddpeämmlää'kk (540/2018)

2 Vuâđdmätt'tõslää'kk (628/1998) da vuâđdmätt'tõsasetõs (852/1998)

3 Õuddpeämmlää'kk 2 §

4 Õuddpeämmlää'kk 21 §

Tän vuâđđä'šškee'rjest juu'rdet õuddpeâmm jä'rjstee'jen kää'dd, kää'ddõhhtâm le'be privaatt kääzzkõõzz puu't'teei⁵. Peâmmai fi'ttõõzz ää'net miärkkšõõvvâd pärna puärraz le'be jee'res huõlteei.

1.2 Pääiklaž õuddpeâmmplaan

Õuddpeâmm jä'rjstee'ji älgg raajjâd da priimmâd vä'lddkääddlaž õuddpeâmmplaan vuâđai mie'ldd pääiklaž õuddpeâmmplaanid. Õuddpeâmmplaan raajjâmõõlgtõs kuâskk še kää'dd ha'ñkķeem ää'v õuddpeâmmtuâim da kää'dd vuâppâm pärnai privat pei'vvpäi'kķtuâim le'be privat piârpei'vvhâaid. Pääiklaž õuddpeâmmplaan lie õõlgtteei da tõid älgg ärvvtõõllâd da õõu'deet. Pääiklaž õuddpeâmmplaan vuei'tet raajjâd pukid tuâimmjemnaa'lid kuõskkjen (pei'vvpäi'kķtuâimm, piârpei'vvhâidd da ää'v õuddpeâmmtuâimm) le'be juõ'kķ tuâimmjemnälla jeä'rben. Õuddpeâmm jä'rjsteei vuâitt suâppâd rââst jä'rjsteeiraaji vuâllai õhttsažtuâjast õuddpeâmmplaan raajeen, ärvvtõõlee'n da õõudâs viiggee'n.⁶

Õuddpeâmmplaan raajjât nu'tt, što tõt meä'rtââl, ohjjad da tuärjjad õuddpeâmm jä'rjstummuž pääiklanji. Plaan raajeen älgg vä'ldded lokku pääiklaž jii'jjesnallšemvuõđid, vuei'tlvaž pedagooglaž tie'ddi ää'šš, pärnai taarbid di tõn, mâi'd õuddpeâmm kuõskki ärvvtõõllâmteâđ da oudeemtuâj lie pohttam mie'lides. Pääiklaž plaan vuâi'tte tää'rķeed vä'lddkääddlaž vuâđaid, leša tõk jie vuei't čorstâ'tted ni mõõn lää'jj, asetõõzz le'be õuddpeâmmplaan vuâđai oudldem täävtõõzz le'be siiskõõzz.

Õuddpeâmmplaan raajjmen vää'ldet lokku jee'res pääiklaž tää'zzest tuejjuum plaan, mâ'te

- õuddpeâmm, pärnaid da piärrjid kuõskki plaan da tu'mmstõõgg
- õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- vuâđdmätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- vuei'tlvaž vuâđdmätt'tõ'sse valmšteei mätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- pärnaisuõjjeemlää'jj meâldlaž pärnai da nuõri pue'rrvââjjamplaan⁷
- jeälõõttâmplaan⁸.

Õuddpeâmm jä'rjsteei äân huõl tõ'st, što õuddpeâmm tuâjjlažkâdda, peâmmjid di pärnaid uu'det vuei'ttemvuõđ vuâssõõttâd pääiklaž õuddpeâmmplaan raajjma da oudummša⁹.

Pärna šõddâm da mättjem pälggaz juätkkjem da čââvasvuõđ staaâm diõtt õudd- da vuâđdmätt'tõõzz õudsteei vuâssâ'tte õuddpeâmmplaan raajjma da oudummša. Pääiklaž õuddpeâmmplaan raajeen tue'jjeet õhttsažtuâj kää'dd jee'res vaaldšemvuu'divui'm di sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl tuâjaid hâiddai ve'rğgnii'kķivui'm (låakk 3.3).

Õuddpeâmm jä'rjsteei preemm õuddpeâmmplaan jeä'rben lää'ddkiõllsaž, ruõcckiõllsaž, sää'mķiõllsaž di taarb mie'ldd jee'res kiõ'lle uvddum õuddpeâmm vääras¹⁰.

5 Õuddpeâmmilää'kķ 1 §

6 Õuddpeâmmilää'kķ 22 §

7 Pärnaisuõjjeemlää'kķ (417/2007) 12 § (1292/2013)

8 Lää'kķ jeälõõttâm ooudâsviikkmõõžžâst (1386/2010) 15 §

9 Õuddpeâmmilää'kķ 20 §

10 Õuddpeâmmilää'kķ 8 §

Õuddpeâmm jä'rsteei tuâjjan lij ärvvtõõllâd u'vddmes õuddpeâmm di vuässõõttâd älggbeällsaž tuâimmjummses ärvvtõõllma¹¹. Pääiklaž õuddpeâmm ärvvtõõllmõõžžâst vuei'tet äu'kķeed meersaž õuddpeâmm teättäitt Varda¹² di Meersaž škoou'l'jummuž ärvvtõõllâmkkõõskõõžž ärvvtõõllmõõšmaterial da tää'zz indikaattoorid¹³. Ärvvtõõllmõõžž ķiõtt'tõõlât tää'rķben lããgast 7.

1.3 Päärna õuddpeâmmplan

Õuddpeâmmast joo'tti päärnast lij õuddpeâmmllää'jj staaâm vuõiggâdvuõtt vuãžžad planmallaš da täävtõõžž meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõžž da hããid. Tai tieu'ddem diõtt raajât juõ'kķ pei'vvpääi'ķest da piârpei'vvhããidast joo'tti päärnže õuddpeâmmplan¹⁴. Päärna õuddpeâmmplan vue'lğğemsãã'jjen â'lğğee lee'd päärna pue'rmõs¹⁵ da taarb. Pedagooglaž tuâimmjummsa pijjât plaa'ne pâãjas pijjum täävtõõžžid. Päärnai õuddpeâmmplanin ou'dde puõ'tti täävtõõžžid vää'ldet lokku päärnažjook tuâim planummses da raajmõõžžâst di mättjempirrõõžžid da tuâimmjummuškulttuur õõdummses. Päärna õuddpeâmmplan raajât päärna alteeppoodd pei'vvpääi'ķest le'be piârpei'vvhããidast. Plan ta'rķstet päärn taarbi mie'ldd mie'rrkõõski, uu'ccmõsân õõut vuãra ee'jjest¹⁶.

Päärna õuddpeâmmplanpro'sesse koll'je jee'res poodd. Pro'sesse vuässã'tte päärna mätt'tõõžžâst, peâmm'mõõžžâst da hããidast va'stteei oummu õõoutsãã'jest peâmmain da päärnain. Pei'vvpääi'ķin päärna õuddpeâmmplan raajmest da čõõđ viikkâm ärvvtõõllmõõžžâst va'sttad ooumaž, ķeã'st lij õuddpeâmm u'čtee'l âã'ntemvuõtt. Õuddpeâmm sosionoom silttõõžž jeãrben päärnai da piãrrji kããžkã'stemriãššmõõžž toobdmõõžžâst vuei'tet äu'kķeed. Õuddpeâmm spesiaalu'čtee'l vuässããtt päärna tuãrjõõžž taarb, tuãrjeemtuãimi le'be tõi raajmõõžž ärvvtõõllmõõšše taarb mie'ldd. Õuddpeâmm u'čtee'l ä'sšstobddmõõžž vuei'tet âã'nned piãrrpei'vvhããidast le'ddi päärna õuddpeâmmplan raajmõõžžâst. Päärna õuddpeâmmplan raajma vuässã'tte taarb mie'ldd päärna õuddnummuž da mättjummuž tuãrjeei ä'sšstobddi le'be jee'res taarbšum vue'ssbeã'17.

Päärna miõl da tuãivvjid älgg se'lvvted da vã'ldded lokku päärna õuddpeâmmplanpro'sessest¹⁸. Tuãjjažkãã'dd va'stteemnalla lij oocãd šioõtlõs naa'lid päärna vuei'nnemkuu'lmi čioõlgtem diõtt. Lij ta'rķķ, što päärna peãmmi da tuãjjažkãã'dd vuãmmšõõžž da vuãinnmõõžž päärna õuddnem da mättjem pooddin di jookãst tuâimmjummses vää'ldet lokku planãst.

Päärna õuddpeâmmplan raajeen lij ta'rķķ tobbdãd päärna silttummuž, aa'ppid, miõl ķie'ssi aa'sšid di õhttnallaš taarbid. Lãã'ssen raajmõõžžâst vää'ldet lokku päärna ķiõl'laž, kulttuurlaž da ķiõččmõõžž meâldlaž tuãgga. Plan raajeen le'be pei'vveen âã'net äu'kķen päärna vuei'tlvaž äãi'jab õuddpeâmmplan di pedagooglaž dokumentãsttmõõžž (lããkk 4.2). Päärna õuddpeâmmplaa'ne registõllum täävtõõžž čuã'jte tõn, mä'htt pedagooglaž tuãimin tuãrjeet päärna õuddnem, mättjem da pue'rrvããjjam.

11 Õuddpeâmmllää'kķ 24 §

12 Õuddpeâmmllää'kķ 65-73 §

13 Lãã'kķ meersaž škoou'l'jummuž ärvvtõõllâmkkõõskõõžžâst (1295/2013); Õuddpeâmm tää'zz ärvvtõõllmõõžž vuãđ da ra'vvjõõžž, Meersaž škoou'l'jummuž ärvvtõõllâmkkõõskõõžž čõõđtõõžž 24:2018

14 Õuddpeâmmllää'kķ 23 §

15 Õuddpeâmmllää'kķ 4 §, HE 40/2018 vp: halltõõžž čuã'jtõs ee'ttiķ-kãdda õuddpeâmmllää'kķen da mättmen tõõžž kuulli lãã'kķen, lããkk 2.

16 Õuddpeâmmllää'kķ 23 §

17 Õuddpeâmmllää'kķ 23 § da HE 40/2018 vp s. 99

18 Õuddpeâmmllää'kķ 23 §

Päärna õuddpeämmplaa'ne piijât pââjas päärna vuei'tlvaž õuddnem da mättjem tuärjjõõzz da tön čõõđ viikmõõžž19 (lääkk 5.4). Jos päärnast lij mii-ne ku'kesäiggsaž puõz3zâlm, kââ'tt kai'bbai taalkâshââid, raajât su'ne tiõrvâsvuõđhuõlâst taalkâshââidplaan²⁰. Tõin vue'zzin ko taalkâshââidplaa'ne kuu'lli teâđ lie taarblaž päärna õuddpeämm jä'rjstem diõtt, tõid kee'rjtet päärna õuddpeämmplaa'ne²¹. Taalkâshââid raajmõõžžâst õuddpeämmast suâvat pääiklanji.

Päärna õuddpeämmplaan teâuddjummuž di päärna tuärjjõõzz taarb, tuärjjõõzz ri'jttjummuž da mie'rrmeâldlažvuõđ âlgg ärvvtõõllâd, da plaan âlgg ta'rkstet uu'ccmõssân õ'htešt ee'jjest. Plaan âlgg kuuitâg ta'rkstet pâi, ko tõõzz lij päärna taarbin puõ'tti mäinn.²² Alttõs plaan ta'rkstumša vuâitt pue'tted päärnain reâuggai oummin le'be päärna peämmjest. Päärna õuddpeämmplaan ärvvtõõllmen ärvvtõõllmõš kuâskk jeä'rben tuâimmjem jä'rjstõõllmõõžžid da pedagogiikk teâuddmõõžž.

- päärna vuei'tlvânji taarbšem tuärjji (lääkk 5)
- vuei'tlvaž plaan taalkâshââidast
- päärnai, tuâjjlažkââ'dd da peämmji õõutsââ'jest suâppâm ää'sš
- plaan raajma vuâssõõttâm jee'res vuei'tlvaž ä'sštobddi
- teâtt tõ'st, kuâ'ss plaan lij rajjum da ta'rkstum da kuâ'ss plaan ta'rkstet e'pet o'dđdest.

Päärna õuddpeämmplaan âlgg ââ'nned peeitast²³. Õuddpeämm lää'jj mie'ldd päärna õuddpeämmast va'stteei oummin da tuärjjõõzz taarb, tuärjõstuaimi le'be tõi raajmõõžž ärvvtõõllmõ'sše vuâssõõtti oummin lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad nu'bbsteez da luõvted nu'bb nobba di õuddpeämm jä'rjstee'je da puutt'tee'je nõkam teâđaid, kook lie taarbla õuddpeämm jä'rjstummuž, puutt'tummuž da tuärjjõõzz ärvvtõõllmõõžž diõtt, peittastââ'nemõõlgtummšest huõlkani. Teâđseerd täävtõssân lij staanâd päärna ouddõõzz mie'lddlaž õuddpeämm teâuddjummuš.

Teâđi vuâžžmõõžž da ouddmõõžž pirrsaž šeâttmõš kuâskk še vue'jjid, koin päärnaž serdd kââ'dd le'be privat kââzzkõspuutt'teei jä'rjstam õuddpeämmast nuu'bb kââ'dd le'be kââzzkõõzzpuutt'teei jä'rjstam õuddpiõmmu le'be koin õuddpeämmast see'rdet vuõssmätt'tõ'sse le'be vuâđdmätt'tõ'sse. Päärna ää'sšlažvuõtt õuddpeämmast lij õlmlaž teâtt. Päärna õuddpeämm jä'rjstummu'sše vuâitt kuuitâg ko'lljed teâđaid, kook lie peeitast õnnum.²⁴

1.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeämmplaan da päärna õuddpeämmplaan raajât õuddpeämm lää'jj meâldlanji õuddpeämm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji tän låâggast da jee'res sââ'jest täin vuâđain kovvuum täävtõõžžid da vuâđdjurddid ââ'nee'l. Õuddpeämmplaan vuâđain meä'rtõõlât juõ'kk vä'lddlaâgg looppâst, mâid pääiklaž õuddpeämmplaanâst âlgg kõõčcmõõžžâst âarrai låâgg looppâst tu'mmeed da kovveed.

Pääiklaž õuddpeämmplaanâst vuei'tet ââ'nned vuâđdä'sštee'kst. Lij kuuitâg ta'rkkk ää'veed da konkretisâ'stted tee'kst nu'tt, što tõt ohjjad da tuärjjad õuddpeämm teâuddjummuž da oudâsviikmõõžž pääiklanji. Pääiklanji vuei'tet raajjâd pääđplaan õuddpeämm jee'res tuâimmvue'jjid. Pääiklaž õuddpeämmplaanid vuei'tet raajjâd še jä'rjstee'ji õhttsažtuâjjan.

19 Õuddpeämm lää'kk 23 §

20 Tiõrvâsvuõđhââidplaa'kk (1326/2010) 8 §

21 Õuddpeämm lää'kk 41 §

22 Õuddpeämm lää'kk 23 §

23 Õuddpeämm lää'kk 40 §

24 Õuddpeämm lää'kk 41 § di ouddmiärkkân lää'kk ve'rggnee'kk tuâim õõlmâsvuõđdâst (621/1999) 24 §

Pääiklaž õuddpeâmmplaan vuei'tet priimmâd obbn'es le'be vuässas ju'n-a kââ'dd, juâkkaz, joouk le'be tuâimmjemhääm kuõskkjen. Privat kääzzkõõzz puu't'teei õuddpeâmmplaan vuei'tet priimmâd õõudbeä'lnn peäggatum vuâđđjurddjivui'm le'be obb kääzzkõõzz puu't'teei tuâimmjummuž kuõskkjen.²⁵ Pääiklaž plaan ärvvtõõlât mie'rrkõõski da tõn viiggât ooudâs ärvvtõõllmõõžž vuâđald.

Pääiklaž plaan raajeen õuddpeâmm jä'rsteei tummad,

- koi ķiõlivui'm õuddpeâmmplaan raajât da priimât
- raajât-a õuddpeâmmplaan obbn'es le'be bie'ķķi jä'rsteei, juâkkaz, joouk, tuâimmjemhääm kuõskkjen le'be vooudlaž plaanân
- måkam õuddpeâmmplaan raajõõzz, aa'sši ķiõtt'tõõllâmjä'rstõõzz da õlmeemnääl äâ'net
- mõõn nalla õuddpeâmm tuâjjlažkâ'dd, päärna da peâmmai vuässâ'tte õuddpeâmmplaan raajjma, arvvtõõllma da ooudummša²⁶
- mõõn nalla õhttsažtuâjj õuddmätt'tõõzz, vuâđđmätt'tõõzz da sosiaal- da tiõrvâsvuõtt-tuâim ä'sš-tobddji di jee'res taarbšum õhttsažtuâjjkuei'mivui'm viiggât čõõđ õuddpeâmmplaan raajjmožžâst
- mõõn nalla pääiklaž jii'jjesnallšemvuõđ, õuddpeâmm jee'resnallšem jä'rjstem nääl, oudeem täävtõõzz di päärnaid kuõskki jee'res pääiklaž plaan vää'ldet õuddpeâmmplaan raajeen lokku
- mõõn nalla õuddpeâmmplaan raajât, mõõn nalla pääiklaž õuddpeâmmplaan teâuddjummuž ķiõččât da mõõn nalla tõn õõu'deet (ķiõčč še lãâkk 7).

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet:

- päärna õuddpeâmmplaan raajjmožž proses päiklaž vuei'nnemkuu'lmest. Deskriptât meâ'rtõõlât raajjmožžše, seu'rrjummša da ärvvtõõllmožžše kuulli õhttsažtuâjj da vasttõõzz õuddpeâmmplää'jj di tai vuâđđõõzzi meâđlanji
- õuddpeâmm peeitât õnnum teâđai serddmožžše da vaajtummša kuulli vue'jj.

25 Õuddpeâmmplää'ķķ 22 §

26 Õuddpeâmmplää'ķķ 20 §

2. TUÁJ ÕUDDPEÄMMAST DA TAKAI TÄÄVTÕÕZZ

Õuddpeämm lij õhttsažkääddlaž kääzškõs, má'st lij määngaid tuájaid. Õuddpeämm tuájjan lij õdu'deed päärnai obbvälddsaz šõddmõõžž, õuddnummuž da mättjummuž õhttsažtuájast peämmjivui'm. Õuddpeämm õõudäs veekk päärnai tää'ssäärv da õõutverddsazvuõđ da cõõggátt čárnummuž. Õuddpeämmast mättjum teáđ da täaid raavee päärnai vuässadvuõđ di aktiivlaž tuáimjeeivuõđ õhttsažkää'ddest. Lää'ssen õuddpeämm tuárjjad peämmjid škoou'l'jemtuájast di vuei'tlvášt sij vuässõõttmõõžž tuáj-jie'llma le'be mätt'tõõttmõ'sše.

2.1 Õuddpeämm já'rjstummuž o'hjjei õõlgtõõzz

Ká'dd lij õõlgtum já'rjsted õuddpeämm nu'tt veiddsanji da nákam tuáimjemhäämaivui'm, ko kää'ddest lij tarbb. Õuddpeämm álgg põrggáđ já'rjsted lu'nn kääzškõõzzi õõ'nndi da pääiklaž taarb va'sttii ävvaiaáramái'ggen²⁷. Õuddpeämm vuei'tet õuddpeämm láä'jj mie'ldd viikkáđ cõõđ pei'vvpái'kk tuáimmán, piárpei'vvháiddan le'be ää'võuddpeämm tuáimmán.²⁸ Láä'jjest šiõttuum päärna vuõiggádvuõtt õuddpiõmmu kuáskk pei'vvpái'kest le'be piárpei'vvháidast uvddum õuddpeämm. Peämmi tummad päärna vuässõõttmõõžžást õuddpiõmmu. Õuddmätt'tõõžžást joo'tti päärnast álgg lee'd vuei'ttemvuõtt vuässõõttáđ õuddpiõmmu tõnnalla ko láä'kk õudd vuõiggádvuõđ²⁹.

Ká'dd le'be ká'ddõhttám vuáitt já'rjsted õuddpeämm jiõčč le'be ha'ñkkeeđ õuddpeämm kääzškõõzzid õõlmás le'be privat kääzškõõzzi puu't'tee'jest. Ha'ñkke'mmen õuddpeämm kääzškõõzzid jeárrsin kääzškõõzzi puu't'tee'jin ká'dd le'be ká'ddõhttám álgg lee'd snáatnai tõ'st, što ha'ñkkuum kääzškõõzz va'sttee tøn tää'zz, koon oudldet va'sttee ká'dd tuáimjumšest. Õuddpeämm já'rjsteei va'sttad tõ'st, što tøn ha'ñkkeem kääzškõõzz já'rjsted õuddpeämm kuõskki šiõttõõzzi di õuddpeämm plaan vuáđai meáldlanji³⁰. Privat kääzškõõzz puutt'teei ohjummšest, vuá'pstummšest da vuáppmest va'sttee ká'dd tuáimmorgaan le'be tøn meá'rreem ve'rğgneč, vu'vddvaaldášmve'rğgpái'kk di Sosiaal- da tiõrvásvuõttšue'rij láä'pp- da vuáppámve'rğgpái'kk³¹.

Ká'dd álgg áá'nned huõl tõ'st, što päärnaž vuáitt vuážžad õuddpeämm päärna jie'nkiõllán áárrai láä'dd, ruõcc le'be sää'm kiõlin.³² Jee'res kiõlin mie'rreet láä'ggast 4.6.

Õuddpeämm já'rjstummuž o'hjjei õõlgtõõzzi vuáđđan lie Láä'ddjánnam vuáđđláä'kk, õuddpeämm láä'kk da õuddpeämmast uvddum riikksuávtõõzz asetõs³³ di õuddpeämm plaan vuáđaid. Õuddpiõmmu suávdet še vaaldášmláä'jj³⁴ da láä'jj ve'rğgneč'kk tuáimjem õõlmásvuõđást³⁵. Láä'ddjánnam vuáđđláä'jj mie'ldd ij ni keän vuážž priimte'mes vuáđđõõttámtaa piijjáđ jee'res sájjá sooggbeá'l, áá'jj, šáddvuõđ, kiõl, áskldõõgg, váimmjurddi, miõl, tiõrvásvuõđ, láä'mesvuõđ le'be ooumže õhttneeí jee'res máain diõtt³⁶. Õuddpeämm já'rjstummšest á'lğge vä'ldded lokku še õõlgtõõzz, kook puá'tte jee'res láä'jjšeáttmõõžžást di meeraikõskksaž suáppmõõžžin, koid Láä'ddjánnam

27 Õuddpeämm láä'kk 5 § 4 mom.

28 Õuddpeämm láä'kk 1 §

29 Õuddpeämm láä'kk 1 da 12 §

30 Õuddpeämm láä'kk 5 § 2 mom.

31 Õuddpeämm láä'kk 52 §

32 Õuddpeämm láä'kk 8 § da HE 40/2018 vp s. 89

33 Riikksuávtõõzz asetõs õuddpeämmast (753/2018)

34 Vaaldášmláä'kk (434/2003)

35 Láä'kk ve'rğgnii'kki tuáimjem õõlmásvuõđást (621/1999)

36 Láä'ddjánnam vuáđđláä'kk (731/1999) 6 §

lij čonnõõttâm. Näkam lie jee'rab mie'ldd õõutverddsazvuõttlää'kk³⁷, tää'ssärvvlää'kk³⁸, Euroop ooumažvuõiggâdvuõtttsuâppmõš³⁹, ÕM pärna vuõiggâdvuõdi suâppmõš⁴⁰, ÕM takai suâppmõš lää'mes oummi vuõiggâdvuõdin⁴¹, ÕM čõõdtõs algmeerai vuõiggâdvuõdin⁴² di ÕM keäll'jeei õuddnem täävtõõzz⁴³. Õuddpeâmm õõu'deet inkluusiovuâđđjurddi meâldlanji. Puk pärna vuäi'tte vuässõõttâd õõutsââ'jest õuddpiõmmu âârkanî kîdd õuddmiârkkân tuärj taarbin, lää'mesvuõđâst le'be kulttuurlaž tuâkksest.

Ko pärnaž taarbâš õuddnumšasas da pue'rrvââjjasas tuärjjõõzz da vuäžž sosiaal- da tiõrvâsvuõd tuärjjeemtuâimid da kääzkkõõzzid, suâvvtet sosiaalhuõll-lää'jj⁴⁴, lää'mesvuõd vuâđald jä'rjstum kääzkkõõzzin da tuärjjââmtuâimin u'vddum lää'jj⁴⁵, šõddâmvaüksai spesiaalhuõlâst u'vddum lää'jj⁴⁶ da tiõrvâsvuõdhuõl-lää'jj⁴⁷ di mâi'd sosiaal- da tiõrvâsvuõdhuõl kääzkkõõzzin nuu'bb â'rnn lää'jjest šiõtteet.

Õuddpeâmm vä'lddkâaddlaž täävtõõzzin šiõtteet õuddpeâmm-lää'jjest. Täävtõõzz ohjee vuâđai di pääiklaž da pärna õuddpeâmmplaan raajmõõžž, čõõđ viikkmõõžž da ârvvtõõllmõõžž.

Õuddpeâmm-lää'jj⁴⁸ mie'ldd õuddpeâmm täävtõõssân lij

- 1) õõu'deet juõ'kk pärna ââ'jj da õuddnem meâldlaž obbvâlddsaz šõddmõõžž, õuddnummuž, tiõrvâsvuõd da pue'rrvââjjam;
- 2) tuärjjeed pärna mättjem õudldõõzzid da õõu'deet jie'llemâkksaz mättjummuž da škooultem tää's-säärv čõõđ viikkmõõžž;
- 3) viikkâd čõõđ pärna siõ'rre, liikummša, čeäppõõzzid da kulttuurä'rbbvuõ'tte vuâđđneeî määr-gbeällsaz pedagooglaž tuâimmjummuž da vuei'tlvâ'stted miõttlõs mättjumšid;
- 4) ainsmä'tted õõudârri viikki, mättjummuž õõu'deei, tiõrvvsallaš da staanlaž õuddpeâmpirrõõzz;
- 5) staanâd pärna ci'sttjeei tuâimmjemnäâ'l da kuu'kkmõõzz mie'ldd põõšši vuârrvaaiktemkõskk-vuõđid pärnai da õuddpeâmmtuâjjlažkââ'dd kõõsk;
- 6) u'vdded pukid pärnaid õõutverddsaz vuei'ttemvuõđid õuddpiõmmu, õõu'deet õõut-tää'ssvuõd da sooggbie'li tää'ssäärv di u'vdded vaalmâšvuõđid fi'ttjed da ci'sttjed takai kulttuurä'rbbvuõd di juõ'kk kîõl'laž, kulttuurlaž, âskldõõgg da kîõččmõõžž meâldlaž tuâggga;
- 7) vuei'nned pärna jii'jjesnallšem tuärj taarb da jä'rjsted meâ'rmeâldlaž tuärj õuddpeâmmast taarb šõõdde'e'n määngsuârglaž õhttsaztuâjast;
- 8) õõu'deet pärna õhttsaztuâjj- da vuârrvaaiktõstääidaid, õõu'deet pärna tuâimmjummuž verddsaz jooukâst di vuâ'psted eettlanji va'sttõsvuõđlaž da keäll'jeei tuâimmjummuž, jeârri ci'sttjummuž da õhttsazkââ'dd vuâzzlažvuõ'tte;
- 9) ainsmä'tted pärna vuei'ttemvuõd vuässõõttâd da vuäžžad vaaikted jii'jjes kuõskki aa'sšid;
- 10) tuâimmjed õõutsââ'jest pärna di pärna puârriin le'be jee'res peâmmjin pärna tää'ssteâddsaz õuddnem da tiuddvâäldlaž pue'rrvââjjam pue'rmõsân di tuärjjeed pärna puârriin le'be jee'res peâmmi škoou'l'jemetuâjast.

37 Õõutverddsazvuõttlää'kk (1325/2014)

38 Lää'kk neezni da âummai kõskksaz tää'ssäärvast (609/1986)

39 Euroop ooumažvuõiggâdvuõtttsuâppmõš 1990

40 ÕM õõlmâs-suâppmõš pärna vuõiggâdvuõdin 1989

41 ÕM õõlmâs-suâppmõš lää'mes oummi vuõiggâdvuõdin 2007

42 ÕM čõõdtõs algmeerai vuõiggâdvuõdin 2007

43 Keäll'jeei ouddnem täävtõõzz – Agenda 2030. ÕM õõlmâs-sââbbar 2015

44 Sosiaalhuõll-lää'kk (1301/2014)

45 Lää'mesvuõd vuâđald jä'rjstum kääzkkõõzzin da tuärjjââmtuâimin u'vddum lää'kk (380/1987)

46 Lää'kk šõddâmvaüksai spesiaalhuõlâst (519/1977)

47 Tiõrvâsvuõdhuõl-lää'kk (1326/2010)

48 Õuddpeâmm-lää'kk 3 §

Õuddpeâmm jä'rstee'jest lij õõlgtõs mušttled peâmmjid õuddpeâmm täävtõõzzin da tuâimmjumms'est tõn jee'res tuâimmjemhäämain. Peâmmjid jä'rjstet vuei'ttemvuõđ vuässõõttâd da vaaikted päärna õuddpeâmm plaanma, čõõđ viikkma da arvvtõõllma. Lää'ssen peâmmjid jä'rjstet mie'rrkõõski vuei'ttemvuõđ vuässõõttâd pääiklaž õuddpeâmm plaanma da arvvtõõllma da juâkksi õuddpeâmm plaanma da arvvtõõllma.

Päärnai vuässõõttmõš õuddpiõmmu vaajtââll piârri va'lljeem, päärnai lää'jjest šiõttuum vuõiggâdvuõđ da õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg mie'ldd.⁴⁹ Tãn âlgg vä'ldded lokku pääiklaž plaani raajjmõõžžâst.

Õuddpeâmmast mättjempirrõs âlgg lee'd õõudârri viikki, mättjummuž õõu'deei di tiõrvsallaš da staanlaž päärna ââ'jj da õuddnummuž lokku vää'ldde'l. Tuâimpäi'kk da tuâimmneävnu â'lğge lee'd vue'kkõsõs, da tõin âlgg vä'ldded lokku cõõggt'e'mes jââttmõõžž⁵⁰. Pei'vvpäi'kest le'be piârpei'vvhâaidast joo'tti päärnže âlgg ta'rjjeed to'lmmež porrmõõžž. Poorrâmpoodd â'lğge lee'd meârmeâldlanji jä'rjstum da ohjuum.⁵¹ Õuddpeâmm lij âskldõõgggin, kiõččmõõžžin da peällõkpolitiikkin čõnnsate'mes. Õuddpeâmm ij vuâžž ââ'nned kaauplaž vaaiktem kanaalân. Nu'bbnallšem pedagogi'kke le'be jii'jjesnallšem kiõččmõõšše vuâđđõõvvi oudpeâmm ta'rkket lãâggast 6.

Õuddpeâmmast ââ'net tuâjjlažkãã'dd ââ'ntemkai'bbjõõzzin da meett'tummšest uvddum šiõttõõzzid⁵².

Kãã'dd ââ'nnemnalla âlgg lee'd õuddpeâmmast oçndõõtti taarb mie'ldd spesiaalpäarnaikaardãsu'čtee'l õuddpeâmm spesiaalu'čtee'l kãâzzkõõzzid⁵³. Tuâjjlažkãã'dd ââ'nnemvuõđi kuõskki se'rddemšeâttmõõžžin šiõtteet õuddpeâmmilãã'jest⁵⁴.

Õuddpeâmmast vää'ldet lokku tuâjjsuõjjlumms'a da staanvuõ'tte šiõtlmid, personteâđai kiõtt'tõõllmõõžž da teâttisuõi kuõskki šiõtlmid di päärnaivui'm tuejje'ji reã'kkõstuâgga se'lvvtummuž o'hjjei lää'jj. Päärnaid suõjjeet viõkkvää'ldest, keeu'summšest da jee'res heâmmummšest plaanmallaš cõõggõõttmõõžž di vuõigg kãssjõõttmõõžž mie'ldd (Lãâkk 3.1)⁵⁵. Staanvuõđ ooudummuž âlgg lee'd plaanmallaš da mie'rrkõõski ärvvtõõllum.

Kãã'dd âlgg õuddpeâmm jä'rjstee'n tuâimmjed õhttsažtuâjast mätt'tõõžžâst, liikkummšest da kulttuurlaž, sosiaalhuõlãst, päärnai suõjjlumms'est, vuã'pstõktuãimast da jee'res tiõrvãsvuõttuõlãst va'stteei di jee'res taarbšum vue'ssbie'livui'm.⁵⁶ Õuddpeâmm tuâjjlažkãã'dd õõlgt'e še šiõttãlm, kook kue'skk'e sosiaalhuõllkãâzzkõõzzid vuã'pstummuž da päärnaisuõjjlemi'lmmtõõžž raajjmõõžž⁵⁷.

49 Õuddpeâmmilãã'kk 12 ja 19 §

50 Õuddpeâmmilãã'kk 10 §

51 Õuddpeâmmilãã'kk 11 §

52 Õuddpeâmmilãã'kk 25 – 33 § da 75 § da rikksuãvtõõžž asetõs õuddpeâmmast (753/2018)

53 Õuddpeâmmilãã'kk 25 §

54 Õuddpeâmmilãã'kk 75 §

55 Õuddpeâmmilãã'kk 10 §

56 Õuddpeâmmilãã'kk 7 §

57 Sosiaalhuõll-lãã'kk 35 § (1301/2014) da päärnaisuõjjlemilãã'kk 25 da 25 a § (88/2010 da 1302/2014)

Ää'võuddpeâmmtuaim čõõđ viikmõš da teaddpääi'k vaaitâ'lle õuddpeâm jâ'rjsteei tu'mmstõõggi mie'ldd. Ää'võuddpeâmmtuaim vuei'tet jâ'rjsted õuddmiârkân siõrrke'dd- le'be kruuggtuaimman. Tuaimjummuš lij ohjuum da täävtõõzz meâldlaž. Ää'võuddpeâmmtuaim vuäitt ta'rjjeed õuddmiârkân âlggan âarrmõõžž, siõr, čeäppõs- le'be liikkeemškoou'l'jummuž. Lââ'ssen ää'võuddpeâmmtuaim vuäitt ta'rjjeed peâmmjid ohjuum õõutsââ'jest âarrmõõžž pärnauviu'm di jee'res sosiaal'laž kontaktid. Ää'vtuaimm âlgg lee'd plannum, što õuddpeâmmilää'jj täävtõõzz vuei'tet vä'ldded tõ'st lokku. Täävtõõzzid ä'lğğe vä'ldded tøn pue'rben da veei'dben lokku, mõõn mie'rrkõskksubun da tääu'jab pärna vuässâ'tte tuaimma. Tuaim šlaii mie'ldd snäätnei täävtõõzz vuei'tte teaddjed jeänab ko jee'res⁶⁷.

Vuârrhâid âlgg jâ'rjsted taarb mie'ldd pärnže, kââ'tt tøn taarbâž peâmmi tuâjast jââttmõõžž le'be mätt'tõõttmõõžž diõtt. Vuârrhâid vuei'tet jâ'rjsted jeä'kkäai, neä'ttel-looppi da iinni pei'vvpäi'kktuaimmân le'be piârpei'vvhâiddân. Vuârrhâidâst pärnai vuässõõttmõš õuddpiõmmu ij täujja leäkku samai mie'rrkõskksaž. Tãn âlgg vä'ldded lokku pedagogiiglaž tuaim planummšest da čõõđtumšest⁶⁸.

2.3 Õuddpeâm vue'ssen pärna šõddâm da mättjem pälggsest

Õuddpeâm lij täärkes vue'ss pärna vuõrsmummšest da mättjumšest. Õuddpeâm raajj vuâđ ää'jjpeei'v mättjumšä. kõskksaž pärnâid da si'jji piârrjid kuõskki kääzzkõs, koozz jäänmõs pärnain vuässâat õuddâl mättõõlgtõõzz ä'lğğem. Pärna po'hte õuddpiõmmu mie'ldes äai'jab jie'llemkiõččlâsttmõõžžid, ko'st miârkteei tuejee'jen lie peâmmji da pärnai kõskksaž vuârrvaaiktõs- da miõlstõõvvâmkkõsk. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij čuõlmmâd oskkum kõõsk pärnže. Peâmmji da tuâjjlažkââ'dd kõskksaž õhttsažtuâjj pohtt pärnai jie'llma juâtkkjeeivuõđ da staanvuõđ. Pärna õuddpeâm täävtõõzzin suâppmen täärkes ä'sšen lij ääv, äärv u'vddi da tää'ssverdssaž kaaunõõttmõš. Õhttsažtuâjj mie'rrkõõski lij kõskksaž päai'kest, što piârri da tuâjjlažkââ'dd õhttsaž škoou'l'jemtuâjast šâdd pärna beä'lest miõllsõs obbvuo'tt.

Pârrnpoodd miârktoõõžž fi'ttjummuš di teâttmõš pärnai šõddâm, ouddnem da mättjem pirr lie pedagooglaž tuaimmjem vuâđ. Seamma täärkes ä'sšen lij tobddâd juõ'kk pärnaž da vä'ldded lokku suu jii'jjesnallšem õuddnummuž. Pärna tobddmõš oudldâst põõšši vuârrvaaiktõõzz tuâjjlažkââ'dd da pärnai kõõsk⁶⁹.

Õuddpeâm da tõõzz kuulli õuddmätt'tõõzzâst di vuâđdmätt'tõõzzâst šâdd pärna õuddnem da mättjem beä'lnn čiõlggsanji ouddnee'i obbvuo'tt da vuâđđ jie'llemâkksaž mättjumšä. Kudd obbvuo'tt vue'lğğemsââ'jjen lij, što õuddpeâm di õudd- da vuâđdmätt'tõõzz tuâjjlažkââ'dd tâbdd škoolriâšldõõgg di tøn jee'res pooddi kõskksaž täävtõõzzid, jii'jjesnallšemvuõđid da vue'jjid. Pärnai pue'rrvââjjam di õuddnem da mättjem soojjâm diõtt še se'rddempooddid plaanât da tõid kiõččât.

Õuddpeâm jâ'rjsteei peejj õhttsažtuâj raajõõzzid da teâđ se'rddem vue'jjid, kooi veäkkä serddmõõžž päai'kest õuddpiõmmu, õuddpeâm äi'ğğen di õuddpeâmmast õuddmätt'tõ'sse da to'ben vuâđdmätt'tõ'sse lie samai soojjâl. Se'rddempooddin tuejeet peâmmjin õhttsažtuâj pärna pue'rmõõzz meâldlanji. Teâđai se'rddemest vuei'tet äâ'nned õuddpeâm äi'ğğen norrum dokumee'ntid, koin kovveet pärna õuddnummuž da mättjummuž, di pärnže rajjum õuddpeâmmplan. Teâđ serddmõõžžâst äâ'net viõggâst âârrai šiõttõõzzid.⁷⁰

67 Õuddpeâmmilää'kk 3 § 2. mom. HE 40/2018 vp, s. 85

68 Õuddpeâmmilää'kk 13 §

69 Õuddpeâmmilää'kk 3 § 1 mom. 5. päi'kk

70 Ouddmiârkân õuddpeâmmilää'kk 40-42 §

2.4 Ärvv-vuâđđ

Õuddpeâmmplan vuâđai ärvv-vuâđ takai vuâđđjurddjen päärna pue'rmõõzz vuõss-sâjjsažvuõtt, päärna vuõiggâdvuõtt pue'rrvââjjma, huõllââ'nma da suõjjlummsa, päärna miõl lokku vâlddmõš di õõutverddsaz da tää'ssärvsaz âânmmõõžž õõlgtõs da päärna čârstemkiõld ÕM Päärna vuõiggâdvuõđi suâppmõõžž⁷¹, õuddpeâmm lää'jj⁷² da ÕM lää'mes oummi vuõiggâdvuõđid kuõskki õõlmâs-suâppmõõžž meâldlanji⁷³.

Pä'rnpoodd jiõččärvv

Õuddpeâmm tuâjjan lij suõjjled da õõu'deed päärnai vuõiggâdvuõđ šiõgg da staañlaž pä'rnpõ'dde. Õuddpeâmm vuâđđan lij fi'ttjõs pä'rnpoodd jiõččärvvast. Päärnaž lij o'dinakai da kaallšõs nõkkmen ko son lij. Juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt šõddâd kullum, vuõinum, lokku valddum da fi'ttjum jiõččnes di õutstõõžž vuâzzli'žžen.

Ooumžen šõddmõš

Õuddpeâmm vuâđđan lij jie'llem, keäll'jeei jie'llemnääl da ooumažvuõiggâdvuõđi ci'sttjummuš di ooumažäärv čuõz3te'mesvuõtt. Tuâjjlažkâ'dd tuârjjad päärnai šõddmõõžž ooumažvuõtte, koon kovvad põrggmõš tuõttvuõtte, pue'rrvuõtte da mooččâdvuõtte di vuõiggâdvuõđlažvuõtte da rääuha. Õuddpeâmmast uu'det äärv čuõvtummša, mii kuâsttai nää'lest šiõttõõttâd jiõccses, jee'res oummid, pirrõ'sse da tiõttu di nää'lest da täättast tuâimmjed vuõig'ggest. Tuâjjlažkâ'dd ohjjad päärnai tuâimmjed ärvv-vuâđ meâldlanji di sagstõõllâd äärvai da maalli pirr. Õuddpeâmmast keeu'summuž, rasiism le'be viõkkvää'ld jeät' primmu ni måkam häämast jeät'-ka ni keä'st.

Päärna vuõiggâdvuõđ

Päärnast lij vuõiggâdvuõtt õlmmeed jii'jjes, miõlâs da jurddjeez di šõddâd fi'ttjum tõi õlmmeemnaali mie'ldd, kook su'st lie. Juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt šiõgg mätt'tõ'sse, huõl ââ'nma da älsmõ'tti maacctõ'sse. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt siõ'rre, mättjed siõree'l da rämmšed mättjum aa'sšin di raajjâd fi'ttjõõžž jijstes, identitee'ttest da maai'limest jii'jjes vue'lggemsõõ'ji meâldlanji. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt õhttsallašvuõtte da jou'kke kuullmõ'sše. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad teâđ määngbeällsanji, kiõtt'tõõllâd tobddmõõžžeez da risttreeidaid di kiõččlâ'stted da mätt'tõõllâd ođđ aa'sšid.⁷⁴

Õõutverddsazvuõtt, tää'ssärvv da määngnallšemvuõtt

Õuddpeâmm õõu'deed lää'dd õhttsažkâ'dd demokraattlaž äärvaid, mâ'te õõutverddsazvuõđ, tää'ssäärv da määngnallšemvuõđ. Päärnain âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt õõu'deet tääideez da tuejjeed va'lljummsid õuddmiârkkân soog'gbeä'lest, šâddvuõđâst, kulttuurtaâkksest le'be jee'res ooumže õhttneeï mäainain kïdd âârkanï. Tuâjjlažkâ'dd âlgg raajjâd määngnallšemvuõđ ci'sttjeei toobdâlm. Õuddpeâmm šâdd määngnallšem lää'dd kulttuurä'rbbvuõtte, kââ'tt vuâžž häämas päärnai, si'jji peâmmji di tuâjjlažkâ'dd vuârrvaiktõõžžâst.

Piârri määnghämmsazvuõtt

Ämmtallaš, ääv da ci'sttjeei šiõttõõttmõš määnghämmsaz piârrijid da piârri jee'resnallšem kïõlid, kulttuurid, kiõččmõõžžid da âskldõõggid, ä'rbbvuõđid di škouu'l'jemvuâinmmõõžžid räajj õudldõõzzid

71 ÕM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989

72 Õuddpeâmm lää'kk 20š

73 ÕM õõlmâs-suâppmõš lää'mes oummi vuõiggâdvuõđin 2007

74 ÕM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989

šiõgg skoou'l'jemõhttsažtuõjju⁷⁵. Päärnai piâridentitee'tt da piârkõõskid tuârjjeet nu'tt, što päärnaž vuäitt tobddâd kaallšen jii'jjes piârri.

Tiõrvvsallaš da ķeâl'jeei jie'llemnääl

Õuddpeâmm tuâjjan lij vuâpsted päärnaid tiõrvâsvuõđ da pue'rrvâjjam õõu'deei jie'llemnaa'lid.

Päärnaid ta'rjjeet vuei'ttemvuõđid õõu'deet tãbdddããideez da esteettlaž jorddmõõžžâs.

Õuddpeâmmast tobdstet da ââ'net ķeâl'jeei jie'llemnääl vuâđđjurddjid nu'tt, što sosiaal'laž, kulttuurlaž, šeãsttlõs da ekolooglaž vuälladvuõđ vää'ldet lokku. Õuddpeâmm räajj vuâđ ekososiaal'laž čuõvtõ'sse nu'tt, što ooumaž fi'ttai ekolooglaž ķeâl'jemvuõđ lee'd õuddõs sosiaal'laž ķeâl'jemvuõtt da ooumažvuõiggãdvuõđi čõõđ mõõnma.

2.5 Mättjemfi'ttjõs

Õuddpeâmmplan vuâđđ lij rajjum vuõđđu mättjemfi'ttjõõžžâst, koon mie'ldd päärna šã'dde, oudne di mättje vuârrvaiktõõžžâst jee'res oummivui'm da â'lddpirrõõžžin. Mättjemfi'ttjõõžž vuâđđan lij še vuäinnmõš päärnast aktiivlaž tuâimmjee'jen. Päärna lie šõddãm räã'jest teãđstõõlli da haa'lee mättjed odđ, ķeãrddeed da nobsted aa'sšid. Mättjummuš lij obbvãlddsãž da tõt lij juõ'ķķ â'rnn. Tõ'st õhtne teãđ, täãid, tuâimmjummuš, tobddmõõžž, aiccvuãmmšummuž, vaardlaž ķiõččlãsttmõõžž, ķiõll da jorddmõš. Mättjummuž šãdd jee'rab mie'ldd päärnai ta'rķstõõlee'n pirrõõžž di jeeu'žee'l jeãrssi tuãimaid. Päärna mättje še siõree'l, liikkee'l, tu'tķkee'l, jee'resnallšem tuejjõõžžid tuejje'e'l, jii'jjes õlmmee'l di tuâimmjummušest, ko'st lie čeãppõõžž vuâđđan.

Õuddpeâmmast mättjem vue'lggẽmsãã'jjen lie päärnai äãi'jab ķiõččlãsttmõõžž, si'jji miõllķie'ssem päãi'ķ da silttummušes. Lij tä'rķķ, što odđ mätt'tõõllãm vue'lnn âãrrai aa'sšin lij õhttvuõtt päärnai oudneei vaalmãšvuõđid di jee'res ķiõččlã'ttem-maailma da kulttuurtuãggže. Päärna mättje pue'rmõssãn puãrast vããjmen da tobddmen âãrrmes staa'ni'žžen. Miõttlõs tãbdd ķiõččlãsttmõõžž da vuãrrvaiktemkõskkvuõđ õõu'dee mättjummuž. Verddsõsjoukk da tãbdd õutstõ'sse kuullmõõžžãst lie päärna mättjem da vuãssadvuõđ beã'lnn kõskksãž äã'sš. Päärnai âlgg vuãžžãd mättjummušã tuãjjlažkãã'dd ohjjummuž da tuãrj. Päärnai miõl ķie'ssi, tããvtõõlli da šiõttlãnji va'žžlõs tuâimmjummuš älsmãtt mättjed lãã'zz. Juõ'ķķ päärna âlgg vuãžžãd o'nnstummšid da rããmm jii'jjes tuejjummušest di jii'stes mättjee'jen.

Siõrrmõš lij õuddpeâmmãkksãž päärnai mättjummušã miãrkteei ä'sš. Tõt lij päärna motivõ'stti da rããmm u'vddi tuâimmjummuž, ko'st päärna seãmmast mättje mããngaid tããidaid da pã'stte vã'ldded teãđ. Õuddpeâmmast âlgg fi'ttjed siõrrmõõžž jiiõččãrvv päärnže di tõn pedagooglaž miãrktõs mättjummušest da päärnai obbvãlddsãž õuddnummušest da pue'rrvããjjest.

75 Õuddpeãmmiãã'ķķ 3 § 1 mom. 6 pã'i'ķķ

2.6 Pedagooglanji teaddnam škou'ljem, mätt'tõõz da hääid obbvuo'tt

Õuddpeâmmplaan vuâđain pedagogiikk vuâđđan lij meä'rtõllum ärvv-vuâđđ, fi'ttjõs päärnast, pä'rnnpooddâst di mättjumms'est. Pedagogiikk juu'rdet määngtiõđlaž, jeä'rben škou'ljem- da õuddpeâmmtiõđlaž tiõttu vuâđđneei, ämmtallanji jáá'đtum da ämmtat-uâjjlažkää'dd čõõđ viikkâm plaanmallaš da täävtõõz meâldlaž tuâimmjummuž päärnai pue'rrvââjjam da mättjem tieu'ddma. Tõt kuâsttai õuddpeâmm tuâimmjemkulttuurâst, mättjempirrõõzzin di škou'ljem, mätt'tõõz da hääid obbvuo'dâst. Pedagogiikk teadd õuddpeâmm obbvuo'dâst oudldâstt pedagooglaž ä'sštobddmõõž⁷⁶ di tõn, što tuâjjlažkää'ddest lij õhttsaž fi'ttjõs tõ'st, mõõn nalla päärnai mättjummuž da pue'rrvââjjam vuei'tet pue'rmõõz mie'ldd õõu'deed.

Õuddpeâmm šâdd tuâjjlažkää'dd, päärnai da pirrõõz vuârrvaiktõõzzâst, ko'st škou'ljumms'est, mätt'tõõzzâst da hääidast šâdd čââvas obbvuo'tt. Täid koolm vuâlladvuo'd vuei'tet ta'rkkstõõllâd fi'ttjõõzzin pääđai ä'sšen, leša takai tuâimmjumms'est tøk čõnnâ'tte õ'hhte. Tät vuei'tlvâstt tiuddvâldlaž älddnemnääl päärna šõddâm, õuddnem da mättjem õõudumm'sest. Škou'ljummuž, mätt'tõs da hääid teaddne jee'resnalla jee'res äkksai päärnai tuâimmjumms'est di õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhäämain.

Škou'ljummuž lij tuâimmjummuž, koon mie'ldd kulttuurlaž äärv, nääl da noorm juätkkje, hämmne da ođđsmâ'vve. Beä'lstes škou'ljem täävtõs lij se'rdded kulttuurä'rbbvuõđ di tä'rkken õnnum äärvaid da traditoid puõ'tti puõlvõ'kk. Škou'ljem veäka vuä'pstet päärnâid õlmmeed jii'jjes miõl da ärvvtõõllâd kriittlanji vaaldšeei ju'rddem- da tuâimmjemnaa'lid di tuâimmjed eettlanji keäll'jeei nalla. Škou'ljummuž čuõvtemtuâjjan lij ohjjeed teäđstee'l päärnai jii'jjesnallšem identitee'tt šõddmõõžž nu'tt, što päärna mättje vuâmmšed tuâimmjumms'es vaiktõõzzid jee'res oummid da pirrõõzses. Päärnai õuddnummuž tuärjeet nu'tt, što sij mättje tuâimmjed di äâ'nned siltummšes še jeärri pue'rren.

Mätt'tõõz vue'lğgẽmsââjjen lij õuddpeâmmplaan vuâđain meä'rtõllum mättjemfi'ttjõs. Mätt'tõõz mie'rren lij õõu'deed päärnai mättjummuž da vie'kkted päärnâid šõõddted miärktõõzzid jijstes, nuu'bbin oummid di maai'lmest suu pirr. Õuddpeâmmast päärnâid älsmäâ'ttet da motivââ'stet mätt'tõõllâd ođđ aa'sšid di ohjjeet äâ'nned jee'resnallšem mättjem naa'lid. Mätt'tõs tuärjad da tõ'st äâ'net äü'kken päärnai luândlaž haal tie'tted da tu'tkķeed. Mätt'tõõzzâst vää'ldet lokku päärnai oudneei tääidaid, aa'sšid, koid sij miõll keäss, aa'ppid da juõ'kk päärna tuärj taarb. Lââ'ssen mätt'tõõz vuâđđan lie mättjempirrõ'sse (lääkk 3.2), veiddsõs siltummša (lääkk 2.7) da pedagooglaž tuâimmjumms'a (lääkk 4) pijjum täävtõõz.

Hääid lij fyyslaž vuâđđtaarbin huõl äânnmõš di tobddmin vuõ'lğgi perstummuš. Täävtõssân lij, što päärnaž tåbđd, što su'nne uu'det äärv da suu fi'ttjet di son tåbđd õhttvuo'd jee'res oummid. Kuhttu ärra tuâimmjeei da ci'sttjeei vuârrvaiktemkõõskâst di miõttlõs kuõsktumms'est da õõldâsvuo'dâst šâdd vuâđ šiõgg hääidma da huõl äâ'nma. Peeivlaž tuâim, mâ'te poormõš, teävõõttmõš da jääuõõttmõš, vuâñgmõš da hygieniast huõl äânnmõš lie kõskksaž vue'ssen päärna peei'vest. Õuddpeâmmast hääidmõš lij pâi seämma ääi'j škou'ljem- da mätt'tempäi'kk, ko'st mättjet õuddmiärkkân vuârrvaiktõstääidaid, jijstes huõl äâ'nneemtääidaid, ääi'j vaaldšummuž di vää'ldet jiõccses pue'rr naa'lid.

76 Õuddpeâmmpläänää'kk 2 § da 23 §

2.7 Veidsõs siltummuš

Õuddpeâmmast raajât vuâđ pärnai veidsõs siltummuša. Veidsõs siltummuš šâdd teâđai, täaidai, äärvai, šiõttõõttmõõžzi da täätt obbvuođâst. Siltummuš miârkkšââvv še oodd ââ'nned teâđaid da täaidaid di tuâimmjed tõn poddsaž vue'jj oudldemnalla. Teâđai da täaidai âân mõ'šše vaaikte pärnai vä'lddem äärv da šiõttõõttmõõžž di tätt toi'mmjed. Veidsõs silteem tarbb pâjjan pirrõ'stti maai'lm muttsin. Ooumžen šõddmõš, mätt'tõõttmõš, reauggmõš di meerli'žžen tuâimmjummuš ââ'n da puõ'ttiâäi'jest õõlgtē teätt- da täidduõ'rji pâ'jjel mõõnni da õhtteei siltummuž. Veidsõs silteem õuddnummuš õõu'dad pärnai šõddmõõžž õhttnaž ooumžen da õutstõõžž vuâzzli'žžen. Siltteem õuddnummuš älgg ääi'jeld pärnnpooddâst da juâtkkai čõõđ jie'llem. Veidsõs silteem täävtõõžž jâ'tte juâtkkan õuddpeâmmplan vuâđain õudd- da vuâđdmätt'tõõžž mätt'tõsplaani vuâđaid. Veidsõs silteem täävtõõžž lie ohjjääm tän ä'sškee'rij valmštõõllmõõžž, da tõi'd älgg vä'ldded lokku pääiklaž õuddpeâmmplanin.

Kuddnallšem pedagooglaž tuâimmjummuš raavad pärnai veidsõs siltummuž. Veidsõs silteem õuddnummuša vaaikat tõt, mõõn nalla õuddpeâmmast tuâimmjet, mä'htt jee'res mättjempirrõõžzi ââ'net di mõõn nalla pärnai pue'rrvââjjam da mättjummuž tuärjeet. Veidsõs silteem täävtõõžž vää'ldet lokku tuâimmjemkulttuur da mättjempirrõõžzi õõudummšest nu'tt škoou'l'jummušest, mätt'tõõžžâst da hââidast. Lââggast 4.5 kovvuum mättjem suõ'rji tuâjjan lij õõu'deed pärnai veidsõs siltummuž.

Õuddpeâmmplan vuâđain kovveet vitt nuu'bbeež kuulli veidsõs silteemsue'rij:

- jorddmõš da mättjummuž
- kulttuurlaž siltummuš, vuârrvaaiktõs da õimmumuš
- jijstes huõl âân mõš da aarg täaid
- määnglookkâmtäidd da teätt- da saaggtemteknolooglaž siltummuš
- vuâssõõttmõš da vaaiktummuš.

Tâ'st kovveet mâi'd veidsõs silteem jee'res suõ'rjin juu'rdet. Lââ'ssen meä'rtõõlât mii lij õuddpeâmm tuâjjan juõ'kk sue'rjest.

Jorddmõš da mättjummuž

Ju'rdem da mättjem täaid oudne vuârrvaaiktõõžžâst jee'res ooummivui'm da pirrõõžzin da rä'jje vuâđ jee'res silteem õuddnummuša da jie'llemâkksaž mättjummuša. Teâđ ha'ñkkummuš, jerrummuš da ođđ raajmõš kai'bbje kreevsõs da kriittlaž jorddmõõžž, koon vuâđ raajât õuddpeâmmast. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuärj pärnai ju'rdem da mättjem täaidaid.

Pärnai jorddmõš da mättjummuž oudne määngbeällsaž da miârkteei kiõččlâsttmõõžzi veäkkä. Õõmtõõllma, ho'hssjummuša di mättjem rammu älgg lee'd sââ'jj. Siõrâst pärnain lij vuei'ttemvuõtt ââ'nned sij miõllke'rdmes da kreevsõsvuođâs, kiõččlõddâd õõutsââ'jest ideaid da tu'tkkeeđ maai'lm. Pärnai täaidaid jerreed, nõõmeed da kovveed pirrõõžž da tõn eettmõõžžid tuärjeet ââ'jj da õuddnem meâldlanji. Pärnaid sme'llkââ'ttet kõõččâd da piijâd aa'sšid kõõččmõõžž vuâlla. Sijvui'm rämmšet o'nnstummšin da mätt'tõõlât älsmä'tted nuu'bbid. Pärnaid älsmäâ'ttet še sitkkâdvuõtte da lee'd vuâllneķani panno'nnstummšin di ho'hssjed čâuddmõõžžid jee'res paai'ķin. Si'jjid ohjjeet ta'rkstõõllâd aa'sšid da tuõ'll'jed tää'rķesvuõđâs. Juõ'kkpeivvsaž, ri'jttjeei fyyslaž aktivlažvuõtt tuärjâd pärnai jorddmõõžž da mättjummuž. Tuâimmjem pedagooglaž dokumentâsttmõš (lââkk 4.2) di õhttsaž smiõttmõš vie'kkte pärnaid ta'rkstõõllâd mättjummušes da vuei'nned jii'jjes siltummušid. Tât raavad pärnai ââsk jii'jjes aa'ppid.

Kulttuurilaž siltummuš, vuârrvaiktõs da õlmmummuš

Päärna šâ'dde kulttuur, kiõl da kiõččmõõžž bea'lnn määngnallšem maai'lmest. Tæt pââjad sosiaal'laž da vuârrvaiktõstääidai di kulttuursaž siltteem miârktõõzz. Siltummuša kooll täidd kulddled, ho'hssjed da fi'ttjed jee'res vuâinnmõõžžid di ä'pp reflektâ'sted jii'jjes äärvoid da šiõttõõttmõõžžid. Vuârrvaiktõstääidain di aa'ppin õlmmeed jii'jjes da fi'ttjed jeârssid lij tää'rkes miârktõs identitetta, tuâimmjemäppa da pue'rrvââjjma. Tuâimmjeei vuârrvaiktõs jee'resnallšem kulttuur- da kiõččmõõštuâggain puõ'tti oummivui'm oudldâstt jii'jjes da jee'res kulttuur da kiõččmallaš tuâgga fi'ttjummuž da ci'sttjummuž. Õuddpeâmm tuâjjan lij õõu'deed päärnai kulttuurilaž siltummuž di si'jji vuârrvaiktõs- da õlmmeeamtäidaid.

Päärnaid sme'llkââ'ttet tobdstõõttâd jee'res oummid, kiõlid da kulttuurid. Tuâjjlažkâ'dd tuâimmai mallân päärnai jee'res oummi di kiõl'laž, kulttuurilaž da kiõččmallaš määngnallšemvuõđ miõdlaž kaaunõõttmõõžžâst. Päärnaid vuä'pstet ke'nnvõsvuõ'tte da pue'rr naa'lid. Õhttsažtuõjju vuâđđõõvvi tuâimmjummuš räâjj paai'kid harjttõõllâd vuârrvaiktõs- da õlmmeeamtäidaid jee'res paai'kin da jee'resnallšem oummivui'm. Päärnaivui'm harjttõõllât šiõttõõttmõõžž nuu'bb oummu sâjja, mätt'tõõllât ta'rkstõõllâd aa'sšid jee'res vuei'nnemkuu'lmin di čâu'dded risttreiddpaai'kid õõudârra põõrgee'l. Tæt raavad päärnai sosiaal'laž täidaid. Päärnaid tuârjeet kulttuuridentitee'tti raajmõõžžâst. Õuddpeâmmast vuâžžum kiõččlâsttmõõžž, teâđ da täaid kulttuurä'rbvuõđâst raavee päärna oodd vä'ldded jiõcces, âânned da mu'tted kulttuur. Õuddmiârkkân siõr, poorrâmääi'j da juuhl ta'rjee paai'kid jue'kked kiõččlâsttmõõžžid jee'resnallšem ä'rbvuõđi da naa'li pirr. Päärnaid tuârjeet miõttmiõllsaž kõõsk raajjma määngnallšem pirrõ'sse.

Jijstes huõl âânnmõš da aarg täaid

Jijstes huõl âânnmõ'sše, tiõrvâsvuõ'tte da staanvuõ'tte kuulli täaid lie pukid tää'rkes ää'sš. Õuddpeâmm tuâjjan lij raaveed päärnai pue'rrvââjjma da staanvuõ'tte kuulli täaidaid di ohjjeed si'jjid tuejjeed keäll'jeei jie'llemnää'l meâldlaž va'lljummušid. Õuddpeâmmast tuârjeet päärnai miõttlõs šiõttõõttmõõžž puõ'tti äigga.

Päärnai siõmmnai siõmmnai lâssnee'i jiõččnažvuõđ tuârjeet. Päärnaid vie'kket, da si'jjid älsmââ'ttet tõn taarbsee'n. Päärnaivui'm harjttõõllât jee'resnallšem täaidaid mâ'te teävõõttmõõžž, vie'kk raukkmõõžž poormest di jii'jjes hygieniast da jii'jjes tä'vvrin huõl âânnmõõžž. Päärnaid ohjjeet tuâimmjed va'sttõsvuõđlanji da staanâld õuddpeâmm mättjempirrõõzzin di ââlda luâđast da trafikkâst. Päärnaivui'm kiõtt'tõõllât si'jji pue'rrvââjjam õõu'deei aa'sšid mâ'te vuân, porrmõõžž, liikeem da miõl pue'rrvââjjam miârktõõzz. Päärnaid vie'kket tobdmõõžži õlmmummušest da jiõčč šiõttõõllmõõžžâst. Päärnai tãbdtäaid ravsmee, ko sijvui'm mätt'tõõllât ta'rkstõõllâd, teâđsted da nõõmeed tobdmõõžžeez. Päärnaid ohjjeet še ci'sttjed da suõjjled jii'jjez da jeârssi vaard.

Määnglookkâmtäidd di teâtt- da saag'gtemteknolooglaž siltummuš

Määnglookkâmtäidd di teâtt- da saag'gtemteknolooglaž siltummuž taarbset päärnai da piârri aargâst, oummi kõõsk vuârrvaiktõõzzâst di õhttsažkââddlaž vuâssõõttmõõžžâst. Määnglookkâmtäidd di teâtt- da saag'gtemteknolooglaž siltummuš õõu'deei päärnai tää'ssäärv škoou'l'jummušest da škooultummušest. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuârjeed tai täaidai õuddnummuž.

Määnglookkâmtäidd lij kulttuurlanji määngnallšem saag'gi da pirrõ'stti maai'lm fi'ttjem di vuârrvaiktem vuei'nnemkuu'limest kõõksaž vuâđđtäidd. Määnglookkâmtäidain juu'rdeet jee'resnallšem saag'gi tu'lkkeem da puu't'em täidaid. Määnglookkâmtäidd vuâđđan lij veiddsõs te'kstfi'ttjõs, koon mie'ldd jee'resnallšem tee'kst vuäi'tte lee'd jee'rab mie'ldd kee'rjtu, mainstum,

audiovisuaal'laž le'be digitaal'laž häämast. Töt âann se'st jee'resnallšem lookkâmtäidaid mâ'te koovlookkâmtäid, numeerlaž lookkâmtäid, medialookkâmtäid da vuâđđlookkâmtäid. Määnglookkâmtäid kooll nânnsanji ju'rddem da mättjem täidaid. Päärnaivui'm nõomeet aa'sšid da tiingid di mätt'tõlât jee'resnallšem fi'ttjõzzid. Päärnaid älsmä'ttet tu'tkķeed, ââ'nned da puu't'ted saaggid jee'resnallšem, še digitaal'laž, pirrõõzzin. Määnglookkâmtäidssen mättjumša päärna taarbše räa'ves oummu maall di ree'ğges te'kstpirrõõzz, päärnai raajjâm kulttuur di päärnaid šiõttlõs kulttuurkääzzkõõzzid.

Päärnaivui'm tu'tkķeed da ta'rķstõlât teätt- da saaggtemteknologia rool arggie'llmest di tobdstõõđât jee'resnallšem teätt- da saaggtemteknologlaž neävvaid, suâvldõõzzid da speâllaid. Digitaal'laž dokumentâsttmõõžž ââ'net äü'ķķen siõrin, tu'tkķummšest, liikkummšest di čeäppõõž aiccmõõžžâst da raajjmõõžžâst. Vuei'ttemvuõđid ķiõččlâ'stted da puu't'ted siiskõõzzid jiõčč da õõutsââ'jest jee'res päärnaivui'm ââ'nee'l vie'ķķen teätt- da saaggtemteknologia õõu'dee päärnai kreevsõs ju'rddem da õõutâst tuâimmjem täidaid di lookkâmtäidaid. Tuâjjlažkâ'dd ohjjad päärnaid teätt- da saaggtemteknologia määngbeällsaž da staanlaž ââ'nnma.

Vuässõõttmõš da vaaiktummuš

Aktiivlaž da vasttõsvuõđlaž vuässõõttmõš da vaaiktummuš rä'jje vuâđ demokraattlaž da ķeäll'jeei puõ'tti äigga. Tât oudldâst oummust täid da haal vuässõõttâd õutstõõž tuâimmjumša di naddjõõttâd jii'jjes vaaiktemvui'ttemvuõđid. Päärnai vuõiggâdvuõđid kooll šõddâd kullum da vuässadvuõtt jii'jjes jie'llma vaaikteei aa'sšin. Õuddpeâmmast ci'sttjet täid demokratia teâuddmõõžž kõskksaž vuâđđjurddjid. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuârjjeed päärnai õuddnee'i vuässõõttâm- da vaaiktemtäidaid di älsmä'tted jiõččaltemvuõ'tte.

Äärv u'vddi kaaunõõttmõš päärnaivui'm, sij jurddjeez kulddlummuš da alttõõzzid va'sttummuš raavee päärnai vuässõõttâm- da vaaiktemtäidaid. Päärna plää'ne, ve'ķķe čõõđ da ärvvtâ'lle tuâimmjummuš õõutsââ'jest tuâjjlažkoo'ddin. Seâmmast päärna mättje vuârrvaaiktõstääidaid di õhttsaž vuâkkõõzzi, suâppmõõžži da tuâddam miârktõõzz. Tuâjjlažkâ'dd âânn huõl tõ'st, što juõ'ķķ päärnast lij vui'ttemvuõtt vuässõõttâd da vaaikted. Vuässõõttâm da vaaiktem pääi'ķ päärnai fi'ttjõs jijstes õuddan, jiõččtuâd šâdd da õutstõõžžâst taarbšum sosiaal'laž täid häämtâ'vve.

2.8 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplan raajeen sagstõõlât tõ'st, mâi'd tän låggast meä'rrium õuddpeâmm tuâj da takai täävtõõž miârkkšâ'vve da mõõn nalla õuddpiõmmu šiõttuum täävtõõzzi teâuddjumšest vui'ttet ââ'nned huõl jee'res tuâimmjemhäämain.

Lååkk 2 ââ'nn se'st vuezid, koid lij mie'rmeâldlaž vä'ldded pääiklaž õuddpeâmmplan vuezsen. Näkam vuez lie:

- õuddpeâmmplan meâldlaž täävtõõž
- ärvv-vuâđđ (lååkk 2.4)
- mättjemfi'ttjõs (lååkk 2.5) da
- veidsõs siltummuš (lååkk 2.7).

Täid vuässõõzzid vui'ttet tue'jjeed pääiklaž lââzstõõzzid.

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet lââ'ssen

- õuddpeâmm jä'rstummuš da jee'res tuâimmjemhääm di tõi kõskksaž õhttsažtuâjj pääiklaž vuei'nemkuu'lmest
- pääiklaž serddjemvue'jj, go päärnaž alttad õuddpeâmmast, serdd õuddpeâmm ääi'j nu'bb jou'kķe le'be nu'bb tuâimpäikka di päärna see'rdeen vuõssmätt'tõ'sse le'be nuu'bb õuddpeâmmjä'rjsteei tuei'mme

Õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhaamid vuei'tet raajjâd pääđ õuddpeâmmplaanid låågg 1.2 mie'ldd.

Ärvv-vuâđđ da mättjemfi'ttjõs di veiddsõs siltteem täävtõõzz vää'ldet lokku da tõiđ ta'rķstõõlât činḡlõbân lååggain, koin ķiõtt'tõõlât õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur, õuddpeâmm pedagooglaž tuâimmjem planmõõžž, čõõđ viikmõõžž da ärvvtõõllmõõžž di õuddnem da mättjem tuärj.

3. ÕUDDPEÂMM TUÂIMMJEMKULTTUUR

Tuâimmjemkulttuur lij historiaal'lanji da kulttuurlanji šoddâm nää'll tuâimmjed, kää'tt vuäžž häämas õutstõõz vuârrvaiktõõzâst. Õuddpeâmm jä'rjsteei da õuddpeâmm jää'dteei oummui tuâjjan lij raajjâd õudldõõzid tuâimmjemkulttuur õõudummša da ärvvtõõllma õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhäämain da juâkkõõzzin.

Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur lij obbvuõtt, kää'tt šâdd jee'rab mie'ldd

- äärvain da vuâdđjurddjin
- tuâj o'hjeei noormi da täävtõõzzi tu'lk'kummšest
- mättjempirrõõzzin da tuâjjnaa'lin
- õhttsažtuâjast da tön jee'res häämain
- vuârrvaiktõõzâst da tobdlmest
- tuâjjlažkää'dd siltummšest, ämmtallašvuõdâst da õõu'deemtuõjju täävtõõttmõõžžâst
- jää'dtemraajõõzzin da -vue'jjin
- tuâimmjem organisâsttmõõžžâst, plaanmõõžžâst, čõõđ viikkmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst.

Tuâimmjemkulttuur häämee teâdstum, teâdsteķa'nes da måttmešt še täättkani tuejjuum ää'sš. Õutstõõz puk vuâzzla vaaikte tuâimmjemkulttuu're, da tõt beä'lstes vaaikat pukid vuâzzlaid äärķani ķidd tõ'st, tobdstet-a tön miârktõõz avi jeä't.

Õuddpeâmmast puki tuâjjnaa'li älgg tuârjjeed päärna õuddnummuž da mättjummuž. Tõid älgg še pä'stted pedagooglanji vuâdđtõõllâd. Tuâjjlažkää'ddest lij tä'rķķ teâdsted, što sij nää'll tuâimmjed da lee'd vuârrvaiktõõzâst serddai mallân päärnaid, kook vä'ldde jiõccseez õuddpeâmmõutstõõz äärvaid, šiõttõõttmõõžžid da naa'lid.

Tuâimmjemkulttuur vaaikat õuddpeâmm tässa. Tõ'st lij kõskksaž miârktõs õuddpeâmm čõõđ viikkmest da täävtõõzid kuâsttmõõžžâst. Õuddpeâmmtuâj täävtõõzid tuârjjei tuâimmjemkulttuur oud sââ'j päärnaid õuddnummša, mättjummša, vuâssadvuõ'tte, staanvuõ'tte, pue'rrvââjjma di ķeäll'jeei jie'llemnâlla.

Jää'dtummuš vaaikat kõskksanji tuâimmjemkulttuu're, tön õõudummša da tässa. Õuddpeâmm jää'dtummušest vue'lğgemsââ'jjen lij juõ'ķķ päärna pue'rrvââjjam da mättjem õõudummuš. Tuâimmjemkulttuur õõudummuš oudldâstt pedagogiikk jää'dtummuž, kää'tt lij õuddpeâmm obbvuõđ täävtõõz meâldlaž da plaanmallaš jää'dtummuž, ärvvtõõllmõõžž da õõudâs viikkmõõžž. Tõt âânn se'st puk tõid tuâimid, koivui'm raajât õudldõõzid tuâjjlažkää'dd puârast pi'rğgummša tuâjast, ämmtallaš silteem da škooultõõz au'ķķen ââ'nma da õõudummša di pedagooglaž tuâimmjummuš (lââkk 4.1).

3.1 Tuâimmjemkulttuur õõudummuš da tön o'hjeei vuâdđjurddi

Õutstõõz tuâimmjemkulttuur mottai čõõđ ääi'j da tön še älgg ärvvtõõllâd da viikkâd ooudârra. Õhttsaž täävtõõzid čõnnõõttmõš veekk ooudârra ärvv-vuâđ da mättjemfi'ttjõõz teâuddjummuž. Tuâimmjemkulttuur vaaiktõõzzi smiõttmõš da tön ij-tuâivvum aa'sši tobdstummuš da teevmõš lie tää'rķes vue'ssen tuâimmjemkulttuur õõudummšest. Juâtkjeei vuâdđõudldõs ooudummšest lij, što tuâjjlažkää'dd fi'ttai jii'jjes tuâimmjummušes tue'ķķen vaaikteei äärvai, teâđai da äskkmõõžži miârktõõz

di silttad ärvvtõõllâd tõid. Õõudummšest tä'rkken lij jeärrsid äärv uvddi, obb õutstõõzz mie'ldd va'lddi da tuâddmõõžž raajji dialoog. Õuddpeâm plaa'neen, jä'rjsteen da õõu'deen älgg vuõss-sââ'jest vä'ldded lokku päärna pue'rmõs. Päärna pue'rmõs älgg tu'mmjed õõut päärna, päärnažjoouk da takainalla päärna kiõččâmkuu'lmest vuâkksanji da vue'jj meâldlanji. 77

Jää'dteei õõu'dad mie'ldd va'lddi tuâimmjemkulttuur raajee'l raajõõzz ämmtallaš sagstõõllma. Lää'ssen jää'dteei sme'llkâtt tuâjjõutstõõzz mie'rrkõõski viikkâd õõudâs da innovâstted õhttsaž tuâimmjemkulttuur. Jää'dteei tuärjjad õutstõõzz õuddnummuž mättjeei õutstõssân, ko'st silttummuž õõu'deet da jue'jjet. Mie'rren lij, što õhttsaž tuâimmjemjuurd da tuâimmjem täävtõõzz kuâsttje takai tuâjast. Jää'dteei va'sttad tõ'st, što õhttsaž tuâjjnaa'lid tuejjeet kuâsttjee'jen da što tõid ta'rkstõõllât da kiõččât mie'rrkõõski. Päärna da peâmmai lie mie'ldd tuâimmjemkulttuur õõudummšest da ärvvtõõllmõõžžâst.

Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur õõu'deet tä'st looggtõllum vuâđđjurddji mie'ldd:

Mättjeei õõutstõs tuâimmjemkulttuur õđđmen

Õuddpeâmmast tuâimmjet õutstõssân, ko'st päärna da tuâjjlažkâ'dd mättje õõutsââ'jest da kuei'msteez. Mättjeei õutstõõzzâst lij sââ'jj jee'res miõ'lle da jee'res tobddmõõžžid. Päärnaid da tuâjjlažkââ'dd älsmäâ'ttet sme'llkõs miõlin jue'kked jurddjeez da kiõččlâ'stted odđnallšem tuâimmjemnaa'lid. Tuâimmjummses ärvvtõõlli da õõudârra viikki õõutstõs peejj jii'jjes nu'tt vuei'nned ko ââ'nned viõusâsvuõđâs. Mättjeei õutstõõzzâst uu'det äärv ci'sttjeei da jeärrsid vuâmmšeei jeâllmõõžž. Õõutstõs sme'llkâtt kiõččlumša, põrggma da sitkkâdvuõ'tte di seänn še puâsttad tuejjummuž. Õõutsââ'jest tuejjummuš da vuâssadvuõđ kiõččlâsttmõõžž raavee õutstõõzz.

Tuâjjlažkââ'dd älsmäâ'ttet jiõččärvvtõõllma, teâđ da siltteem juâkkmõ'šše da seâmmast ämmtallaš õuddnummša. Õõutsââ'jest suâppum täävtõõzzi da tuâjai smiõttmõš, jii'jjes tuâj mie'rrkõõski ärvvtõõllmõš di peâmmjin da jeärrsin õhttsažtuâjjkuei'min vuâžžum maacctõs õõu'dee õutstõõzz mättjummuž. Mättjummuž õõu'dad še õõu'deemtuâj, ärvvtõõllâm da tu'tkķeem mie'ldd vuâžžum teâđ äu'kkummuš.

Siõ'rre da vuârrvaiktõ'sse älsmõ'tti õõutstõs

Siõ'rre älsmõ'tti tuâimmjemkulttuurâst tobdstet siõr miârktõõzz päärna pue'rrvââjjma da mättjummša. Tuâjjlažkâ'dd tobdstet siõr rajjeei tuejje'ejid da õõu'deet siõr õõu'deei tuâimmjemnaa'lid da mättjempirrõõzzid. Päärnain da tuâjjlažkââ'ddest lij vuei'ttemvuõtt tobddâd õõutsââ'jest tuejjeem da siõr räämm. Õutstõõzzâst älsmäâ'ttet pukid ho'hssjummša, miõllkerddmõõžž ââ'nma, jii'jjes õlmmummša da kreevsõsvuõ'tte. Siõrr vuâžž kuâsttjed da koll'jed. Päärnai siõrralttõõzzid, kiõččlâsttmõõžžid da jeâ'lstummšid uu'det sââ'j, ääi'j da siõrrâmrääh. Siõrri päärnaid da rää'ves oummid uu'det vuei'ttemvuõđ vuâjjned siõ'rre.

Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuure kooll tuâjjlažkââ'dd kõskknaž õhttsažtuâjj di vuârrvaiktõs peâmmjivui'm da â'lddpirrõõzzin. Õutstõõzz vuâzzla ci'sttje kuei'mes da ou'dde äärv õhttsažtuõjju. Õõutstõs sme'llkâtt päärnaid siõgg vuârrvaiktõ'sse di tuâimmjed joouk vuâzzli'žžen. Tuâjjlažkâ'dd tuärjjad päärnai verddsažkõõski šõddmõõžž da tuõ'llai na'zvaanvuõđ. Staanlaž õutstõõzzâst kâssjõõđât ristreeidaid da mätt'tõõllât õõudârra viikki vuõ'jjid tõi čâu'ddma.

Vuässadvuõtt, õõutverddsazvuõtt da tää'ssärvv

Inklusiivlaž tuåimmjemkulttuurâst õõu'deet vuässadvuõđ, õõutverddsazvuõđ⁷⁸ da tää'ssäärvv puk tuåimmjumms'est. Päärnai, tuåjjlažkâ'đd da peåmmji alttõõzzid, vuåinnmõõžžid da beä'l vä'ldmid uu'det äärv. Tät oudldâstt vuässadvuõđ õõu'deei tuåimmjemnaa'li di raajõõzzi teåđstum õõudâs viikkmõõžž. Päärnai fi'ttjõs õutstõõzzâst, vuõiggâdvuõđin, va'sttõsvuõđâst da va'lljumms'i seu'rrjõõzzin õuddan vuässadvuõđ pääi'k. Vuässadvuõđ raavad päärnai sensitiivlaž kaaunõõttmõõžž da miõttlõs tobddmõõžž kullum da vuõinum šõddmõõžžâst. Päärnai da peåmmji vuässõõttmõs tuåimmjem plaanma, čõõđ viikkma da arvvtõõllma õõudâs veekk vuässadvuõđ. Juõ'kk tuåjjlažkâ'đd vuázlaž lij tää'rkes vue'ssen škoou'l'jemõutstõõzzâst.

Õutstõõžž vuázla puä'tte valddum da õnnum õõutverdds'en k'idd aårkani ooumže õhttnee'i tuejee'jin⁷⁹. Õõutverddsazvuõtt ij miårkkšõõv seåmmanallšemvuõđ. Tuåimmjemkulttuur oudeem beä'lnn lij tä'rkk, što õõutverddsazvuõđ da tää'ssäärvv kuõskki šiõttõõttmõõžžin sagstõõlât tuåjjõhõttõõzzâst. Lâå'ssen ålgg smiõttâd, mõõn nalla õuddmiårkkân k'io'lle, eetnlažvuõ'tte, k'ioččmõ'sše, läå'mesvuõ'tte, sooggbeälla da tõn määngnallšemvuõ'tte kuulli šiõttõõttmõõžž kuåsttje mainnsin, likstõõzzin, tuåjain da tuåimmjemnaa'lin. Vuårrvaaiķem da k'io'llâå'nem maall di näå'l tuåimmjed stereotyypplaž viggmõõžž'i meåldlanji serddje päärnaid. Õuddpeåmm lij sooggbie'lsensitiivlaž. Tuåjjlažkâ'đd sme'llkâtt päärnaid tuejjeed va'lljumms'id sooggbeälla le'be jee'res ooumže kuulli aa'sšid čõnnum stereotyypplaž roolita da õuddvuårddmõõžžita. Tuåjjlažkâ'đd vuåinn jee'resårvvsen pijjum aa'sšid päärnai kõskksaz kaaunõõttmõõžžin di kassjâatt tõid ke'nnvånji da čio'lggsanji. Miõđlaž da ålšmõ'tti vuårrvaaiķtõõzzin tuårjeet päärna jii'jjes identitee'tt da jioččtååbd õuddnummuž.

Kulttuurlaž määngnallšemvuõtt da k'io'llteåđstõs

Õuddpeåmm lij vue'ssen kulttuurlanji mottjeei da määnghåmmsaz õhttsazkâ'đdest. Kulttuurlaž määngnallšemvuõđ vuei'net vuåđđviõkkân. Õutstõõzzâst tobdstet, što vuõiggâdvuõtt jii'jjes k'io'lle, kulttuu're, åskldõ'kke da k'ioččmõ'sše lij vuåđđvuõiggâdvuõtt. Õuddpeåmmast uu'det äärv da åå'net åu'k'ken läå'dd kulttuurå'rbbvuõđ da meersazk'io'lid di õutstõõžž da pirrõõzz kulttuurlaž, k'io'l'laž da k'ioččmõõžž meåldlaž määnghåmmsazvuõđ. Tät oudldâstt tuåjjlažkâ'đdest teåđ jee'res kulttuurin da jee'resnallšem k'ioččmõõžžin di täåid vuei'nned da fi'ttjed aa'sšid månggan vuei'nnemkuu'lmet da šiõttlõõttâd nuu'bb ooumu sâjja. Jee'resnallšem ju'rddem- da tuåimmjemnaa'lin sagstõõlât õõudårra põõrgee'l da raajât še odđ naa'lid tuåimmjed õõutsåå'jest. Seåmmast õõu'deet kulttuurlanji k'ea'll'jeei õuddnummuž.

K'io'l teåđsteei õuddpeåmmast teåđstet, što k'io'l lie å'ldd pâi da juõ'kk å'rnn. Tuåjjlažkâ'đd fi'ttai k'io'l kõskksaz miårktõõžž päärnai õuddnumms'est da mættjumms'est, vuårrvaaiķtõõzzâst da õhttsaztuåjast di identitee'tti šõddmõõžžâst da õhttsazkâdda kuullmõõžžâst. Määngk'io'llsazvuõđ kuåsttjee'jen tuejjummuš tuårjjad päärnai õuddnummuž kulttuurlanji määngnallšem maai'lmet. Tuåjjlažkâ'đdest ålgg teåđsted, što sij lie päärnaid k'io'l'laž mallån, da k'ioččâd jii'jjes k'io'llåånnmõõžž. Tuåjjlažkâ'đd sme'llkâtt päärnaid åå'nned k'io'l määngbeållsanji. Päärnai k'io'l'laž vue'lğgemsõõ'jid vää'ldet lokku, da si'jjid uu'det ååi'j da paai'kid vaajtõõlli k'io'l åå'nma.

78 Õuddpeåmmilää'kk 3 § 1 mom. 6 päi'kk

79 Õõutverddsazvuõttlää'kk (1325/2014) 7 da 8 §

Pue'rrvâjjam, staanvuõtt da keäll'jeei jie'llemnää'll

Õuddpeâmmast uu'det äärv tiõrvvsallaš, staanlaž da liikkummuž se'st õõ'nni jie'llemnää'lid. Õuddpeâmm õutstõõzzâst liikkâd määngbeällsanji se'st da ålggan di vie'ltet kuu'kk pi'stti ištmmõõžž. Päärnai pue'rrvâjjmõõžž õõu'deet uu'dee'l vuei'ttemvuõđ peei'v äi'ggen räählummsa da vuõnngu di ta'rjee'l määngbeällsaž, tiõrvvsallaš da ri'jttjeei porrmõõžž. Tuâimmjemkulttuur õõudummšest vää'ldet lokku õutstõõzz vuei'ttemvuõđ tuâimmjed kirrsate'mes da aa'sšid vuâjjnem õõu'deei pirrõõzzâst. Mää'kkte'mes da plaanmallaš, leša soojlõs peei'v õõu'dee pue'rrvâjjam.

Õuddpeâmmast ââ'net huõl obb õutstõõzz fyyslaž, psyyklaž da sosiaal'laž staanvuõđâs. Päärna ålgg suõjjeed viõkkvää'ldest, keeu'summšest da jee'res heâmmummšest⁸⁰. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad lâadmõõžž tõn taarbšee'n. Õuddpeâmmast jeä't siânnu keeu'summuž, viõkkvää'ld jeä't-ka heâmmummuž. Keeu'summuž tobdstet, tõõzz kässjõõđat da tõn cõõggât teâđstee'l da plaan mie'ldd vue'ssen tuâimmjemkulttuur õõudâsviikkmõõžž. Vääžnai keeu'summuž cõõggõõttmõõžžâst lij päärnai verddsazkõskkvuõđi da õutstõõzz pue'rrjie'llem tue'rjummuš. Tuâjjlažkââ'ddest lij kõskksaž rool päärnai sosiaal'laž da emotionaal'laž silttõõzzi ha'rjtõõllmõõžž da õuddnem tue'rjummuše'st. Päärnauviu'm mätt'tõõlât vuei'nned da čâu'dded risttreeidaid õõudârra põõrgee'l. Heâmmeem-, keeu'seem - le'be viõkkvâ'lddpaai'kin sagstõõlât päärnai peâmmjivui'm da oo33ât õõutsââ'jest čâuddmõõžžid. Staanvuõđ õõudummša kooll še päärtai plaanmallaš cõggmõš da seu'rjummuš, staanvuõttškoou'l'jummuž di paai'kin da neävvain huõl âânnmõš. Õuddpeâmm oudldâstt tuâimmjeei da čõnnõõttâm staanvuõđ jââ'dtummuž di staanvuõttaa'sšid vaaldšeei tuâjjlažkââ'dd.

Puk tuâimmjummušest vää'ldet lokku ekolooglanji, sosiaal'lanji, kulttuurlanji da tällõõzz beä'lest keäll'jeei jie'llemnää'l viält'te'mesvuõđ. Aarg va'lljummušin da tuâimivui'm puu'tet õlmmša va'sttõsvuõđlaž siõttõõttmõõžž luõttu da pirrõ'sse. Õuddpeâmmast õõu'deet neävvai da sõõ'ji õhttsaž âânnmõõžž, toolkvažvuõđ, šeä'stelvuõđ, teevmõõžž da o'dđest âânnmõõžž.

3.2 Õuddpeâmm mättjempirrõõzz

Õuddpeâmmast täävtõssân lij ainsmä'tted õõudârra viikki, mättjummuž õõu'deei, tiõrvvsallaš da staanlaž di cõõgte'm mättjempirrõs⁸¹. Mättjempirrõõzzivui'm juu'rdeet sõõ'jid, paai'kid, õutstõõzzid, vuõ'jjid, neävvid da tiingid, kook tuärjeee päärnai õuddnummuž, mättjummuž da vuârrvaaiktõõzz. Mättjempirrõõzz fi'ttjõs âânn se'st õuddpeâmmast jee'rab mie'ldd fyyslaž, psyyklaž da sosiaal'laž vualladvuõđ. Mättjempirrõõzzid õõu'deet nu'tt, što õuddpiõmmu pijjum täävtõõzzid vuei'tet kuâsttâd da što tõk tuärjeee päärnai tiõrvâs jiõčctobddmõõžž di sosiaal'laž da mättjem täaidai õuddnummuž. Ergonomia, ekolooglažvuõđ, ruä'ssvõsvuõđ da cõõggte'mes jââttmõõžž di sõõ'ji čuõv da akustiikk, põrttäim tää'zz da puu'ttesvuõđ vää'ldet lokku mättjempirrõõzzid raajeen da õõudâs viiggeen.

Mättjempirrõõzzid plaanât da raajât õõutsââ'jest päärnauviu'm. Tõi ålgg tuärjeee päärnai luândlaž teätthaal da mättjem haal di ohjjeed siõ'rre, fyyslaž aktiivlažvuõ'tte, tu'tkkummsa di čeäppõsvuõđlâž õlmmummsa da aiccmõ'sše. Päärnain ålgg lee'd vuei'ttemvuõtt tu'tkkeeed maai'lm puki aaiceezvui'm da obb vaardines. Mättjempirrõõzz ta'rjeee päärnai va'lljeemvâar miõllsõs tuejjummsa, määngbeällsaž da hoodin liikkummsa, siõrid da speällaid di räählaž åârmõ'sše da vuõnngu. Päärnai jurddi, siõr da si'jji tuejjeem tuâj kuâsttje mättjempirrõõzzin.

80 Õuddpeâmmllää'kk 10 §

81 Õuddpeâmmllää'kk 10 §

Mättjempirrõözzin vuei'tet viikkâd čõõđ määngnallšem pedagogaž tuâimmjummuž da tøk mottje taarb mie'ldd. Tuâjjlažkââ'dd âlgg vä'ldded lokku pärnai miöl kie'ssi ää'sš, jii'jesnallšem täaid da taarb di õuddpeâmm čõõđ viikkmöõžž vuâđđjurddi (lââkk 4). Õuddpeâmm mättjempirrõözzin tuâimmjet soojlen jee'res šoora jooukin, koin juõ'kk õutstõõžž vuâzzlast lij vuei'ttemvuõtt vuâssõõttâd tuâimmjummuš da vuârrvaaiktõ'sse. Tuâimmjummuš pedagogaž meä'rmeâldlaž jooukin õõu'dad pärnai da tuâjjlažkââ'dd aa'sšid vuâjjnummuž di pärnast vuõ'lggi tuâimmjummuž.

Õhttsanji suâppum vuâkkõõžž da tuâimmjemnääl vie'kkte šõõddted staañlaž, jeârrsid ci'sttjeei da õhttsanji va'sttõsvuõđlaž mättjempirrõõžž. Staañlaž toobâmpirrõõžžâst jee'resnallšem tobddmöõžži čuâ'jtummša lij lââ'pp da tuâjjlažkââ'dd vie'kkat pärnaid tobddmöõžži õlmmummšest da tõi jioččšioõttõõllmöõžžâst. Pärnaid sme'llkââ'ttet kõõččâd, da pärnai kõõččmöõžžid va'stteet.

Mättjempirrõõžžid plaanât da õõu'deet nu'tt, što tøk raavee õõutverddsazvuõđ da soog'gbie'li täâ'ssäärv. Tât vuei'tlvâstt ä'rbbvuõđlaž soog'gbie'llstereotypiai muârmõõžž. Mättjempirrõõžžin õõu'deet pärnai kiõl'laž õuddnummuž da teâđstummuž kiõlâst di puu'tet kuâstjee'jen kulttuurlaž määngnallšemvuõđ.

Luâtt di šeellj, siõrrkee'dd da jee'res rajjum pirrõõžž lie še õuddpeâmm mättjempirrõõžž. Tøk ta'rjee kiõččlâsttmõõžžid, materiaalid da määngbeällsaž paai'kid siõ'rre da tu'tkkummša. Tõid ââ'net ä'u'kken liikkeem- da luâttjeâl'stummuš da mättjem päi'kken.

Pärnai ââ'nmest ä'lgge lee'd nokk määngbeällsaž da staañlaž siõrr- da tuâimmjemneävv, da tõin âlgg taarb mie'ldd vä'ldded lokku pärnai jii'jesnallšem tuärj taarb. Teâtt- da saag'gtemteknologia lij vue'ssen määngbeällsaž da pärnai mie'ldd vä'lddi mättjempirrõõžžâst. Õuddpeâmmast ââ'net teâtt- da saag'gtemteknologia meä'rmeâldlanji. Pärnai jii'jes teâtt- da saag'gtemteknologiaž neävvid, siõrrneävvid da jee'res neävvid ââ'net õuddpeâmm jä'rjsteei meä'rtõõllâmnalla da tõi ââ'nmõõžžâst suävât peâmmjivui'm.

Õhttsažtuâjj jee'res tuâimmjee'jivui'm da kõ'll'jummuž õuddmiârkkân ke'rjppõ'rtte, museoo'je, kulttuurä'rbbvuõttpaai'kid, tea'ttra da puârssi tuâjjpaai'kid regsmâ'tte pärnai mättjempirrõõžžid. Mättjempirrõõžži plaanmõš ta'rjjad še luândlaž õhttsažtuâjjnääl tuâjjlažkââ'dd da peâmmji kõ'skke.

3.3 Õhttsažtuâjj õuddpeâmmast

Õhttsažtuâjjain tuärjeet pärnai õuddpeâmm jä'rjstummuž nu'tt, što juõ'kk pärnaž vuâžž jii'jes õuddnem da taarbee meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõžž da hâaid. Va'steemvuõtt õhttsažtuâjj teâuddjummušest da plaanmallašvuõđâst lij õuddpeâmm jä'rjstee'jin. Sij va'stee še tõ'st, što õhttsažtuâjj viiggât čõõđ taarb mie'ldd määngsue'rjeld.

Peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâjj

Peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâjjain lij täärkes miârktõs õuddpeâmmast⁸². Õhttsažtuâjj täävtõssân lij peâmmji da tuâjjlažkââ'dd õhttsaž čõnnõõttmõš pärnai tiõrvâs da staañlaž šõddâm, õuddnem da mättjem õõudummša. Tuâddmöõžž raajmõš di täâ'ssârsvsaž vuârrvaaiktõs da kõskknaž ci'sttjummuš tuärjee škoou'l'jemõhttsažtuâjj.

82 Õuddpeâmmilää'kk 3 § 1 mom. 10 päi'kk

Škoou'l'jemtuõjju õhttnee äärvain, täävtõõzzin da va'sttõsvuõõdin sagstõõlât nu'tt tuâjlažkää'dd kõõsk ko peämmjivui'm. Õhttsažtuâjj šâdd vuârvaiktõõzzâst da oudldâstt õuddpeämm tuâjlažkää'ddest aalgtemvuõõd da aktiivlažvuõõd. Õhttsažtuâjjast vää'ldet lokku piärrji määngnallšemvuõõtt, päärnai jii'jjesnallšem taarb di peämmvuõ'tte da puärrsallašvuõ'tte kuulli kõõččmõõžž. Taarb mie'ldd sagstõõllmõõžžin ââ'net tuulk kuhttu beä'l fi'ttjem ainsmä'ttem diõtt⁸³.

Õhttsažtuâjj šâdd jee'resnallšem tuâjain da häämain päärna õuddpeämm äi'gğen. Päärnai juõ'kkpeivvsaz šõddmõõžž da kiõččlâsttmõõžž jue'jjet peämmjivui'm. Älšmõ'tti da päärna õuddnummuž da mättjummuž miõttmiõllsanji kovveei saagg lie kaallšõs ää'sš. Peämmai da tuâjlažkää'dd vuämmšõõzz da sagstõõllmõõžž päärna peei'vest rä'jje vuâđ päärna tiuddväaldlaž pue'rrvâjjam staanmõ'sše.

Õhttsažtuâj miärktõs lij samai tää'rkes aainâs se'rdtempooddin, mâ'te päärna alttee'n õuddpeämmast da õuddpeämm äiggasaž serddmõõžžin, päärna vaaitee'n pei'vvpäai'k le'be alttee'n õuddmätt'tõõzz. Õhttsaž sagstõõllmõõš lij samai jii'jjesnallšem sââ'jest päärna õuddpeämmplan raajee'n (lâåkk 1.3). Õhttsažtuâj miärktõs peämmjivui'm pâjjan päärnai õuddnem da mättjem tuärj plaaneen da čõõđ viikkmen (lâåkk 5). Tuâddlõs toobdâlm vuei'tlvâstt peämmji da tuâjlažkää'dd kõskksaž õhttsažtuâj še vä'žžlõs paai'kin, õuddmiärkkân huõl šõõddee'n päärna pue'rrvâjjimest.

Päärnai peämmjin âlgg lee'd vuei'ttemvuõõtt vuässõõttâd õuddpeämm tuâimmjem da škoou'l'jemtuâj täävtõõzzi planma da oudummša õõutsââ'jest tuâjlažkää'dd da päärnavui'm. Peämmjivui'm tue'jjeem õhttsažtuâjjast ââ'net äü'kken teätt- da saaggtemteknologia. Õhttsažtuâjj vuâitt tuärjjeed še peämmji kõskksaž vuârvaiktõõzz. Peämmji sääimas da õhttsaž tuâimmjummuš jee'resnallšem šõddmõõžžin nâänad õhttsallašvuõõd da oudd tuärj tuâjlažkää'dd tuõjju.

Määngsuârglaž õhttsažtuâjj

Määngsuârglaž õhttsažtuâj täävtõõssân lij ainsmä'tted õuddpeämm čõõđ viikkmõš tuâimmjuâkkõõzzin päärnai taarbid va'stteei. Õuddpeämmilää'jj mie'ldd kää'dd âlgg õuddpeämm jä'rjste'mmen tuâimmjed määngsuârglaž õhttsažtuâjjast da raajjad taarbšum õhttsažtuâjjraajõõzzid⁸⁴.

Õuddpeämmast tuejjeet õhttsažtuâj še vuä'pstõõgg ämmatnii'kki, päärnaisuõjjlem di jee'res tiõrvâsvuõõttuõl da sosiaalkäzzkõõzzi tuâimmjee'jivui'm. Õhttsažtuâj miärktõs pâjjan, ko täin tuâimmjee'jin keä'st-ne šâdd huõll päärna õuddnummšest le'be pue'rrvâjjimest le'be ko päärna tuärj plaanât da jä'rjstet. Veiddsõs tiõrvâsvuõõtt-ta'rkstummša pijjât sizz õuddpeämm tuâjlažkää'dd ärvvlõõzz vue'll škoouleksa päärna pi'rğğummšest da pue'rrvâjjimest õuddpeämmast peämmai keerjlaž miâsttmõõžžin⁸⁵. Õuddpeämm tuâjlažkää'dd u'vddem ärvvlõs lij tää'rkes vue'ssen päärna tiuddväaldlaž šõddâm, õuddnem da pue'rrvâjjam ärvvtõõllmõõžžâst di tuärj taarbi ääi'jeld tobdstummuž määngsuârglaž õhttsažtuâjjast.

Õuddpeämm õhttsažtuâjjvue'ssbie'livui'm juu'rdet pukid tõid vooudlaž da päaiklaž tuâimmjee'jid, kooivui'm õuddpeämmast lij luândlaž tuejjeed õhttsažtuâj. Õhttsažtuâjj õuddmiärkkân mätt'tõõzzâst, liikkummšest, ke'rjppõõrtâst da kulttuurâst va'stteei vue'ssbie'li da jee'res â'lddpirrõõzz tuâimmjee'jivui'm lââ'zzat mättjempirrõõzzi määngbeällsažvuõõd da tuärjjad õuddpeämm täävtõõzzid. Õhttsažtuâjj kää'dd õuddpeämm da tõn vuu'dest tuâimmjeei privat õuddpeämmnaa'li puu't'tee'ji

83 Kiõll-lää'kk (423/2003) 18 § da âlggjânnamnekilää'kk (301/2014) 203 §

84 Õuddpeämmilää'kk 7 ja 22 §

85 Riikksuâvtõõzz asetõs vuäpstõktuâimast, škoouli- da mätt'tõõttitiõrvâsvuõõttuõlâst di päärnai da nuõri cõggi njää'lm tiõrvâsvuõõttuõlâst (338/2011) 7, 9 da 13 § di õuddpeämmilää'kk 7 §

kõõsk lij täärkes ä'sš. Jee'res õuddpeâmm õhttsažtuâjvue'ssbeä'l lie õuddmiârkkân õhttõõzz, seä'brkkââ'dd, pää'les di porrmõš- da čiistâmkääzkkõõzz.

3.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet

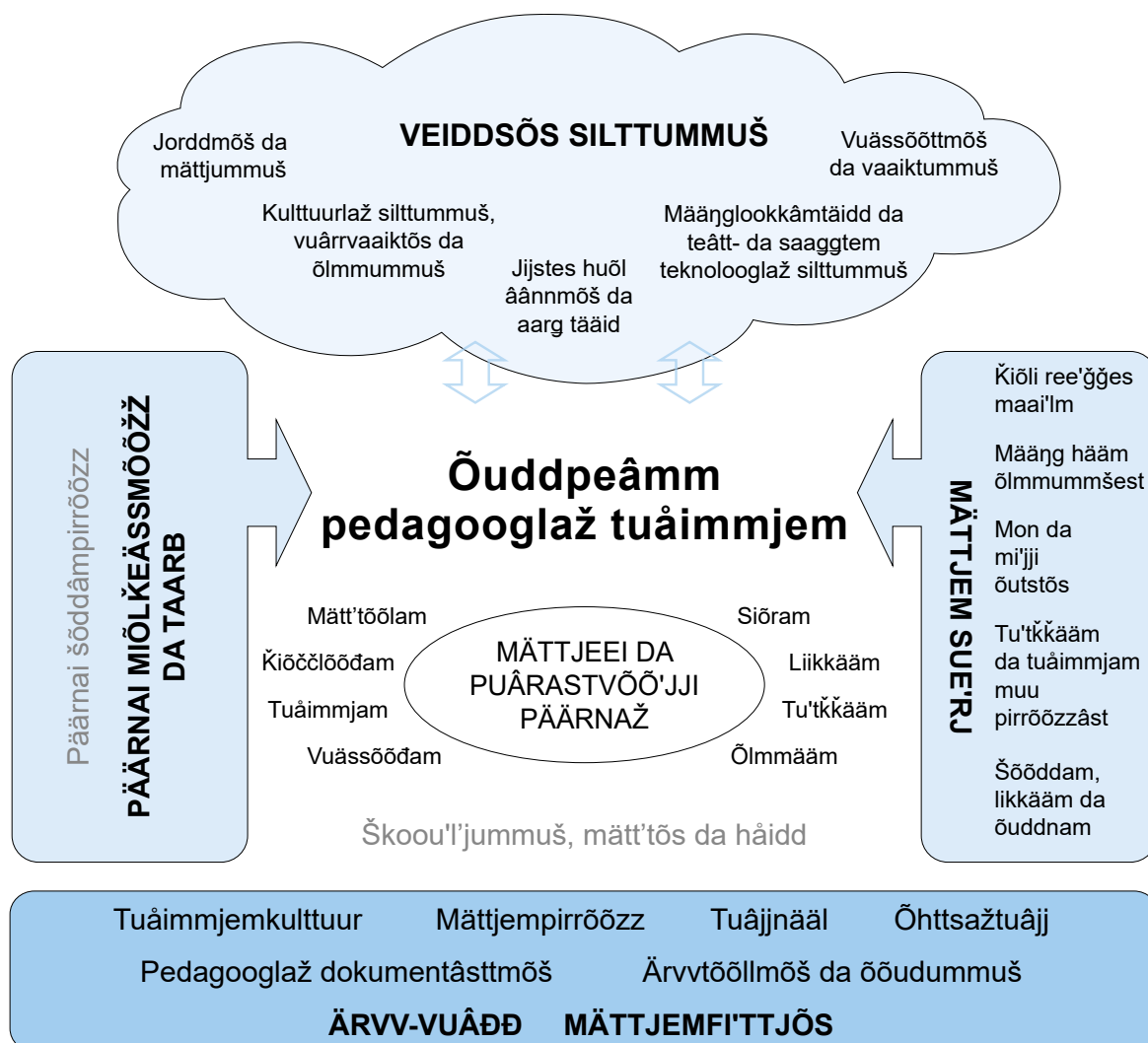
- õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur ouudeem täävtõõzz da ärvvtõõllâm vue'jj
- õuddpeâmmast õnnum mättjempirrõõzzi di tõi arvvtõõllma kuulli vue'jj
- peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâj täävtõõzz da vue'jj
- määngsuârglaž õhttsažtuâj täävtõõzz, raajõõzz da tuâimmjemnääl
- jee'res õhttsažtuâjjhäämai ärvvtõõllâm vue'jj.
- mä'htt keeu'summuž, viõkkväälid da heâmmummuž cõõggõõđât. Mä'htt keeu'summuš, viõkkvälida da heâmmummuš kässjõõđât da mä'htt tuâimi teâuddjummuž seu'rrjet.

Õuddpeâmm jä'rjsteei âânn huõl, što juõ'kk õuddpeâmm tuâimmjuâggas voi täärkeed jii'jjes tuâimmjemkulttuure da mättjempirrõõzzi ooudummuš kuulli täävtõõzzid di õhttsažtuõjju kuulli vuõ'jjid. Täärkben aa'sšid vuei'tet piijât pââjas pääiklaž plaa'ne õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji.

4. ÕUDDPEÂMM PEDAGOOLAŽ TUÂIMMJEM PLAANMÕŠ DA ČÕÕĐ VEEKMÕŠ

4.1 Raam pedagoolaž tuâimmjumšest

Õuddpeâmm pedagoolaž tuâimmjummuž da tön čõõđ viikkmõõžž kovvad obbvääldlažvuõtt. Täävtõssân lij õõu'deed päärnai mättjummuž da pue'rrvââjjam di veiddsõs silttummuž (kartt 1). Pedagoolaž tuâimmjummuš šâdd päärnai da tuâjjlažkää'dd kõskksaž vuârrvaaiktõõzzâst da õhttsaž tuâimmjumšest. Päärnai jiõččmääinlaž, tuâjjlažkää'dd da päärnai õõutsââ'jest ideâ'stem di tuâjjlažkää'dd jââ'dte'men plaanuum tuâimmjummuš tiuddee kuei'mes. Õuddpeâmm pedagoolaž tuâimmjummuš mâân čõõđ škouu'l'jummuž, mätt'tõõžž da hââid obbvuõđ.

KARTT 1. ÕUDDPEÂMM RAAM PEDAGOOLAŽ TUÂIMMJUMMŠEST

Täavtõõz mealdlaž tuaimmjem vuâđ rä'je ärvv-vuâđđ (lääkk 2.4), mättjemfi'ttjõs (lääkk 2.5), tõid vuâđđõõvvi tuaimmjemkulttuur (lääkk 3) di määngbeallsaž mättjempirrõõz (lääkk 3.2), õhttsažtuâjj (lääkk 3.3) da tuâjjnääl (lääkk 4.3). Päärnai miõl kie'ssi ää'sš da taarb di si'jji šõddâmpirrõ'sse kuulli miârkteei ää'sš lie tuaimmjem plaanmõõžž vue'lğgemsâ'jjen. Vue'lğgemsâ'jjen lie še lååg.gast 4.5 kovvuum Mättjem sue'rij. Kudd pedagooglaž tuaimmjem õudldõssân lij plaanmallaš dokumentâsttmõš, ärvvtõõllmõš da õõudummuš (lääg.g 4.2 da 7). Veiddsõs siltteem täavtõõz o'hjjei beä'lstes tuaimmjem plaanmõõžž (lääkk 2.7).

Pedagooglaž tuaimmjem täavtõõzid da vuâđđjurddjid juu'rdet täärkben pääiklaž õuddpeâmmplaanin. Täavtõõzid täärkeen vää'ldet lokku õuddpeâmm jee'res tuaimmjemhääm, tõi tuâjjlažkâ'ddraajõs da jee'res jii'jjesnallšemvuõdid. Pääiklaž õuddpeâmmplaan di päärnai õuddpeâmmplaan (lääkk 1.3) lie päärnai joouk tuaimmjem plaanmõõžž vue'lğgemsâ'j. Tuaimmjummuž viig.gât čõõđ nu'tt, što juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt õuddned mättjummses nu'tt, što õuddpeâmmast da õuddmätt'tõõzžâst šâdd päärnže miõllsõs juä'tkķem.

4.2 Pedagooglaž dokumentâsttmõš

Pedagooglaž dokumentâsttmõš lij õuddpeâmmast kõskksaž tuâjjmõõntõõllâm plaanmõõžžâst, čõõđ viikkmõõžžâst, ärvvtõõllmõõžžâst da õõudummses. Tõt lij juätkkjeei prose'ss, ko'st vuâmmšõõz, dokumee'nt da tõi tu'lkkummuš vuârrvaaiktõõzžâst rä'je fi'ttjõõz pedagooglaž tuaimmjummses. Pedagooglaž dokumentâsttmõš vue'ltvâstt päärnai da peâmmji vuâssõõttâm tuaimmjem ärvvtõõllma, plaanma da ooudummsa.

Pedagooglaž dokumentâsttmõš puu't'ted teâđ päärnai jie'llmest, õuddnummses, miõllkie'ssem aa'sšin, jorddmõõžžâst, mättjummses da taarbin di päärnai joouk tuaimmjummses konkreetlaž da määngbeallsaž nalla. Õhttnaž dokumee'nti, õuddmiârkkân snimldõõg.gi, pirstõõzzi le'be tuâjjlažkâ'dd vuâmmšem aa'sši, veäka vue'itet õõutsâ'jest päärnai'vui'm ta'rkstõõllâd si'jji õuddnummuž da mättjummuž. Päärnai ju'n vuâžžam teâđ da tääid, miõl kie'ssi ää'sš da taarb puä'tte kuâstjee'jen pedagooglaž dokumentâsttmõõžž pääi'k da lie tuaimmjem plaanmõõžž vuâđđ.

Plaanmallaš dokumentâsttmõõžž täavtõõssân lij, što tuâjjlažkâ'dd mättai tobddâd jiõčč pärna, fi'ttjed päärnai kõõskid kue'imineez di joouk tuâjjlažkâ'dd da päärnai kõskksaž vuârrvaaiktem luândd. Pedagooglaž dokumentâsttmõõžž mie'rren lij viikkâd čõõđ õuddpeâmm päärnast vuõ'lğgjen. Dokumentâsttmõõžž veäka vuâžžum teâđaid da fi'ttjõõz âä'net äu'kķen õuddmiârkkân tuâjjnaa'li, mättjempirrõõzzi, tuaimmjem täavtõõzzi, mõõntõõllmi da siiskõõzzi juätkkjeei mutstõõllmest päärnai miõl keâssmõõžž da taarbid va'stee'jen. Päärna õuddpeâmmplaan lij vue'ssen pedagooglaž dokumentâsttmõõžž prosee'ssese (lääkk 1.3). Plaanmallaš pedagooglaž dokumentâsttmõõžž taarbšet še päärnai õuddnem da mättjem tuârij taarbi ärvvtõõllmõõžžâst (lääkk 5).

Kuu'kķab ääi'jest norrum dokumee'nt lie täärkes vue'ssen pedagooglaž tuaimmjem ärvvtõõllmõõžžâst da tuâjjlažkâ'dd tuaimmjem jiõččärvvtõõllmõõžžâst (lääkk 7.1).

4.3 Määngbeallsaž tuâjjnääl

Tuâjjnaa'li va'lljummuž ohjee õuddpiõmmu pijjum tuâj da täavtõõz di päärnai ää'kķ, taarb, õudldõõz da miõl kie'ssi ää'sš. Tuâimlaž di kreevsõsvuõđ da vuâssadvuõđ õõu'dee tuâjjnääl lie päärnai luândlaž mättjem nääl. Näkam lie õuddmiârkkân päärnai jiõččmääinlaž da ohjuum siõrr, tu'tkķummuš,

liikkummuš di Čeäppvuõđlaž aiccmõš da õlmmummuš. Teätt- da saagtemteknologia ää'net äü'kken tuåimmjummses. Määngbeällsaž tuåjnnää'l lie nu'tt mättjem neävv ko mättöõttäm pääi'k. Tån diõtt lij tä'rkk, što tuåjlažkå'dd ohjjad päärnaid kiõččlâ'stted da ää'nned jee'resnallšem tuåjnnaa'lid jee'res šoora jooukin di jiõččines. Tuåj mie'ldd päärnaid sme'llkââ'ttet kõõjjeed da õõmtõõllâd di smiõttâd da čâu'dded čuõlmpaai'kid õõutsââ'jest.

Tuåjlažkå'ddest kai'bbjet ämmat-tääid da hie'rkesvuõđ vuei'nned jee'res paai'kin pedagooglaž vuei'ttemvuõđid. Tåt kuåsttai jee'rab mie'ldd täiddan ta'rkstõõllâd päärnai alttõõzzid da tobddmõõzzid di mu'tted da viikkâd jii'jjes tuåimmjummuž tõi meåldlanji. Uu'ccab päärnai alttõõzz lie täujja vaardâst vuõ'lğgi da sää'ntem, nu'tt-ba tõi fi'ttummuš da tõi va'sttummuš õõlgtte tuåjlažkå'ddest sensitiivlaž ä'lddârrmõõžž da päärna puârast tobddmõõžž.

Päärna vuässâ'tte tuåjnnaa'li plaanma da va'lljummsa jii'jjes õudldõõzzi meåldlanji. Päärnain älgg lee'd vuei'ttemvuõtt tu'tkkee maai'lm puki aiceezvui'm da obb vaardines di kiõččlâ'stted jee'resnallšem tuåjnnaa'lid. Tuåjnnaa'li vaaitõõlli äännmõš ta'rjjad jee'res äkksaid da jee'res naa'livui'm mättjeei päärnaid o'nnstummšid. Määngbeällsaž tuåjnnää'l õõlgtte määngbeällsaž mättjempirrõõzzid. Tuåjnnaa'li ää'nmmest ää'net äü'kken tuåjlažkå'dd da päärnai silttummuž di kiõččlâ'stet da õõu'deet ođđ tuåjnnaa'lid.

4.4 Siõrr õuddnem, mättjem da pue'rrvâjjam käivvan

Siõrr lij kõskksaž tuåimmjemnääl õuddpeämmast. Õuddpeämm tuåjjan lij ta'rjjeed päärnaid paai'kid jee'resnallšem siõrid. Siõrr õõu'dee päärna õuddnummuž, mättjummuž da pue'rrvâjjam. Siõrâst päärnaž mättai, leša päärnže jiõccses siõrr ij leäkku teåđstee'l mättjem neävv pe'ce nääll lee'd da jie'lled di häameed maai'lm. Kiõččlâsttmõõžž, kook čâu'ne päärnain sij tobddmõõzzid, teåtthaal da miõl keässmõõžž, valmšte siõ'rre.

Päärnže siõr miårktõs šâdd siõrâst jijstes. Siõrr oudd päärnaid räämm da pue'rrmiõl. Siõrrmen päärna lie aktiivlaž tuåimmjeei: sij jerree da tu'tkkee pirrõ'stti maai'lm, čâ'ne sosiaal'laž kõõskid di ou'dde miårktõõzzid kiõččlâsttmõõžžsteez. Siõrâst päärna rä'jje fi'tjõõzz jijstes da jee'res oummiin. Siõrrmen päärna nu'tt jee'žže ko rä'jje ođđ da mo'tte vuei'nnmes. Seämmast sij rä'jje maall da te'stje niõglmeez da tuõivvjeez. Miõllke'rdem vuei'tlvâstt tõn, što päärna vuäi'tte kiõččlõddâd jee'resnallšem roolid da ideaid, koid sij muđoi jie vuäitci viikkâd čõõđ. Siõrrmen päärna vuäi'tte kiõtt'tõõllâd jiõccses vai'ğges kiõččlâsttmõõžžid. Siõrâst lij staaanlaž kiõččlâ'stted, põrggâd da tuejjeed puåsttad.

Siõrâst õhttne kõskksaž mättjummuž õõu'deei elemee'nt: älsšaivuõtt, õõutsââ'jest tuejjummuš da jii'jjes täaidai vuåstta piiijmõš. Siõrr õuddan da vuäžž jee'res häamaid kiõččlâsttmõõžži puårnee'n. Tuåjlažkå'dd da päärnai di päärnai kõskknaž vuårrvaaiktõs rä'jje vuâđ ju'rddem da kiõl õuddnummsa di õuddnee siõrrâmtääidaid. Päärna ta'rkstâ'le, kiõččlâ'stte da mättje õutstõõzz vuåkkõõzzid siõrâst. Jooukâst siõrrmen päärna mättje šiõttõõllâd tobddmõõžžeez da tättmõõžžeez di vä'ldded lokku jeårssi vuei'nnemkuu'lm. Õhttsallašvuõtt lâssan siõri mie'ldd da nâänad miõđlažvuõđ.

Siõrr lij õuddpeämm kõskksaž tuåjnnää'll. Pedagooglaž tuåimmjummses vuei'tet siõr juõn raajmõõžžâst da siõrrmaai'lm raajmõõžžâst õhtteed õuddmiårkkân draama, improvisaatio le'be mainnsid. Tuåjlažkå'dd älgg teåđsted vuåjnam tu'tkkummuž, spontaan kreevsõs õlmmem di hooddlaž liikkeem- da heibbamsiõri miårktõõzz päärnai pue'rrvâjjama da mättjummsa. Jee'res šõddmõõžžid vuäitt regsmâ'tted siõrrmiõlin. Lökkõõzz, sää'nnsiõr, laulli da õhttsaž hää'skõõttmõš nâáne miõđlaž toobdâlm, kää'tt tuårjjad mättjummuž da pue'rrvâjjam.

Tuâjjlažkåådd tuâjjan lij staañad siõr õudldõõzzid, ohjjeed siõr šiõttlanji da ââñned huõl tõ'st, što juõ'kk päärnast lij vuei'ttemvuõtt lee'd vuázli'žžen õhttsaž siõrin jii'jjes tääideez da vaalmåsvuõðeez mealdlanji. Tuâjjlažkåådd ålgg plaan mie'ldd da täävtõõzz mie'ldd tuärjjeed päärnai siõr õuddnummuž di ohjjeed tõn ju'n-a siõr åålgbea'lnn le'be jiõčč mie'ldd siõree'l. Tuâjjlažkåådd fyyslaž da psyykklaž å'lddåårmõš tuärjjad päärnai kõskksaž vuårrvaiktõõzz da câgg ju'n õõudbea'lnn risttreiddpaai'ki šõddmõõžž.

Tuâjjlažkåådd ålgg ta'rkstõõllåd da dokumentå'stted päärnai siõr. Siõr ta'rkstõõllmõš låå'zzat tuâjjlažkåådd fi'ttjõõzz päärnai jorddmõõžžåst da sij miõllkie'ssem aa'sšin di tååbdain da kíõččlåsttmõõžžsteez. Vuåmmšum aa'sšid åå'net siõr da jee'res tuåimmjem plaanummšest da ohjjumšest. Tuâjjlažkååddest oudldet hie'rksesvuõð da åmmat-tåaid di sooggbie'llsensitivlažvuõð ta'rkstõõllåd päärnai siõrralttõõzzid da va'stteeð tõið šiõttlen.

Kuu'kk pi'stti siõ'rre taarbšet åäi'j, rääh da sâa'j di šiõttlõs da päärnai vuåžžmest åårrai siõrrneävvaid da materiaolid. Måttjempirrõõzz å'lgge soojjåd siõri mie'ldd, ko siõr jie pai põõžž pai'kstes tõið nõõmtum sõõ'jin.

Päärnai kulttuur da päärnaid jurddum media tobddmõš vie'kkat tuâjjlažkåådd fi'ttjed päärnai siõrid. Še jee'resnallšem speåll da digitaal'laž neäv v ta'rjee tõið määngnallšem paai'kid. Siõ'rre ålšmõ'tti måttjempirrõõzzåst räå'ves ouumaž lij še måttjeei. Tuâjjlažkåådd sagstååll siõr miårktõõzzåst da päärnai siõrin vuåmmšum aa'sšin peåmmjivui'm. Tai naa'livui'm vuei'tet õõu'deed siõri juåtkkjummuž paai'kest le'be õuddpeåmmast.

4.5 Måttjem sue'rij

Måttjem sue'rij kovvee õuddpeåmm pedagooglaž tuåim kõskksaž täävtõõzzid da siiskõõzzid. Tõk ohjje tuâjjlažkåådd määngbeållsaž da čååvuum pedagooglaž tuåimmjem plaanummšest da čõõð viikkmõõžžåst õõutsåå'jest päärnaivui'm. Päärnain lie vuõiggådvuõtt vuåžžad määngbeållsaž kíõččlåsttmõõžžid måttjem jee'res suõ'rjin. Måttjemsue'rij jie leåkku jea'rben čõõð vikkum, nuu'bbineez pååðas obbvuõð, pe'ce tõi suõ'rjid õhtteet da suåvldet päärnai miõl kie'ssem da siltteem mealdlanji. Måttjem sue'rij lie juõkkum õuddmått'tõsplaan vuåðai⁸⁶ mealdlanji vittån obbvuõttån:

- Kíõli ree'gges maai'lm
- Määng hääm õlmmummšest
- Mon da mi'jji õutstõs
- Tu'tkkååm da tuåimmjam muu pirrõõzzåst
- Šõõddam, likkååm da õuddnam.

Čååvuum pedagooglaž tuåimmjummuš vuei'tlvåstt aa'sši da eettmõõžži veiddsõs ta'rkstõõllmõõžž da tu'tkkummuž. Päärnai miõl kie'ssi åå'sš da kõõččmõõžž lie tuåimmjem kõskksaž vue'lggema'så'jj. Å'sš-sue'rij vuai'tte pue'tted õuddmiårkkån siõrin, mainnsin, reeisain le'be spontaanlaž vuårrvaiktõsapaai'kin päärnai da tuâjjlažkåådd kõõsk le'be päärnai kõskksaž vuårrvaiktõõzzåst. Nää'll, koin måttjem suõ'rji täävtõõzzid kíõtt'tõõlåt, vaajtååll va'lljuum å'sšvuudi, paai'ki da päärnai måttjem mie'ldd. Tuâjjlažkåådd tuâjjan lij ainsmå'tted, što pedagooglaž tuåimmjummuš õõudad jee'res åksai päärnai õuddnummuž da måttjummuž.

86 Õuddmått'tõõzz mått'tõsplaan vuåð 2014

Ķiõli ree'gõges maai'lm

Õuddpeâmm tuâjjan lij raaveed pãarnai **ķiõl'laž tããidai** da **vaalmãšvuõði** di **ķiõl'laž identitee'tti** õuddnummuž. Õuddpeâmmast raaveet pãarnai teãtthaal da miõl ķeãssmõõžž ķiõli, tee'ksti da kulttuuri árra. Ķiõl õuddnem tuãrjummuš õhttan pãarna määnglookkãmtããid õuddnummša (lããkk 2.7). Lãã'ssen tõ'st lij õhttvuõtt jee'rab mie'ldd pãarnai kulttuurlaž silttummuša da vuãrrvaaiktõ'sse kuulli veidsõs silttummuša. Ouddneeĩ ķiõl'laž tããid äã'vee pãarnaid õdđ vaaktemvuõ'jjid, paai'ķid vuãssadvuõ'tte da aktivlaž tuãimmjeeivuõ'tte.

Ķiõll lij pãarnaid nu'tt mãttjem ä'sš ko neãvv. Tõn veãkka pãarnaž vãldd vaaldšma jee'resnallšem paai'ķid da äã'sšid di tuãimmai vuãrrvaaiktõõžžãst jeãrrsivui'm, õlmmad jii'jjes da ha'õķķad teãđ. Määngbeallsaž õuddpeâmm ķiõllpirrõs di õhttsažtuãj peãmmjivui'm tuãrjjad pãarnai ķiõl'laž õuddnummuž. Õuddpeâmmast pãarnaid uu'det älsmõ'tti da meã'rmeãldlaž maacctõõžž si'jji ķiõllãã'nem- da vuãrrvaaiktemtããideez pirr.

Pãarna vuãi'tte seãmma äã'i'j vã'ldded jiõccses määngaid jee'res ķiõlid, kooi õuddnummuš da âãnnmõš vuãitt lee'd pooddĩ mie'ldd jãrrnam. Õuddpeâmmast vãã'ldet lokku, što pãarna šã'dde jee'resnallšem ķiõl'laž pirrõõžzin. Piãrrji nãã'l äã'nned ķiõl da lee'd vuãrrvaaiktõõžžãst vaajtã'lle, da piãrrjin vuei'tet mainsted määngaid ķiõlid. Ķiõl'laž da kulttuurlaž määngnallšemvuõđ tuejjeet õuddpeâmmast kuãsttee'jen õhttsažtuãjast peãmmjivui'm. Tãt beã'lstes tuãrjjad pãarnai ķiõl'laž identitee'tti õuddnummuž. Ķiõ'lle da kulttuu're kuulli tãã'rķab vuei'nnemkuu'lm õuddpeâmmast ķiõtt'tõõlãt lããggast 4.6.

Ķiõl mãttjem beã'lnn lij tã'rķķ teãđsted, što seãmma äkksa pãarna vuãi'tte lee'd jee'res pooddin ķiõl õuddnem jee'res suõ'rjin. **Ķiõl'laž identitee'tt** **ouddne**, ko pãarnaid ohjjeet da tuãrjjeet ķiõl'laž tããidai da vaalmãšvuõði kõskksaž suõ'rjin.

Vuãrrvaaiktõs-tããid	Ķiõl fi'ttjem tããid	Mainstem tããid	Ķiõl äã'nnetããid	Ķiõl'laž mošt da sãã'nnree'gõgesvuõtt	Ķiõllteãds-tummuš
Õuddneeĩ ķiõl'laž identitee'tt					

KARTT 2. PãARNAI ĶIÕL ÕUDDNEM KÕSKKSAŽ SUE'RJ ÕUDDPEãMMAST

Vuãrrvaaiktõstããidai õuddnem beã'lnn pãarnai ķiõččlãsttmõõžž tõ'st, što sij šã'dde kullum da tõ'st, što si'jji alttõõžžid va'stteet, lie kaallšõs äã'sš. Tuãjjlažkãã'dd sensitivlažvuõtt da reagãsttmõš še pãarnai non-verbaal'laž saaggid lij kõskksaž sãã'jest. Vuãrrvaaiktõstããidai õuddnummuž tuãrjjeet älsmãã'ttee'l pãarnaid komunikã'stted jeãrrsi pãarnaivui'm da tuãjjlažkoo'ddin.

Pãarnai **ķiõl fi'ttjem tããidai** tuãrjjeet ree'gõges ķiõl'laž maall u'vddem veãkka. Meã'rmeãldlaž saa'ni ouddmõš tuãimmjummuša da sagstõõllmõš tuãrjee pãarnai sãã'nnree'gõgesvuõđ õuddnummuž. Jee'resnallšem õuddpeâmm paai'ķin äã'net kovvõõlli da tãã'rķ ķiõl. Taarb mie'ldd äã'net kovvid, tiingid da tuãrjjsie'vvid.

Päärnai **mainstem täaidai** õuddnummuž vuappât da ohjjeet. Päärnaid sme'llkââ'ttet mainsted jee'res paai'kin nu'tt räa'ves oummi ko jeârssi päärnaivui'm. Tât vie'kkad päärnaid ââ'nned da fi'ttjed mainstum kiõl. Päärnaivui'm kiddeed siõmmnai siõmmnai miõl še jiõnnsuõ'mme da jiõnntiâddu.

Päärnai **kiõl ââ'nnemtäaidaid** ohjjeet da kiõl ââ'nnemõõžž smiõttât õõutsââ'jest päärnaivui'm jee'res paai'kin. Täavtõssân lij ääi'j da pääi'k teâdstei kiõl ââ'nnem ravsmummuš. Päärnaivui'm harjttõõlât mušttlem, čiõlgtem da mainstem vuârtõõllmõõžž. Tõn õõl jeâlõõttmõš, huumor ââ'nnemõš di kudd naa'li mättõõttmõš raavee päärna kiõl ââ'nnemtäaidaid. Tobdstõõttmõš jee'resnallšem tee'kstit tuârjjad kiõl ââ'nnemtäaidai õuddnummuž da vie'kkad päärnaid ta'rkstõõllâd mainstum da kee'rjtum kiõl jeä'rdõõzzid.

Päärnai kiõl'laž õlmmummuš šâdd määngbeällsen, ko see'st **kiõl'laž mošt** da **sää'nnree'ggesvuõtt veiddan**. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij teâdstei' tuârjjeed tän õuddnummšest. Kiõl'laž moošt õuddnummuž tuârjje õuddmiârkkân lakkõõzzi da laaulsiõri ââ'nnemõš. Kiõlin siõrtõõllmõš, nõõmummuš di kovvee saa'ni ââ'nnemõš õõu'dad päärna kiõl'laž moošt da sää'nnree'ggesvuõtt õuddnummuž. Rääuhast mainstummuš da lookkmõš di mainnsi mušttlummuš ta'rjje paai'kid smiõttât saa'ni da tee'ksti miârktõõzzid da mätt'tõõllâd ä'sšõhttvuõđin odđ fi'ttjõõzzid.

Ä'ldpirrõõžž jee'res kiõli ta'rkstõõllmõš tuârjjad päärna **kiõllteâdštõõžž õuddnummuž**. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij counnâd da lââ'zted päärna miõl keâssmõõžž njäälmlaž da kee'rjtum kiõl di siõmmnai siõmmnai še lookkâm da kee'rjtem ärra. Kiõl ta'rkstõõllâm da tu'tkkeeem veäkka viiggât päärna miõl saa'ni miârktõõzzin kiõl häämaid da raajõõzzid, mä'te saa'nid, täävaid da jiõnnõõggid. Päärnaid sme'llkââ'ttet kee'rjtud da lookkâd siõrrmiõ'lle.

Õuddpeâmmast ââ'net ree'gges da vaajtõõlli tee'kstit. Päärnaivui'm tobdstõõđât määngbeällsanji päärnaikerjlažvuõ'tte. Päärnaid mainsted mainnsid, da si'jjid älsmäâ'ttet jiõčč ho'hssjed tõid. Päärnai mainnsid, lakkõõzzid da säänlâž saaggid dokumentââ'stet. Määnglookkâmtäaid tuârjjei õuddpeâmmast mainstem paaldâst ââ'net jee'rab mie'ldd visuaal'laž, audiivlaž da audiovisuaal'laž saaggid di tee'kstit.

Määng hääm õlmmummšest

Õuddpeâmm tuâjjan lij täavtõõzzid põõrgee'l tuârjjeed päärna **musiikklaž, koovlaž** di **säänlaž** da **vaardlaž õlmeem** õuddnummuž di tobdstâ'tted si'jjid jee'res čeäppõs-suõ'rjid da kulttuurä'rbbvuõ'tte. Päärnai õlmmummšest lij si'jjid luândlaž obbvä'lddosažvuõtt da õlmeem jee'res häämai kreevsõs õhttõõllmõš. Čeäppvuõđlaž aiccmõš da õlmmummuš õõu'dee päärna mättjemõudldõõzzid, sosiaal'laž täaidaid da miõttlõs jiõččkoov di vaalmâšvuõđid fi'ttjed da jerreed maai'lm sij pirr. Ju'rddem da mättjem täaid oudne, ko päärna tu'tkkee, tu'lkkee da rä'je miârktõõzzid jee'resnallšem õlmeem täaidaid harjttõõlee'l. Odd ju'rdded da raajjâd miõllkoovid lij kõskksaž ä'sšen še päärna eettlaž ju'rddem õuddnummša. Kulttuurä'rbbvuõ'tte, čeäppõ'sse da õlmeem jee'res häämaid tobdstõõttmõš raavad päärna siltummuž nu'tt määnglookkâmtäaid ko vuässõõttâm da vaaiktem suõ'rjin.

Kulttuur lij täärkes vue'ssen päärna identitee'ttest. Õuddpeâmmast päärnaid ta'rjjeet paai'kid vuei'nned da aiccâd määngbeällsanji čeäppõõžž da jee'res kulttuur. Čeäppõ'sse da kulttuure kuulli kiõččlâsttmõõžž raavee päärna odd vä'ldded jiõccses, ââ'nned da puu't'ted kulttuur. Seâmmast päärna mättje fi'ttjed čeäppõõžž da kulttuurä'rb miârktõõžž da äärv.

Jee'res hääm õlmmummšest ta'rjjeed päärnaid vuõ'jjid aiccâd da häämeed maai'lm si'jjid säärintõõlli da älsmõ'tti naa'lin. Čeäppvuõđlaž õlmmummuš ta'rjjad päärnaid motivõ'stti vuõ'jjid vuâmmšum aa'sši,

tobddmõõzzi da kreevsõs ju'rddem kuâsttjee'jen tuejjummša. Õlmmeem jee'res häämaid tobdstõõđat määngai aaicivui'm jee'resnallšem tuâjnnaa'lid, mättjempirrõõzzid di â'lddpirrõõzz kulttuurta'rjjõõzz äü'kken ää'nee'l. Mättjempirrõõzzi esteettlažvuõtt, älsšaiivuõtt, vuäžžmest äärrai määngbeällsaž neävv da materiaal di ri'jtteei ohjjummuš lie miârkteei ää'sš Õlmmeemhäämaid tobdstõõttmen.

Čeäppõs-škoou'l'jummuš äänn se'st nu'tt spontaan ko ooudkiõ'tte plaanum tuâimmjummuž. Õlmmeem da mättjem prosee'ssin päjjan kiõččlummuš, tu'tkķummuš, tuejjeem jee'res pooddi harjttõõllmõš da tõi dokumentâsttmõš. Juõ'kķ pärna jii'jjesnallšem õlmmummuž tuärjeet da pärnai õhttsaž kreevsõs prosee'ssid uu'det nokk ääi'j da sâä'j. Tuâjllažkää'dd, pärnai da õhttsažtuâjjkuei'mi spesiaalsilteem äü'kķummuš regsmâtt čeäppõs-škoou'l'jummuž.

Õuddpeämm **musiikklaž Õlmmeem** täävtõssân lij puu't'ted pärnaid musiikklaž kiõččlâsttmõõžžid di raavad pärnai miõl keässmõõžž da kõskkvuõđ musi'kķe. Pärnaid ohjeet jeä'lsteei kulddlummša da jiõnnpirrõõzz vuâmmšummša. Pärnai vaalmâšvuõđ häämeed musiikk di jiõn pešttmõõžž, tää'zz, čuõjjâmeeu'n da viõgg ooudne siõrrnallšem musiikklaž tuâimmjem mie'ldd. Sijvui'm lääulat, looggât lokkõõzzid, kiõččlââ'stet jee'resnallšem säittneävvaid, kulddlet musiikk da liikkeet musiikk mie'ldd. Pärna vuäžža kiõččlâsttmõõžžid vuâđđčä'cķkimest, säänrryymtin da vaardin soittmõõžžâst. Pärnaid sme'llkää'ttet ää'nned miõllke'rddmes da Õlmmeed musiikk kâäžžtem jurddjid da tobddmõõžžid õuddmiârkkân mušttlee'l, koovivui'm Õlmmeel le'be ta'nssjee'l. Pärna vuäžža še kiõččlâsttmõõžžid musiikk raajjmõõžžâst õõutsâä'jest di uu'cces musikkčuäjtõõzzi harjttõõllâm prosee'ssin da čuä'jtummši pu'httem o'nstem räämmast.

Koovlaž Õlmmeem täävtõssân lij õõu'deet pärnai kõskkvuõđ koovvčeäppõ'sse, jee'res visuaal'laž kulttuure da kulttuurä'rbbvuõ'tte. Pärnain lie vuei'ttemvuõtt naaudčed koovi raajjmõõžžâst di vuäžžad esteettlaž jeä'lstõõzzid da kiõččlâsttmõõžžid čeäppõõzz õõudâst. Pärna harjtte koovlaž jorddmõõžž, ta'rķstõõllmõõžž da koovi tu'lķķummuž määngbeällsaž koovvõ'lmmeem veäka. Koov raajjâm tääidaid õõu'deet määngai aaicivui'm di õhttvuõđid jee'res Õlmmeem häämaid raajee'l. Pärna kiõččlâ'stte jee'resnallšem koov raajjâm naa'lid, neävvaid da materiaolid õuddmiârkkân kälkkee'l, pirstee'l, snekkraâ'stee'l da mediačuäjtõõzzid raajee'l. Pärnaivui'm ta'rķstõõllât si'jji jiõčč raajjâm koovid, čeäppõstuâjaid, mediasiiškõõzzid, tiingid di raajâlm- da luâttpirrõõzz paai'kid. Pärnaid ohjeet tu'lķķeed da mušttled jurddjeez koovlaž saaggin. Koovid ta'rķstõõllmen vuâmmšet õuddmiârkkân eeu'nid, häämaid, materiaolid, raajji, čuäjtõõsttvuõđ da koovi counnâm tobddmõõžžid.

Plaanâmtääidaid, kreevsõs čuõlmpaai'ki čâuddmõõžž, raajõõzzi, materiaali da tekniikkai tobddmõõžž harjttõõllât kiõtt-tuâjast tuâimmjem mâ'te häämmam, tuâjstõõllâm, kuârram da snekkra'sttem veäka. Kiõtt-tuâjast tuâimmjem da Õlmmeem täävtõssân lij ta'rjjeed pärnaid tuejjeem, kiõččlâ'sttem da ho'hssjem räämm di naaudčummuž tuejjummšest, ko'st jii'jjes kreevsõsvuõtt da tuejjeemnää'll kuâsttje. Pärnaid ta'rjjeet paai'kid jiõčč kiõččlâ'sttem, tu'tkķeed da õhttõõllâd jee'resnallšem tee'mes da kõrr materiaolid di mätt'tõõllâd tuejjummšest taarbšum tekniikkaid. Pärna vuäžža ideâ'sttem da tuejjeed jee'resnallšem tuejjõõzzid da tiingid. Pärnai kiõtt-tuâjttuâimmjummušest vuei'tet ta'rķstõõllâd da ää'nned nu'tt pärnai tuâggaid kuulli ko päaiklaž kiõtt-tuâjjä'rbbvuõđid.

Pärnaid sme'llkää'ttet **säänlaž** da **vaa'rdin Õlmmummša** õuddmiârkkân draama, taans da siõr veäka. Täävtõssân lij, što harjttõõzz da siõr ta'rjjee pärnaid vuäittmõõžž määngbeällsaž kiõl'laž da vaardin aiccmõ'sše, õlmmummša da saaggummuš. Pärnai miõllke'rddmest päjnee'i le'be si'jji aiccâm da vuâmmšem aa'sšivui'm tuejjeet õõutsâä'jest. Pärna vuäžža kiõččlâsttmõõžžid nu'tt spontaanlaž Õlmmummšest ko õhttsanji plaanum, čõõđ vikkum da ärvvtõllum kreevsõs prosee'ssest. Tuâimmjummušest ää'net äü'kķen määngbeällsanji õuddmiârkkân pärnai keerjlažvuõđ, säänčeä'ppõõzz, tea'tter jee'res häämaid, taans da sirkuuzz.

Mon da mi'jji  utst s

P arnai jie'llempirr s  orran, ko sij alttee  uddpe mm p i'kstes  lggan. Pi rri  'rbbvu di, tu immjemnaa'li,  arvai da  i   m   zi l  'ssen p arna vueil'ne jee'resnallsem naa'lid jurdedd da tu immjed.  uddpe mm tu jjan lij  ou'deed p arnai vaalm shvu did fi'ttjed  'lidd utst  zz m  ng h mmsa'vu d da harjitt  ll d t 'st tu immjummu'z. T n  liddnet **eettla'z ju'rddem,  i   m   zi,  'lidd utst  zz m  nni   i'j,  nn'j z   i'j da pu 'tti   i'j** di media vueil'nnemkuu'imin. Tu immjummu'sest vueil'tet   'nned m  ngbe llsanji  uddmi rkk n mainnsid, musiikk, koovv e pp  zz, si r, draama, jee'resnallsem mediasii'k  zzid di ku 'ssid, k 'll'jummu'sid da  'liddpirr  zz   ddm   zzid. Mon da mi'jji  utst s -m ttjemsue'rg  tu rjjad je 'rben p arnai kulttuurla'z silttumm'sa, vu rrvaaikt 'sse da  lmmumm'sa di ju'rddma da m ttjummu'sa kuulli veidds s silttumm'u'z (l  kk 2.7).

Eettla'z ju'rddem t  idai  uddnummu'z tu rjjeet smi ttee'l p arnaivui'm jee'res paai'kin ou'dde pu 'tti le'be p arnaid smi tt'teei eettla'z k    m   zzid. Teema vu i'tte kuull d  uddmi rkk n na'zvaanvu 'tte, vu ig da ve 'r r tkkma, vu iggvu 'tte le'be p  laid, pe'ccla da r  mmaid. Eettla'z k    m   zzid  i tt't  l t p arnaivui'm nu'tt, što sij vu i'tte tobdd d   rmm   z s staanli'zhen da primmum. P arnaivui'm smi tt t  e joouk vu kk  zzid da t i vu  aid.

 uddpe mm ** i   m  s- koou'l'jummu'sest** tobdst    t vu ss-s  'jest p arnai joouk   lda   rri  skld  ggid da jee'res  i   m   zzid.  skld  ggte'mesvu d ta'r kst  l t  i   m   zi paald st. T avt ss n lij  ou'deed k skksa'z ci'sttjummu'z da fi'ttj  zz jee'res  i   m   zi  rri di tu rjjeed p arnai kulttuurla'z da  i   m   zla'z identitee'tti  uddnummu'z. P arnaivui'm tobdst    t jee'resnallsem  i   m   zzid da t id kuulli  'rbbvu did. Lu ndla'z n  'l ta'r kst  ll d  i   m   zzid lie  uddmi rkk n ee'jj-j rr 'sse kuulli juuhlida da   ddm   zzid di ju 'k peivvsaz p  i'k, m 'te te v  ttm s le'be poorm s. P arnai   mt  llma uu'det s  'j, da sijvui'm smi tt t si'jjid smi tt'teei jie'llemk    m   zzid.

 i   m  s- koou'l'jummu'sest tuejjeet  httsa'z tu j pe mmjivui'm ju 'k  pi rri tu gga,  i   m   zzid da   rvaid kuulee'l da ci'sttjee'l.  i   m  s- koou'l'jummu's tu rjjad jee'rab mie'ldd p arnai kulttuurla'z silttumm'sa, vu rrvaaikt 'sse da  lmmumm'sa di ju'rddma da m ttjummu'sa kuulli veidds s silttumm'u'z (k . l  kk 2.7).

 'lidd utst  zz m  nni   i'j,  nn'j z   i'j da pu 'tti   i'j smi ttee'l viiggât p arnai mi l historiaal'la'z aa'ssid di si gg pu 'tti   i'j raajjma. L  'ssen ta'r kst  l t p arnai   dd mpirr  zzi m  ngnallsemvu d.

P arnaid raaj t paai'kid je l  tt d m  nni   i'j   ddm   zzid da vueil'jid. T  'rkes te ttk ivvan lie lie pãarna da si'jji oouma'z historia,  'lidd utst  zz vu zla, tiing da pirr  zz. L  'ssen vueil'tet   'nned p arnai pe mmji  ' stobddm   z si'jji jii'jjes kulttuur 'rbbvu   st. M  nn m  igga vueil'tet tobdst    t  uddmi rkk n p arnai maadd rpu rsi p 'rnnpodd si ree'l da musiikk ve kka.

 nn'j z poodd ta'r kst  l t  i tt't  lee'l p arnaivui'm si'jjid smi tt'teei le'be mi l kie'ssi   i'jpoddsaz aa'ssid. P arnaivui'm ta'r kst  l t  e  'lidd utst  zz m  ngnallsemvu d t n ci'sttjee'l. Ta'r kst  ll m p i'k en lie jee'rab mie'ldd oummi, sooggbie'li da pi rri m  ngnallsemvu tt. T avt ss n lij  koou'l'jed pãarnaid fi'ttjed,  to oummu lie jee'resnallsem le'sa se mma  rvvsa.

M  nni   i'j da  nn'j z   i'j l  'ssen lij t 'r k  smi tt d pu 'tti   i'j da t n, m  n nalla vueil'tep vaaikted pue'r pu 'tti   i'j tieu'ddma. Pu 'tti   i'j smi ttm s vu itt kuull d  uddmi rkk n pue'tti ee'jjpodd si ree'l le'be jii'jjes m ttjempirr  zz plaanma. P arnaivui'm vueil'tet  uddmi rkk n raajjâd pu 'tti   i'j mi llke'rddem-maai'lmid le'be smi tt d pue'tti p arnai mi l kie'ssi  mmti p  i'k.

Õuddpeâmmast **mediaškoou'ljem** tuâjjan lij tuârjjeed päänai vuei'ttemvuõðid tuâimmjed aktiivlanji da õlmmeed jii'jjes sij õutstõõzzâst. Päärnauvi'm tobdstõõðât jee'res mediaid da kiõççlââ'stet media raajjmõõžž siõrrmiõ'lle staan pirrõõzzin. Päärnai jie'llma kuulli mediasiskõõžž da tõn tuõðtuõ'll'jemvuõð smiõttât õõutsââ'jest päänauvi'm. Seâmmast harjitoõlât ouddnee'i teâttkâivv-da mediakriittlažvuõð. Päärnaid vuâ'pstet ââ'hned media va'sttõsvuõðlanji vää'ldee'l lokku jii'jjes da jeârssi pue'rrvââjmmõõžž. Mediast ou'dde puõ'tti teemaid vuei'tet kiõtt'tõõllâd päänauvi'm õuddmiârkkân liikkeemsiõrin, pirstee'l le'be draama vuâkka.

Tu'tkkääm da tuâimmjam muu pirrõõzzâst

Õuddpeâmm tuâjjan lij u'vdded päänaid vaalmâšvuõðid ta'rkstõõllâd, jerreed da fi'ttjed pirrõõzzeez. Päärnaid ohjeet tu'tkkêed da tuâimmjed luâðast da rajjum pirrõõzzâst. Õuddpeâmm tuârjjad päänai **matemaattlaž jorddmõõžž** õuddnummuž di raavad miõttlõs šiõttõõttmõõžž matemati'kkê. Õuddpeâmm âân se'st še **pirrõs-škoou'ljummuž** da **teknologiaškoou'ljummuž**. Mâttjempirrõõzzid kuulli jii'jjes vuâmmšõõžž, kiõççlâsttmõõžž da jeâ'lsâsttmõõžž vie'kkte päänaid fi'ttjed määinai da seu'rrjõõzzi kõskkvuõðid di vie'kkte si'jjid ouddned ju'rddjen da mâttjee'jen. Päärnai õuddnee'i täidd nõõmeed aa'sšid di ââ'hned jee'resnallšem fi'ttjõõzzid oudâsveekk määnglookkâmtäaid.

Õuddpeâmm täävtõssân lij ta'rjjeed ho'hssjem da mâttjem räämm **matemaattlaž jorddmõõžž** jee'res mää'ttest âârrii päänaid. Päärna tobdstâ'tte matemati'kkê da tõn vue'ss-suõ'rjid vuâmmšem da siõrrnallšem tuâimmjem mie'ldd. Päärnaid vuâ'pstet kiddeed miõl juõ'kkpeivvsaž paai'kin da â'lddpirrõõzzâst õu'dde puõ'tti hää'mid, meä'rid da muttzid. Päärnaid älsmââ'ttet smiõttâd da kovvõõllâd si'jji vuâmmšem matemaattlaž aa'sšid õlmmee'l da ta'rkstõõlee'l tõid õuddmiârkkân vaardin le'be jee'res neävvai da koovi veäkka. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid šlajjeed, ve'rddõõllâd da piijjâd järjstõ'sse aa'sšid da tiingid di kaunnâd da puu't'ted meä'rmeâldlažvuõðid da muttsid. Päärnaid älsmââ'ttet še mâttjempirrõ'sse kuulli çuõlmpaai'ki kaunnmest, smiõttmest da tu'mmjummušest di çâuddmõõžž i ooccmest.

Lookkâmfittjõõzz õuddnummuž tuârjjeet määngbeällsanji vuârrvaaiktõspaai'kin, õuddmiârkkân siõr da päänaid kie'ssi materiaalid au'kkên ââ'nee'l. Päärnaid älsmââ'ttet ta'rkstõõllâd lãâkkmie'rid pirrõõzzâst da mâŋŋa täaidai lãssnummušest õhtteed tõid lãâkksâna da nãamarmiârkid täaideez mie'ldd. Lãâkkraiddtäaidaid da nõõmeemtäaidaid vuei'tet viikkâd õõudâs õuddmiârkkân lakkõõzzi da riimi veäkka. Päärnauvi'm kiõççlââ'stet mettummuž da harjitoõlât päi'kk- da kõskkfi'ttjõõzzid õuddmiârkkân liikkeemsiõrin, piirstee'l le'be jee'res neävvai veäkka.

Jee'resnallšem harjitoõzzivui'm tuârjjeet päänai sââ'j da tää'zz häämtummuž. Päärnaid älsmââ'ttet tu'tkkêed kãpplõõggid da häämaid di siõrrâd tõi vui'm. Päärnai geomeetrilãž jorddmõõžž raaveem diõtt si'jjid järjstet paai'kid snekkrãsttõõllma, tuâjstõõllma da täävma. Äi'ggfi'ttjõõzz ää'veet õuddmiârkkân sutkk- da ee'jjpooddid vuâmmšee'l.

Pirrõs-škoou'ljem täävtõssân lij raaveed päänai luâttkõskkvuõð da va'sttõsvuõðlaž tuâimmjummuž pirrõõzzâst di ohjeed si'jjid keäll'jeei jie'llemnäâ'l ârra. Pirrõs-škoou'ljummuž âân se'st kolmm vuâlladvuõð: mâttjummuš pirrõõzzâst, mâttjummuž pirrõõzz pirr di tuâimmjummuš pirrõõzz beä'lest. Ä'lddluâtt di rajjum pirrõs lie nu'tt mâttjem päai'k gu mâttjempirrõõzz.

Luâðast da rajjum pirrõõzzâst reissjummuš di pirrõõzz tu'tkkummuš lie tää'rkes vue'ssen õuddpeâmmast. Miõttlõs kiõççlâsttmõõžž päai'k päänâž mättai naudçed luâðast da â'lddpirrõõzzâst da suu kõskkvuõtt pirrõ'sse raavasm. Luâð eettmõõžžid ta'rkstõõllât jee'res aaicivui'm da jee'res ââ'kkpooddin . Tõi pirr sagstõõlât da tõid tu'tkkêet. Seâmmast mâtt'tõõlât pirrõ'sse kuulli fi'ttõõzzi âânmmõõžž. Jee'res šâdd- da jie'll'ji šlaa'ji tobdstem harjitoõllmõš raavad luâð tobdmõõžž.

Päärnaivui'm mätt'tõõlât ooccâd teâđ sij miõl kie'ssi aa'sšin. Luât vuäitt lee'd še päi'kk esteettlaž kiõččlâsttmõ'sše da räuhlõõvma.

Päärnaid vuä'pstet ci'sttjed luâđ, tõn raa'zzid da jie'll'jid. Pirrõs-škoou'l'jummsin õõu'deet keäll'jeei jie'llemnääl šõddmõõžž di tõ'st taarbšum täaidai harjttõõllmõõžž. Tâk takai täaid lie õuddmiârkkân rooskte'mes reissjummuš, toolkvažvuõđ da šeä'sttemvuõđ mättõõttmõš, poorrma kuulli va'sttemvuõtt, energiašeäšttmõš di paacctõõzzi oo'ccummuš õuddmiârkkân tä'vvri õõudâs u'vddem, tä'vvri teevvam da o'dđest ââ'nem veäkka. Seämmast päärnaid ohjjeet kideded miõl tuejjuum aa'sši vaaiktõõzzid.

Teknologiaškoou'l'jem täävtõssân lij älsmä'tted päärnaid tobdstõõttâd tu'tkkeei da kiõččlõ'stti tuâjnnâlla. Päärnaid ohjjeet še ta'rkstõõllâd pirrõõzz teknologia da ho'hssjed jii'jjes kreevsõs čâuddmõõžžid. Päärnaid sme'llkââ'ttet tuejjeed kõõččmõõžžid, ooccâd tõid va'sttõõzzid õõutsââ'jest da tuejjeed tu'mmjõõzzid.

Päärnaivui'm ta'rkstõõlât aargâst ou'dde puõ'tti teeknlaž čâuddmõõžžid da tobdstõõđât teätt-teknolooglaž neävvaid di tõi tuâimmjummsa. Jeä'rben lokku vää'ldet mašinai da neävvai staañlaž âannmõõžž. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid viikkâd čõõđ jii'jjes ideaid õuddmiârkkân raajee'l jee'res materiaalin di kiõččlâ'stted jee'res neävvai tuâimmjummuš. Päärnaid älsmäâ'ttet kovvõõllâd raajjmes čâuddmõõžžid. Čuõlmpaai'kid čââu'det da o'nstummšin rämmšet õõutsââ'jest. Täävtõsân lij, što päärnai jii'jjes kiõččlâsttmõõžžie mie'ldd šâdd fi'tjõs tõ'st, što teknologia lij oummu tuâimmjem äigga vuäžžam. Tuâimmjummsesst vuei'tet ââ'nned â'lddpirrõõzz teknolooglaž čâuddmõõžžid, õuddmiârkkân siõrrneävvaid, da tu'tkkeeid tõi tuâimmjemvuâđđjurddjid.

Šõõddam, likkääm da õuddnam

Šõõddam, likkääm da õuddnam -mättjem suârnga ko'lle **liikkummsa, porrmõš-škoou'l'jummsa, tiõrvâsvuõ'tte** da **staañvuõ'tte** kuulli täävtõõzz. Õuddpeämm tuâjjan lij raajjâd vuâđ päärnai tiõrvâsvuõđ da pue'rrvââjjam äärv u'vddi di fyyslaž aktiivlažvuõđ õõu'deei jie'llemnâlla õõutsââ'jest peämmjivui'm. Tât mättjem sue'rğğ tuârjjad jeä'rben jijstes huõl âannmõ'sše da aarg täaidaid kuulli veiddsõs silttummuš.

Õuddpeämm täävtõssân lij älsmä'tted päärnaid **liikkeed** määngbeällsanji di tobdâd liikkeem räämm. Päärnaid älsmäâ'ttet âlggan âarrad da liikkeemsiõrid pukin ee'kkpooddin. Ohjjuum liikkeem lââ'ssen ââ'net huõl tõ'st, što päärnain lie nokk päai'k juõ'kkpeivvsaž jiõččtäättlaž liikkummsa nu'tt se'st ko âlggan. Liikkeemškoou'l'jummuš âlgg lee'd mie'rrkõõski, vue'lğğed päärnast, lee'd määngbeällsaž da täävtõõzz meâldlaž. Ri'jtteei fyyslaž aktiivlažvuõtt lij tä'rkk päärna tiõrvâs šõõddma, õuddnummsa, mättjummsa da pue'rrvââjja. Fyyslaž aktiivlažvuõđin juu'rdeet jee'resnallšem da kue'rntem beä'lest jee'res tää'zz liikkeem naa'lid, mâ'te siõrrmõõžž se'st da âlggan, reissjummuš di ohjjuum liikkeempooddid. Jooukâst liikkummuš õõudad päärnai sosiaal'laž täaidaid, mâ'te vuârvaaktõs-da jiõččsiõttõõllâmääidaid. Fyyslaž aktiivlažvuõđ âlgg lee'd luândlaž vee'ssen päärna peei'vest. Õhttsažtuâjast peämmjivui'm päärnaid älsmäâ'ttet liikkeed še ästtâi'jest jee'resnallšem sõõ'jin da âlggan jee'resnallšem šõõõjin.

Õuddpeämm tuâjjan lij õõu'deet päärnai varddtobdmõõžž da -vaaldšummuš di motorlaž vuâđđtäaidaid, mâ'te tää'ssteâdd-, liikkeem- da neävvai kiõtt'tõõllâmääidaid. Liikkummsesst ââ'net äu'kken jee'res aaicid di jee'resnallšem materiaalin valmštum, liikkeed älsmõ'tti neävvaid. Päärnai liikkeem âlgg vaajtõõllâd luândlanji pe'sttem, intensiteet da jâ'ttlõsvuõđ beä'lnn. Päärnai âlgg vuäžžad kiõččlâsttmõõžžid õhttu, paarrân da jooukin liikkummsesst. Õuddpeämmast päärna vuäžžä kiõččlâsttmõõžžid jee'resnallšem liikkeemsiõrin, mâ'te ä'rbbvuõđlaž šelljisiõrin di satu- le'be

musikkliikkummšest. Jee'res ee'jjpooddid âlgg ââ'nned nu'tt, što pärna vuäžža paai'kid mätt'tööllâd juõ'kk ee'jjpo'dde pue'rmõs naa'lid lee'd âlggan.

Mie'rrkõõski ohjuum liikkummšest lij täär'kes miärktõs pärnai tiuddväaldlaž õuddnummša da mootorlaž mättjumšša. Tãn diõtt pärnai mootorlaž täaidai plaanmallaš ta'rkstõõllmõš lij tä'rkk. Tuâjlažkää'dd âlgg plaanâd peei'v raajõõzz, pirrõõzz se'st da âlggan, di tuâimmjem sii'ske nu'tt, što pärna vuäi'tte määngbeällsanji naaudced liikkummšest jee'res paai'kin. Liikkeemneävv â'lğge lee'd pärnai ââ'nnemnalla še sij jii'jjes meäreem liikkeem da siõr äi'ğgen. Õuddpeâmmast vää'ldet lokku liikkeemneävvai staanvuõđ.

Poorrâmškoou'l'jummuž täävtõssân lij õõ'udeed miõttlõs šiõttõõttmõõžž porrmõ'sše da poormõ'sše di tuärjjeed määngbeällsaž da tiõrvvsallaš poorrâmnaa'lid. Pärnaid ohjjeet jiõčctuâimlaž poorrma da määngbeällsaž, ri'jttjeei poormõ'sše. Juõ'kkpeivvsaz poorrâmpooddid jä'rjstet kirrsate'mmen mätt'tõõlee'l poorrâmrauh da moččânji stuällõõttâd di õõutsââ'jest poorrâm kulttuur. Jee'res aaci veakka da tu'tkkee'l tobdstõõđât porrmõõžžid, ko'st tõk lie puättam, mää'den tõk kuâsttje, måkam aunnsin tõk lie rajjum da mää'den tõk njâ'dde. Porrmõõžž pirr sagstõõllmõš, mainnâz da laulli õõu'dee pärnai porrmõš- sannõõzz õuddnummuž.

Õuddpeâmmast smiõttât õõutsââ'jest pärnaivui'm **tiõrvâsvuõ'tte** da **staanvuõ'tte** kuulli aa'sšid. Pärnai vaalmâšvuõđid ââ'nned huõl tiõrvâsvuõđstes di jii'jjes hygieniast tuärjjeet. Pärnaivui'm sagstõõlât liikkeem, vuâj da oummivui'm šiõgg kõõski miärktõõzzâst pue'rrvââjjma da tiõrvâsvuõ'tte. Pärnaivui'm mätt'tõõlât staanvuõ'tte kuulli aa'sšid juõ'kkpeivvsaz paai'kin. Tæk vuäi'tte lee'd jee'rab mie'ldd teävõõttmõš, poormõš, siõrrmõš di âlggan âarrmõš. Õuddpeâmmast harjttõõlât â'lddtrafiikkâst liikkummuž da staanlaž liikkummša kuulli vuâkkõõzzid da naa'lid. Täävtõssân lij tuärjjeed pärnai staanvuõđ tobdmõõžž, u'vded si'jjid vaalmâšvuõđid raukkâd da oocçâd vie'kk di tuâimmjed staanâld jee'resnallšem paai'kin da pirrõõzzin.

4.6 **Ķiõ'lle da kulttuure kuulli täär'kab vuei'nnemkuu'lm**

Õuddpeâmmplaan vuâđain Ķiõ'lle da kulttuure kuulli vuei'nnemkuu'lm Ķiõččât kuõskkâm juõ'kk õuddpiõmmu vuässõõtti pärna. Pärnai vaajtõõlli Ķiõl'laž da kulttuurlaž tuâggaid da vaalmâšvuõđid vuei'net õutstõõzz pue'rrnalla regsmõ'ttjen. Ķiõll- da kulttuur teâđsteei õuddpeâmmast Ķiõl, kulttuur da Ķiõčcmõõžž čõnnâ'tte vue'ssen õuddpeâmm obbvuõđât.

Õuddpeâmmllä'jj mie'ldd kää'dd âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što pärnaž vuäitt vuäžžad õuddpeâmm pärna jie'nnkiõllân âarrai lää'dd, ruõcc le'be sää'mkiõlin. Sie'vvemkiõl õõ'nni pärnže vuei'tet u'vded õuddpeâmm sie'vvemkiõlle. Õuddpeâmm vuei'tet u'vded še romankiõlle.⁸⁷ Õuddpeâmmast vuei'tet ââ'nned še jee'res Ķiõlid, ko tõt ij tue'jjed vaar õuddpeâmmplaan vuâđain šiõttuum täävtõõzzid kuâsttma. Tâ'l âlgg ââ'nned huõl še pärnai jie'nnkiõllân mainstem lää'dd/ruõcc Ķiõl täaid õuddnem tuärjjummšest. Tuâjlažkää'dd, peâmmji da jee'res kulttuurõutstõõzzi kõskksaz õhttsažtuâjain õõu'deet pärnai da piârri kulttuurâ'rbvuõđ juâtkkummuž da tuärjjeet pärnai vuäittmõõžž õõ'lmeed jii'jjes kulttuurtuâggaid. Kuõit- da määngkiõllsaž pirrõõzzin pärnaid sme'llkââ'ttet vuârrvaiktõ'sse.

Õuddpiõmmu vuässâ'tte pärna, kook mainste jie'nnkiõllneez nu'tt **ruõcc ko lää'dd**. Tâi kuõit'kiõllsaž pärnai Ķiõl'laž õuddnem di identitee'tti õuddnem beä'lnn lij tä'rkk, što kuhttuid Ķiõlid tuärjjeet da pärnaid älsmââ'ttet tõi ââ'nma.

87 Õuddpeâmmllä'kk 8 § da HE 40/2018 vp, s. 88-89 di sie'vvemkiõll-läa'kk (359/2015)

Säämpäärnai õuddpeâmmast jee'rab täävtõssân lij raaveed päärnai sää'm identitee'tt da teâdstummuž jii'jjes kulttuurâst di u'vdded päärnaid vuei'ttemvuõđ mätt'tõöllâd sää'm ä'rbvuõtteâdaid da -tääidaid. Sä'mmla lie algmeer, koon vuõiggâdvuõđin jii'jjes kiõ'lle da kultuu're lij šiõttuum vuâđdlää'jjest88. Tuâimmjummšest ââ'net ä'u'kken â'lddpirrõõzz di õhttsažuâj peâmmji da sää'mõutstõõzzin. Te'l ko õuddpeâmm jä'rjstet koon-ne kolmmân sää'm kiõ'lâst, tõn jee'rab täävtõssân lij raaveed kiõl õuddnummuž, fi'ttummuž da âânnmõõžž. Täävtõssân lij lââ'zted päärnai vaalmâšvuõđid tuâimmjed sää'mkiõllsaž pirrõõzzâst, mä'ttjed sää'm kiõl da sää'm kiõlin. Tuâjilažkâ'dd raavad sää'm kiõll- da kultuurää'rb seillmõõžž õhttsažuâjast peâmmjivui'm.

Romanipäärnai õuddpeâmm jee'rab täävtõssân lij raavad päärnai miõttlõs identitee'ttõuddnummuž da teâdsted jii'jjes historia da kultuur di lââ'zted päärnai vuâssadvuõđ õhttsažkââ'ddest. Lââ'ssen tuârjjeet päärnai kiõl'laž õuddnummuž õhttsažuâjast päärnai peâmmji da romaniõutstõõzzin. Vuei'ttem mie'ldd päärnaid jä'rjstet paai'kid ââ'nned da vä'ldded jiõccses romanikiõl. Tuâjilažkâ'dd raavad romaani kiõll- da kultuurää'rb seillmõõžž õhttsažuâjast peâmmjivui'm.

Sie'vvemkiõl õõ'nni päärnai õuddpeâmm vuei'tet viikkâd čõõđ ju'n-a sie'vvemkiõllsaž jooukâst le'be jooukâst, kââ'tt nârrai sie'vvemkiõllsaž da mainstum kiõl õõ'nni päärnain. Sie'vvemkiõll vuâitt le'e'd päärna jie'nnkiõll, vuõsskiõll le'be nu'bb kiõll. Sie'vvemkiõl õõ'nni päärna vuai'tte le'e'd pee'lljite'mes, hue'neld kuulli le'be kuulli. Sie'vvemkiõllsen õuddpeâmm täävtõssân lij tuârj da raavad päärnai kiõll- da kulturidentitee'tt uu'dee'l si'jjid vuei'ttemvuõtt ââ'nned da vä'ldded jiõccses lââ'dd le'be lââ'ddruõcclaž sie'vvemkiõl õhttsažuâjast peâmmjivui'm. Täävtõssân lij še lââ'zted päärnai vaalmâšvuõđid tuâimmjed jee'resnallšem kiõllpirrõõzzin di raavad päärnai lââ'dd le'be lââ'ddruõcclaž sie'vvemkiõllsaž õlmmumuž da sie'vvemkiõllree'ggesvuõđ.

Õuddpeâmmast tuârjjeet määngbeällsanji **vee'reskiõllsai** da **määngkiõllsai päärnai** kiõlltäaid di kiõll- da kultuuridentitee'tti da jiõčctobddmõõžž õuddnummuž. Lää'dd/ruõcc kiõl täaid õuddnummuž õõu'deet täävtõõzz mie'ldd kiõll'laž taaidi da vaalmâšvuõđi suõ'rjin päärnai taarbin da õudldõõzzin vue'ljee'l. Määngbeällsaž vuârvaaktempaai'ki da mättjempirrõõzzi veäkka päärnaid ta'rjjeet paai'kid ââ'nned da vä'ldded jiõccses lââ'dd/ruõcc nu'bben kiõllân. Lää'dd/ruõcc kiõl jiõccses vä'lddem vue'lğgẽmsââ'jjen lij arggjie'llem konkreettlaž kiõll da tõn õlmeemree'ggesvuõtt. Kiõl fi'ttjem- da puu't'temtäaidai õuddnummuš čõnnâ'tte kuei'meez. Päärnaž vuâžž vaalmâšvuõđid vuâmmšem aa'sši tuejjumša di jii'jjes ju'rddem, tobddmõõžži da beä'l vä'lddem õlmmumša päikka da jiõccses šiõttlanji. Mâtam päärnain tobdstâ'tte lââ'dd kultuu're da lââ'dd/ruõcc kiõ'lle eman õuddpiõmmu puä'dee'n. Õuddpeâmm tuârjjad päärna jeälõõttmõõžž lââ'dd õhttsažkâdda. Peâmmjid mainstet lââ'dd õuddpeâmmtuâim täävtõõzzin, siiskõõzzin da mõõntõõllmin. Peâmmjivui'm sagstõõllât piârri kiõl'laž pirrõõzzâst, kiõllva'lljumšin, määngkiõllsai da -kultuurlaž identitee'tti šõddmõõžžâst di jie'nnkiõl le'be -kiõli õuddnem pooddin da miârktõõzzâst.

Päärnaid jä'rjstet vuei'ttem mie'ldd paai'kid ââ'nned da vä'ldded jiõccses še jii'jjes jie'nnkiõl le'be jii'jjes jie'nnkiõllid. Jii'jjes jie'nnkiõll di lââ'dd/ruõcc mättjummuž nu'bben kiõllân rä'jje vuâđ päärnai tuâimlaž kuõi't- da määngkiõllsažvuõ'tte. Va'steemvuõtt päärnai jii'jjes jie'nnkiõl le'be jii'jjes jie'nnkiõli da kultuur seeiltummšest da õõudummšest lij vuõss-sââ'jes piârrjest. Taarb mie'ldd peâmmjivui'm sagstõõllmõõžžin ââ'net tuulk, koin ainsmââ'ttet kuhttui bie'li fi'ttummuž.

Kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm

Kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm jä'rjstem vuâđđan lij kââ'dd le'be privat tuâimmjeei tu'mmstõk. Kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm täävtõssân lij ââ'nned päärnai vuõssii'jji kiõllmättjem hie'rkes pââ'j ta'rjee'l päärnaid takai nâä'l määngbeällsab kiõllskoou'l'jummuž. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid vä'ldded

88 Lää'ddjânnam vuâđdlää'kk (731/1999) 17 § 3 mom.

jiõcces kiõlid da âânned tõid tuâimlanji da siõrrmiõlle. Seâmmast raajât vuâđ jie'llemekksaž kiõli mätt'tõõllma. Täavtõssân lij, što tuâimmjummuš määngkiõllsaž pirrõõzzâst cåunn pärnai kiõl'laž teatthaal da kiõččlâ'stemhaal. Määngnallšem kulttuur kaaunâ'tte še luândlanji tän nalla jä'rjstum õuddpeâmmast.

Kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm jue'jjet meettas beä'lest veiddsa da kee'z3ba. Kee'z3ab kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm täavtõssân lij counnâd pärnai miõllkie'ssem da miõttlõs šiõttõõttmõõžž kiõli árra. Veiddsõs kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmmast põõrgât šõõddted pärnaid vaalmâšvuõđid tuâimmjed kuõi't-le'be määngkiõllsaž pirrõõzzâst.

VEIDDSÕS KUÕI'TKIÕLLSAŽ ÕUDDPEÂMM

Dommmjânnmallaš kiõli ee'đes tiuddsallaš kiõll-laaug õuddpeâmmast

Ruõcckiõllsaž kiõll-lauggi vueil'tet jä'rjsted lää'ddkiõllsaž õuddpeâmmast da Lää'ddkiõllsaž kiõll-lauggi ruõcckiõllsaž õuddpeâmmast. Lää'ssen nu'tt läädd- ko ruõcckiõllsaž õuddpeâmmast vueil'tet jä'rjsted sää'mkiõllsaž kiõll-lauggi. Dommmjânnmallaš kiõli ee'đes tiuddsallaš kiõll-laaug lij programm, kââ'tt älgg õuddpeâmmast da juâtkkai vuâđdmätt'tõõzz lo'ppe. Õuddpeâmm kiõlâst, õuddmätt'tõõzz da škooul mätt'tõškiõlâst di nuu'bb dommmjânnmallaš le'be sää'm kiõlâst šâdd obbvuo'tt. Õuddpeâmm viiggât čõõđ jeânmõsân kiõll-laaugkiõlin. Pärnai jie'nnkiõli le'be jie'nnkiõli täaidai õuddnummuž tuärjjeet õhttsažtuâjast dââma da peâmmjivui'm. Tuâimmjummušest põõrgât tõõzz, što juõ'kk'kaž tuâjjlažkâdda kuulli âân čiolggsanji tâ'lkk õõut kiõl: ju'n-a kiõll-laaugkiõli le'be kiõli, koin õuddpeâmm lij jä'rjstum. Pärnaid älmââ'ttet kiõll-laaugkiõli âânma, leša see'st älgg lee'd vueil'ttemvuõtt šõddâd fi'ttjum še jie'nnkiõlines. Täavtõssân lij vaalmâšvuõtt serddjed kiõll-lauggjen vikkum õuddmätt'tõ'sse da tõ'st õõudâs vuâđdmätt'tõ'sse.

Muu veiddsõs kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmm

Jee'res veiddsõs kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmmast vue'ss tuâimmjummušest (oo'ccmõsân 25 %) viiggât čõõđ koon-ne jee'res kiõlle ko õuddpeâmmllää'jjest šiõttuum õuddpeâmm kiõlin. Mâtam pärnain vuâi'tte mainsted tän kiõli jie'nnkiõllnes. Tuâimmjummuž plaanât nu'tt, što jee'res kiõlljoouk vuâžžâ kiõli õuddnummuša taarbšum tuärj. Jooukin vuâi'tte lee'd še pärna, keäi'd ni kuâbbaž õuddpeâmmast õnnum kiõll ij leäkku jie'nnkiõll. Õuddpeâmm jä'rjsteei smeâtt juõ'kk'vuâra peâmmjin sagstõõlee'l, kuâ'ss näkam jä'rjstõõllmõš tuärjjad pärna õuddnummuž.

Kuõi'tkiõllsaž õuddpeâmmast tuâimmjummuš plaanât nu'tt, što kuõi't kiõlle čõõđ vikkum õuddpeâmmast šâdd obbvuo'tt, ko'st kuhttu kiõli lie â'ldd da oudne siõmmnai siõmmnai tuâjjlažkââ'dd u'vddem maall da pärnai aktiivlaž tuâimmjem päi'k. Vueil'tee'n tuâjjlažkâdda kuulli vuâzzlain juõ'kk'kaž âân tâ'lkk kuâbba-ne kiõli aktiivlanji. Pärnast älgg lee'd vueil'ttemvuõtt šõddâd fi'ttjum še jie'nnkiõlines, lääddas le'be ruõccâs. Pärnaid loņtet kuhttui kiõli âânma. Täavtõssân lij vaalmâšvuõtt serddjed ju'n-a kuõi'tkiõllsaž le'be lää'dd-/ruõcckiõllsaž õuddmätt'tõ'sse da vuâđdmätt'tõ'sse.

KEÄ'33AB KUÕI'TKIÕLLSAŽ ÕUDDPEÂMM

Kiõllregsmõttum õuddpeâmm

Kiõllregsmõttum õuddpeâmmain juu'rdet õuddpeâmm, ko'st vue'll 25 prosee'nt tuâimmjummušest jä'rjsted mie'rrkõõski da plaanmallanji koin-ne jee'res ko õuddpeâmmllää'jjest meä'rtõllum õuddpeâmm kiõlin. Täavtõssân lij kiõli mättjem tuärjjummuš, pärnai motivâsttmõš da kiõllva'lljummuši määngbeälmâttmõš. Lää'ssen täavtõssân vuâitt lee'd serddmõš kiõllregsmõttum le'be jee'res kuõi'tkiõllsaž õudd- da vuâđdmätt'tõ'sse le'be jee'res nalla ää'juum kiõllmätt'tõ'sse.

ĶIÖLLPIE'SS

Ķiöllpie'sstuâimin juu'rdet õuddpeâmmast tuâimmjummuž, ko'st raaveet pâarnai teâttmõõžž jii'jjes kulttuurâst da ta'rjjeet vuei'ttemvuõđ mättjed piârrjest le'be sooggâst mainstum vaarvuâlaž uu'ccbõškiõl le'be algmeer ķiõl. Ķiöllpie'sstuâimmjem vuâđđjurddi vuâi'tte lee'd ķiõll-laugginallšem.

4.7 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplanâst juu'rdet täärķben tä'st looggtõllum pedagooglaž tuâimmjem täävtõõzzid da vuâđđjurddjid vääldee'l lokku pâarnai ââ'jj da õuddnummuž di jee'res tuâimmjemhäämai jii'jesnallšemvuõđid. Pedagooglaž tuâim täävtõõzzid da siiskõõzzid jee'res tuâimmjemhäämai vuei'tet täärķeed pääiklõs plaanin.

Pääiklaž õuddpeâmmplanâst kovveet da juu'rdet täärķben

- pedagooglaž tuâimmjem planmõõžž da čõõđ viikkmõõžž vuâđđjurddjid di vuâppmõõžž da ärv-
vtõõllâm vuõ'jjid
- õuddpeâmm pedagooglaž dokumentâsttmõõžž vuâđđjurddjid da vuõ'jjid
- määngbeällsaž tuâjjnaa'li va'lljummuž da âânnmõõžž ohjjei vuâđđjurddjid
- vuõ'jjid, kook tuârjje pâarnai siõr
- mättjem suõ'rji täävtõõzzid da siiskõõzzid
- pâarnai miõl ķie'ssem da vuâssadvuõđ lokku vä'lldem naa'lid pedagooglaž tuâimmjem plaanum-
mšest da čõõđ viikkmest
- jee'res ķiõll- da kulttuurjoouki õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžž
- kuõi'tķiõllsaž õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžž, jõs tõn jä'rjstet
- vee'res- da määngķiõllsai pâarnai lää'dd/ruõcc ķiõl mättjem tuârjjummuž
- piârri ķiõllva'lljummsid da jie'nnķiõl tuârjjummsa kuulli õhttsažtuâj da vuõ'jjid.

5. PÄÄRNA ÕUDDNEM DA MÄTTJEM TUÄRJJ

Õuddpeâmmast päärna õuddnummuž da mättjummuž tuärjjeet päärna taarbi oudldemnalla. Päärna beä'lnn lij tä'rkk, što tuärjj meärmealdlanji juätkkai õuddpeâmm äi'ggen di päärna alttee'n õuddmätt'tõžž.

5.1 O'hjjei vuâđđjurddi tuärj jä'rjstummšest

Õuddnem da mättjem tuärjj lij vue'ssen kudd õuddpeâmm tuâimmjummušest da kooll pukid tön taarbšeei päärnaid. Õuddpeâmmast tobdstet päärna tuärj tarbb da jä'rjstet meärmealdlaž tuärj taarb eeđeen, taarb mie'ldd määngvaaldšem õhttsažtuâjast⁸⁹. Nokk ääi'jeld da vuõ'i'ggest uvddum tuärjain vuei'tet õõu'deed päärna õuddnummuž, mättjummuž da pue'rvvâjjam. Seâmmast vuei'tet cõggâd päärna čuõlmpaai'ki šõddmõžž, šorrunnummuž da määng hämma šõddmõžž. Õuddpeâmm viiggât čõõđ inklusio vuâđđjurddi mealdlanji.

Tuärj jä'rjstem vue'lğgemsâ'jjen lie päärna ää'pp di mättjummuš da õuddnummuš kuulli taarb. Õuddnem da mättjem tuärjj šâdd päärnai jii'jjesnallšem taarbid va'sttummšest di õhttsallašvuõđlaž da mättjempirrõžžid õhttneei čâuddmõžžin. Õuddpeâmmast äâ'net huõl tõi'st, što päärnaž tãbđd jii'jjes primmum mä'te son lij di joouk vuäzzli'žžen. Älšmâ'ä'ttee'l päärna da uu'dee'l su'nne o'nstem paai'kid tuärjjeet päärna miõttmiõllsaž jiõččkoov õuddnummuž.

Päärna tuärj taarb vuâmmšummšest di tuärj plaanummšest, čõõđ viikkmet da ärvvtõõllmet tä'rkk lij õhttsažtuâjj päärnain, peâmmjin, õuddpeâmm u'čtee'lin, õuddpeâmm spesiaalu'čtee'lin di jee'res õuddpeâmm tuâjjlažkoo'ddin. Tuärj taarb tä'rkstõõllmõš da tuärj oudmõš ko'lle tuâjjlažkã'ã'ddest pukid si'jji škooultõžž, tuâjjkaart da va'sttõsvuõđi mie'ldd. Õuddpeâmm spesiaalu'čtee'li silttummuž äâ'net ä'u'kken tuärjjõžž taarbšeei päärnai spesiaalmä'ttõs- da peâmmâmtuâjain di jee'res tuâjjlažkã'ã'dd konsultâsttmõžžâst da vuâpstõžžâst⁹⁰. Sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddi vuässâ'tte taarb mie'ldd päärna tuärj plaanma, čõõđ viikkmõ'sše da arvvtõõllma.⁹¹ Õuddpeâmm jä'rjsteei raukkmõžžâst sij ä'lğge vuässõõttãd a'rvvõžž raajjmõ'sše, jõs tuärjjõžž taarb a'rvvõs tön õõlgat⁹².

Päärna taarbšem tuärjj piijât pââjas pei'vvpäi'kkest le'be piârpei'vvhãidast joo'tti päärna õuddpeâmmplaa'ne. Tõžž piijât pââjas päärna õuddnem da mättjentuärjju kuulli va'sttõsvuõđ da tuâjj-juâgg, tuärjjuâimid di tõi čõõđ viikkãmma'lid da ärvvtõõllmõžž.⁹³

Päärna õuddnem da mättjem tuärjj jä'rjstet vue'ssen õuddpeâmm juõ'kkpeivvsaž tuâimmjummušest. Tuärjj uu'det vuõss-sâjjsanji jee'resnallšem soojlõs jä'rjstõõllmõžžin päärna jii'jjes pei'vvpäi'kk- le'be piârpei'vvpäi'kkjooukãst. Päärnažjoouk šorradvuõđ ärvvtõõleen vä'lddet lokku tuärjjõžž taarbšeei päärnai pue'rmõs da tuärjjõžž tarbb da tõt, što õuddpiõmmu pijjum täävtõžž vuei'tet jooukãst õsttãd⁹⁴.

89 Õuddpeâmmllä'kk 7 §

90 Õuddpeâmmllä'kk 30 § da HE 40/2018 vp, s.103

91 Õuddpeâmmllä'kk 7 §

92 Õuddpeâmmllä'kk 23 §

93 Õuddpeâmmllä'kk 23 §

94 Õuddpeâmmllä'kk 34 ja 35 § da HE 40/2018 vp, s.105-106

Õuddpeâmmast vuei'tte lee'd pä'rnn- lebe joukkmeâldlaž veä'kkteei, keäi tuâjjan lij tue'rjjeed päärna le'be päärnaid joouk se'st, di vuei'tlvâ'stted sij vuässõõttmõš toi'mmjummže. Päärna pue'rmõõzz nu'tt kai'bbjee'n tuärj vuei'tet jä'rjsted še bie'kkä le'be obbn'es spesiaaljooukâst⁹⁵.

Tuärj vuei'tet u'vdded še ää'v õuddpeâmmast õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji. Õhttsažtuâjast peâmmjivui'm vuei'tet še suâppâd, što päärnaž serddai pei'vvpäikka mie'rrkõskksaž õuddpiõmmu suu taarbšem tuärj vuäžžam diõtt.

5.2 Õhttsažtuâjj päärnain, peâmmjin da jee'res ä'sštobddjin tuärj äi'ggen

Õuddpeâmm jä'rjstet õhttsažtuâjast päärna da peâmmjin nu'tt, što päärnaž vuäžž jii'jjes õuddnem da taarbi meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõzz da hâaid⁹⁶. Peâmmjin tuejjuum õhttsažtuâj miärktõs pâjjan jeä'rben, ko päärnast lij tuärj taarb. Päärnaž vuäitt vuäžžad tuärj še jee'res päärnaid da piärrijid kuõskki kääzzkõõzzi pääi'k, mâ'te päärnaivuä'pstõõggâst, škoou'l'jummuš- da piärvuä'pstõõggâst le'be lää'mes oummi kääzzkõõzzin. Lij tä'rkk, što pääiklaž päärnai da piärri kääzzkõõzzin šâdd meä'rmeâldlaž obbvõtt päärna tuärj jä'rjstummšest.⁹⁷

Peâmmjin sagstõõlât tuärj vuäžžam vuei'ttemvuõðâst da tuärj kõskksaž vuâðdjurddjin. Suin suävât päärnže uvddum tuärjast da tuärj čõõð viikkâm häämain. Päärnaž vuässâât õhttsažtuõjju meä'rmeâldlaž, âkkses da õuddnummšes šiõttlanji.

Peâmmja vää'ldet õhttvuõð tâ'lles, ko päärnast puä'tte õu'dde õuddnem le'be mättjem va'žžtõõzz le'be tuâjjlažkââ'ddest šâdd huõll päärna pue'rrvââjjmest. Peâmmjid uu'det teâð päärna kuõskki aa'sši kiõtt'tõõllmõõžžâst, teâðai vuäžžmõõžžâst da tõi u'vddmest di peeitast ââ'nmmest. Päärna tuärj täävtõõzz vuei'tet kuâsttâd pue'rmõssân te'l, ko puk vue'ssbeä'l vuässâ'tte õhttsažtuõjju. Õuddpeâmmast päärnaž vuäžž suu taarbšem õuddnem da mättjem tuärj suu pue'rmõõzz meâldlanji, hâ't peâmmai jie nji čõnnõõðči õhttsažtuõjju.⁹⁸

Määngsuârglaž õhttsažtuâj ohjjad päärna pue'rmõõzz vuõss-sâjjsažvuõtt. Õhttsažtuâjjvuõ'jjid da vuâðdjurddjin âlgg suâppâd päärnaivuä'pstõõgg, päärnaisuõjjlem, škoou'l'jem- da piärvuä'pstõõgg da jee'res sosiaaltuâim kääzzkõõzzivui'm tõi pooddi vääras, koin sagstõõlât päärna aa'sšin le'be kai'bbjet ve'rğgnii'kkä kâssjõõttmõõžž. Määngsuârglaž õhttsažtuâj viiggât čõõð vuõss-sââ'jest peâmmai miâsttmõõžžin. Õhttsažtuâj tuejjeen âlgg jää'kkted teâðai vaajtummuž kuõskki šiõtlmid⁹⁹.

Õuddpeâmm jä'rjstet še spesiaalpuõccjihâaid se'st. Õuddpeâmmnaa'li da puõccjipõõrt le'be jee'res stroi'ttel kõskksaž õhttsažtuâjain ainsmâ'ttet õuddpeâmm juätkkjummuž päärna vââjjam da vuei'ttem mie'ldd. Jeä'rben lokku vää'ldet päärna staanlaž kõõski seillmõõžž oummivui'm.

Lossânji lää'mes da puõcci päärna vuäi'tte taarbšed kuu'kkuum mättõõlgtõõzz¹⁰⁰. Tu'mmstõõgg kuu'kkuum mättõõlgtõõzz alttumšest tuejjeet vuõss-sââ'jest õuddâl mättõõlgtõõzz âlggmõõžž. Päärna peâmmjid âlgg u'vdded ju'n ääi'jben teâtt kuu'kkuum mättõõlgtõõzz čõõð viikkma kuulli

95 Õuddpeâmmilää'kk 34 da 35 §

96 Õuddpeâmmilää'kk 3 § 1 mom. 1. da 10. päi'kk

97 Varhaiskasvatuslaki 7 § ja HE 40/2018 vp, s. 87-88

98 Õuddpeâmmilää'kk 3, 4, 40 da 41 §

99 Õuddpeâmmilää'kk 40 - 42 §

100 Vuâðdmätt'tõslää'kk (628/1998) 25 § 2 mom.

aa'sšin. Kuu'kkuum mättõõlgtõ'sse kuulli tu'mmstõõgg'in da čõõđ viikkõõžž vaajtõsmäainai pirr meä'rreet Õuddmätt'tõõžž mätt'tõsplaan vuâđain¹⁰¹.

5.3 Tuärj čõõđ viikkõõš õuddpeâmmast

Õuddpiõmmu vuässõõttmõš lij šiõgg vuâđđan päärna õuddnummša, mättjummmša da pue'rrvââjjma. Vaiggâdvuõđid cõõggât ooudkiõ'tte pedagooglaž jä'rjstõõllmõõžživui'm da jee'resnallšem tuâjjnaa'livui'm. Täid ko'lle jee'rab mie'ldd plaanmallaš tuâimmjem jeärummuš, joouki soojlõs mutstõõllmõš da mättjempirrõõzzi mottmõš. Mää'kkte'mes pei'vvjä'rjstõs da peeivlaž tuâimi ryytmtummuš tuärjee pukid päärnaid.

Päärna tuärj tarbb vuäitt lee'd vuä'niik da occnjaš. Te'l vuäitt ri'jttjed õhttnaž tuärj häämm le'be jä'rjstõõllmõõžž, koivui'm vuäitt vaaiktet sõõrgmõõžž mie'ldd da ääi'jeld. Päärnain vue'ss taarbaš jäänab da mie'rrkõõski le'be seämma ääi'j määngaid tuärjjhäämaid tue'rji tiuddeem diõtt.

Õuddpeâmmast päärnže vuei'tet u'vdded tuärj määngnalla. Õuddpeâmm tuâjjnaa'lid da mättjempirrõõzzid mutstõõlât päärna jii'jjesnallšem taarbi mie'ldd. Tuärjj vuäitt äâ'nned se'st jee'resnallšem jä'rjstõõllmõõžžid **pedagooglaž beä'Inn, raajõõžž beä'Inn da pue'rrvââjjam tuärjjeem beä'Inn. Pedagooglaž jä'rjstõõllmõõžž** lie õuddmiârkkân õuddpeâmm spesiaalu'čtee'¹⁰² konsultõ'stti le'be põõ'ji uvddum tuärjj, päärna õhttu ohjjummuš, tu'lkkeem- da vie'kktemkääzzkõõžž di jee'rab veä'kkneävvai di teätt- da saaggtemteknologia äânmmõš. Päärna tuärjju vuäitt še kuullâd sie'vvmi da koovi äânmmõš le'be muu kiõl da kommunikâsttmõõžž tuärjjummuš. **Raajõõžž jä'rjstõõllmõõžž** lie jee'rab mie'ldd joouk pä'rnnmeär oo'ccummuš di tuâjjlažkää'dd mittu le'be raajõ'sse kuulli čâuddmõõžž. **Pue'rrvââjjmõõžž tuärjeei jee'res jä'rjstõõllmõõžž** lie õuddmiârkkân sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddji u'vddem ohjjummuš da konsultaatio.

Ko tuärj tarbb šâdd päärna vai'gges lää'mesvuõđâst, kõõvâst, õuddnem mâññnummšest le'be sosioemotional'laž õuddnummša kuulli tuärj taarbâst, taarbaš päärnaž täujja tiuddäiggsaž, juätkkjeei da samai jii'jjesnallšem tuärj. Tä'l päärnast lie mänggan õuddnem sue'rjest va'žžtõõžž le'be koon-ne sue'rjest samai jõnn tuärj tarbb. Päärna õuddnem da mättjem tuärjj verddsaz jooukâst kai'bbai plaanmallašvuõđ, spesiaalsilttummuž di vuei'tlvânji jee'resnallšem jä'rjstõõllmõõžžid le'be veä'kkneävvoid. Päärnaž taarbaš vie'kk jooukâst tuâimmjummmša, tuâimlaž jerrummuž di ääi'j vuâđđtäädai harjttõõllma. Tä'l tuärjj vuäitt kai'bbjed tuâjjlažkää'dd spesiaalpedagooglaž le'be puõccjihâaidlaž siltteem nâännummuž le'be määngsuârglaž õhttsažtuâj sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddjivui'm.

Õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam tuärjjummuš kai'bbai juätkkjeei ta'rkstõõllmõõžž, dokumentâsttmõõžž da ärvvtõõllmõõžž päärna tuärj taarbin da tuâimi vaaiktõõžžin da ri'jttjummmšest. Vuõssmõsân ta'rkstõõlât äâ'nnmest äârrai tuâimmjemnaa'lid da mättjempirrõõzzid di tõi šiõttmõõžž päärnže. Ta'rkstõõllâm vuâđald kiõččât, vuei'tet-a täid muu'ttee'l viikkâd čõõđ päärnže pue'rben šiõtti pedagooglaž čâuddmõõžžid. Ärvvtõõllâm da tõn vuâđald šõddi tuärj plaanmõõžž vuâđđan lij pue'rr lee'd nokk määngsuârglaž ä'sštobddmõš.

101 Õuddmätt'tõõžž mätt'tõsplaan vuâđ 2014, lãâkk 5.5 Spesiaal tuärjj

102 Õuddpeâmmplãä'kk 30 §

5.4 Päärna õuddpeâmmplaan tuärj äi'ğgen

Päärna taarbsem tuärjj, tuärjjuuaim da tõi čõõđ viikmõš di tõid kuulli va'sttõsvuõđ da tuâjj-juâg piijât pââjas päärna õuddpeâmmplaa'ne. Tõn raajjmest da ärvvtõõllmõõžžâst va'sttad õuddpeâmm u'čtee'l da/le'be õuddpeâmm spesiaalu'čtee'l õhttsažtuâjast jee'res tuâjjlažkâ'dd da päärna peâmmjin. Peâmmai da päärna vuâssadvuõđ plaan raajjmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst tuärjjeet. Se'lvvtet tõn, mõõn miõl päärnaž lij da tõn vää'ldet lokku plaan raajee'n da tõn ärvvtõõlee'n (lääkk 1.3).

Tuärj teâuddjummuž ķiõččât da plaan ta'rkstet uu'ccmõsân õ'htešt ee'jjest. Uvddum tuärj vaaiktemvuõđ älgg ärvvtõõllâd mie'rrkõõski, da plaan älgg mu'tted taarb mie'ldd. Tuâimmjem täävtõõžžid kuâsttmõš älgg piijât pââjas da täävtõõžžid mu'tted ođđ taarb va'sttee'jen. Plaanâst älgg kuâsttjed, jos tuärj tarbb da tuâim lie puuttâm. Tuärj tarbb ķiõččât pâi päärna ää'ljee'n õuddmätt'tõõžžâst. Õuddmätt'tõ'sse vuâssõõtti päärna šõddâm da mättjem tuärj pirr meä'rreet õuddmätt'tõõžž mätt'tõsplaan vuâđain.

Ko päärnaž vuâžž õuddnummša da mättjummuša tuärj, suu õuddpeâmmplaa'ne älgg piijât pââjas lääggast 1.3 kovvuom lââ'ssen täid aa'sšid:

Pedagooglaž da raajõõžž čâuddmõõžž

- mättjempirrõõžžid kuulli čâuddmõõžž
- tuâjjlažkâ'dd mittu da joukkraajõ'sse kuulli čâuddmõõžž
- päärna tuärjju kuulli čâuddmõõžž õuddmiârkkân, tuâimmjem jeârummuš, päärna õhttu ohjjumuš, u'cc jooukâst tuâimmjummuš le'be sie'vvmi da koovi âânmmõš
- tu'lķķeem- da vie'ķķtemkääžzkõõžž di veä'ķķneävvai âânmmõš

Tuärj kai'bbjem õhttsažtuâjj da kääžzkõõžž

- õhttsažtuâjj päärna da peâmmjin
- päärna tuärj čõõđ viikmõõžž va'sttõsvuõđ
- spesiaalä'sštobddji, mâ'te õuddpeâmm spesiaalu'čtee'l kääžzkõõžž âânmmõš
- sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddji u'vddem ohjjummuš da konsultaatio
- vuei'tlvaž jââ'dtummiš jâ'rjstõõllmõõžž da va'sttõsvuõđ

Tuärj vuâppmõš da ärvvtõõllmõš

- täävtõõžžid teâuddmõõžž vuâppmõš
- tuärjjuuâimi vaaiktõõžžid ärvvtõõllmõš di ärvvtõõllâmääi'jpoodd.

5.5 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst tu'mmeet da kovveet õuddnem da mättjem tuärj jâ'rjstem vue'jj jee'res tuâimmjemhäämain.

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet

- õuddnem da mättjem tuärj jâ'rjstummuž o'hjjei pääiklaž vuâđđjurddi da vue'jj
- päärna tuärj taarb arvvtõõllma kuulli vue'jj da vasttõõžž

- tuärj čõõđ viikmõš õuddpeâmmast: pedagooglaž, raajõõzz da pue'rrvââjmmõõžž tuärjjeei jä'rjs-tõõllmõõžž
- päärna õuddpeâmmplan tiuddummuš tuärjõõzz vuei'nnemkuu'lmest låågg 5.4 meâldlanji. Plan raajma da arvvtõõllma kuulli pääiklaž vasttõõzz da vue'jj.
- päärnai da peâmmjivui'm tuejjuum õhtsažtuâj vue'jj tuärj äi'ğğen
- määngsuârglaž õhtsažtuâjj, va'sttõsvuõđ da tuâjj-juâgg jee'res tuâimmjee'ji kõõsk tuärj jä'rjstum-mšest di tuärj vaaiktõõzzi vuâppmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst
- tuâimmjummuš se'rddempooddin da teättse'rddma kuulli vue'jj õuddpeâmm äi'ğğen da see'rdee'n õuddmätt'tõ'sse

Pääiklaž õuddpeâmmplanâst meä'rtõõlât tu'lķķeem- da vie'ķķtemkääzkkõõzzid di veä'ķķneävvaid kuulli vaaldšmallaš vue'jjid õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji.

6. VAAJTÕSMÄÄINLAŽ PEDAGOGI'KĶE LE'BE JII'JJESNALLŠEM ĶIÕČČMÕ'ŠŠE VUÂĎĎÕŌVVI ÕUDDPEÂMM

Puk õuddpeâmmast jää'kk̄tet laa'jjin, suâppmõõžžin da täin vuâđain õuddpiõmmu pijjum takai täävtõõžžid da tuâimmjemvuâđđjurddjid. Täk täävtõõžž da tuâimmjemvuâđđjurddi kue'sk̄ke še vaajtõsmääinlaž pedagogi'k̄ke le'be jii'jjesnallšem Ķiõččmõ'šše vuâđđneeī õuddpeâmm.

Õuddpeâmm jä'rjsteei vuâitt ta'rjjeed õuddpeâmmkääzkkõõžž, koon vuâđđan lij vaajtõsmääinlaž pedagogikk le'be jii'jjesnallšem Ķiõččmõš. Näkam lie õuddmiârkkan Steiner-, Montessori-, Freinet- da Reggio Emilia -pedagogiikk le'be tiõttum Ķiõččmõ'šše vuâđđõõvvi õuddpeâmmkääzkkõs.

Peâmmai va'lljee'n pärnnses vaajtõsmääinlaž pedagogi'k̄ke le'be jii'jjesnallšem Ķiõččmõ'šše vuâđđõõvvi õuddpeâmmkääzkkõõžž, âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što peâmmai vuâžž nokk teâđ tuâimmjummuž kuõskki jii'jjesnallšem täävtõõžžin da äärvain.

6.1 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Vaajtõsmääinlaž pedagogi'k̄ke le'be jii'jjesnallšem Ķiõččmõ'šše vuâđđõõvvi pääiklaž õuddpeâmmplaan vuâitt lee'd jii'jjesnallšem, leša tõt ij vuei't lee'd risttreeidast õuddpeâmm kuõskki lää'jjšeâttmõõžž le'be õuddpeâmmplaan vuâđaivui'm.

Õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmad da kovvad plaanâst tõn lââ'ssen, mâid vuâđđä'sšškee'rjest ääi'jben meä'rreet,

- mõõk lie vaajtõsmääinlaž pedagogi'k̄ke le'be jii'jjesnallšem Ķiõččmõ'šše kuulli õuddpeâmm ärvv-vuâđ, pedagooglaž vuâđđjurddi da čâuddmõõžžid tiuddeei vuei'nnemkuu'lm
- mõõn nalla täk vuei'nnemkuu'lm puä'tte õu'dde õuddpeâmm tuâimmjemkulttuurâst, tuâjjnaa'lin da pedagooglaž tuâimmjummeest.

7. TUAIM ÄRVVTÕÕLLMÕŠ DA ÕÕUDÂS VIKKMÕŠ ÕUDDPEÂMMAST

Tuaimmjem ärvvtõõllâm jurddjen lij tuärjjeed õuddpeâmlää'jj da õuddpeâmmplaani čõõđ viikkmõõžž di õuddpeâmm õõudâs viikkmõõžž. Õuddpeâmlää'jj mie'ldd õuddpeâmm jä'rjsteei âlgg ärvvtõõllâd u'vddmes õuddpeâmm di vuässõõttâd tuaimmjumšes âlggbeällsaž arvvtõõllma.¹⁰³ Õuddpeâmm tuaimmjem ärvvtõõllmõõžž âlgg lee'd plaanmallaš da šõddâd mie'rrkõõski. Systemaatlaž ärvvtõõllmõš õõlgat jä'rjstee'jest tuaimmi ärvvtõõllâmstee'm. Ärvvtõõllâm veäkka õõu'deet õuddpeâmm tää'zz, vuei'net tuaimmjem raavâsvuõđid da kaaggât õu'dde õõu'deemtaarbid da õõu'deet tuaimmjumuž.

7.1 Pedagooglaž tuaim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš

Pedagooglaž tuaimmjem ärvvtõõllâm mie'rren lij õuddpeâmm õõudummuš di päärnai õuddnem da mättjem õuddõõzzi pue'rummuš¹⁰⁴. Pääiklaž õuddpeâmmplaani da päärnai õuddpeâmmplaani teâuddmõõžž vuâppmõš, tõi mie'rrkõõski ärvvtõõllmõš da õõudummuš lie vue'ssen tän tuâjast. Õuddpeâmm tuaimmjumuž kiõččât da õõu'deet meersaž tää'zz di jä'rjsteei-, juâggas- da persontää'zz vuei'nnemkuu'lmin.

Meersaž tää'zz ärvvtõõllâm tuâjjan lij tuärjjeed õuddpeâmm jä'rjstee'jid ärvvtõõllmõõžž da tää'ssvaaldšem kuõskki aa'sšin. Meersaž tää'zz ärvvtõõllmõõžž vie'kkte õuddpeâmm õõudâs viikkmõõžž pääiklanji, vooudlanji da vä'lddkââ'dlanji¹⁰⁵. Ärvvtõõllâmteâđaid vuei'tet ââ'nned še meeraikõskksaž ve'rddõõllmõõžžâst.

Õuddpeâmm jä'rjsteei vuâpp da ärvvtâall mie'rrkõõski õuddpeâmmplaanid da tõi teâuddjummuž jee'res tuaimmjemhäämain. Õuddpeâmm jä'rjsteei tummad jä'rjsteei- da juâggastää'zz ärvvtõõllmõõžžâst õnnum mõõntõõllâmnaa'li diõtt. Lij tä'rkk, što pääiklaž tu'ummjee'jin, peâmmjin di õuddpeâmm tuâjjlažkââ'ddest lij ääi'jtää'zz teâtt õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžžâst da tõn tää'zzest. Kõskksaž ärvvtõõllmest õu'dde puâttam aa'sšid âlgg õlmstâ'tted¹⁰⁶. Jä'rjsteei- da juâggastää'zz ärvvtõõllmõš lij kõskksaž vue'ssen õuddpeâmm jää'dtumšest da pääiklanji õõudâs viikkmõõžžâst. Päärnaid da si'jji peâmmjid âlgg jä'rjsted vuei'ttemvuõtt mie'rrkõõski vuässõõttâd õuddpeâmm arvvtõõllma¹⁰⁷.

Tuâjjlažkââ'dd täävtõõžž meâldlaž da plaanmallaš jiõččärvvtõõllmõš lij kõskksaž sââ'jest õuddpeâmm tää'zz tuõ'll'jumšest da õõudumšest. Ärvvtõõllâmpäi'kken vuäi'tte lee'd jee'rab mie'ldd tuâjjlažkââ'dd vuârrvaiktõs päärnaivui'm, jooukâst vaaldšeei toobdâlm, pedagooglaž tuâjjnäâ'l, tuaimmjem siiskõs le'be mättjempirrõõžž.

Persontää'zz ärvvtõõllmõš miârkkšââvv päärnai õuddpeâmmplaani teâuddjem ärvvtõõllmõõžž. Päärna õuddpeâmmplaani teâuddjummuž lij tä'rkk ärvvtõõllâm aainâs õuddâl peei'vtummuž le'be odđ

103 Õuddpeâmlää'kk 24 §

104 Õuddpeâmlää'kk 24 §

105 Lää'kk meersaž škooultõõžž ärvvtõõllâmkoõskõõžžâst (1295/2013) 1 § da Õuddpeâmm tääzz ärvvtõõllmõõžž vuâđ da siâžtõõžž, Meersaž škooultõõžž ärvvtõõllâmkoõskõõžž čõõđtõs 24:2018

106 Õuddpeâmlää'kk 24 §

107 Õuddpeâmlää'kk 20 §

raajmõõžž. Ärvvtõöllâm õhttvuõđâst päärnaž, peâmmaj da tuâjjlažkâ'dd smeä'tte beä'lstes, mõõn nalla õõutsââ'jest pââjas pijjum tuâimmjem täävtõõžž da suâppmõõžž lie valddum lokku da mõõn nalla tõk lie teâuddjam õuddpeâmm tuâimmjumšest. Päärna õuddpeâmmplaan ärvvtõöllmõš lij še vue'ssen päärna mättjem da pue'rrvââjjam tuârjast. Tãn ärvvtõöllâmтуâj kovveet tää'rkben lååggain 1 da 5.

Õuddpeâmmplaan vuâđain, juõ'kk låågg looppâst, käunn'jeei pääiklanji tu'mmeem ää'sš ohjee pääiklaž plaan raajmõõžžâst di tõn ärvvtõöllâm plaanummšest da čõõđ viikkemest. Õuddpeâmm jä'rjsteei taa'rkast õuddpeâmmplaanâs da pue'rad tõn tää'zz da tuâimmjemvuõđ. Lââ'ssen pääiklaž taarb da õõu'deemtuâj puâđõõžž ohjee ärvvtõöllmõõžž.

7.2 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst juu'rdet tää'rkben vuâđain kovvuum õuddpeâmm tuâimmjem ärvvtõöllmõõžž vuâđjurddjid da vuõ'jjid. Lââ'ssen pääiklaž õuddpeâmmplaanin tu'mmeet da kovveet, mõõn nalla

- õuddpeâmmplaan teâuddjummuž vuâppât, kiõččât da õõu'deet systemaattlânji õuddpeâmm jee'-res tuâimmjemhäämain
- päärnain, peâmmjin da jee'res õhttsažtuâjjvue'ssbie'lin vuâžžum maacctõõžž noorât da ââ'net äu'kken tää'zz tuõ'll'jumšest da pue'rummšest
- ärvvtõöllmõõžžâst vuâžžum teâđaid ââ'net äu'kken õuddpeâmmkääzkkõõžzi jââ'dtumšest da õõudâsviikkmõõžžâst
- ärvvtõöllmõõžž pu'httem kõskksaž aa'sšid õlmstââ'ttet.

ISBN 978-952-13-6619-2
ISSN 1798-8888 (pdf)